

**VERNAKÜLER MİMARİNİN “YER” VE TEKTONİK KAVRAMLARI
ÜZERİNDEN OKUNMASI: DOĞU KARADENİZ BÖLGESİ YAPILI
KIRSAL ÇEVRESİ ÖRNEĞİ**

GAMZE AKBAŞ

HAZİRAN 2023

ÇANKAYA ÜNİVERSİTESİ

FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

MİMARLIK ANA BİLİM DALI

Doktora

MİMARLIK

**VERNAKÜLER MİMARİNİN “YER” VE TEKTONİK KAVRAMLARI
ÜZERİNDEN OKUNMASI: DOĞU KARADENİZ BÖLGESİ YAPILI
KIRSAL ÇEVRESİ ÖRNEĞİ**

GAMZE AKBAŞ

HAZİRAN 2023

ÖZET

VERNAKÜLER MİMARİNİN “YER” VE TEKTONİK KAVRAMLARI ÜZERİNDEN OKUNMASI: DOĞU KARADENİZ BÖLGESİ YAPILI KIRSAL ÇEVRESİ ÖRNEĞİ

AKBAŞ, GAMZE
MİMARLIK DOKTORA

Danışman: Doç. Dr. Fatma Gül ÖZTÜRK BÜKE

Haziran 2023, 157 sayfa

Bu tez, yapılı kırsal çevrede vernaküler mimariyi “yer” ve tektonik kavramları üzerinden birlikte ele alan yeni bir “okuma” denemesi ile bunun kavramsal çerçevesini önermektedir. Kuramsal çerçeveyi; kırsalda yerel topluluğun yaşadığı ortama uyumunun tezahürü olan vernaküler mimari ile “yer” ve tektonik kavramları üzerine yapılan çalışmaların değerlendirilmesi oluşturmaktadır. Vernaküler mimari ile insan arasındaki etkileşimi vurgulamak için “yer” kavramına, teknik ile el işçiliğinin önemini tartışmak için “tektonik” kavramına yoğunlaşılmaktadır. Kavramsal çerçevede; vernaküler mimarinin “yer” ve tektonik kavramlarıyla olan bağıni sorgulamak amacıyla “tektonik bütünlük” kavramı önerilmektedir. Bu bağlamda, vernaküler yapılar için en elverişli alanın belirlendiği “yer” seçimi birinci kriter, bu yapıların zeminle temasındaki ilişki tarzlarını ve düzeylerini inceleyen “yere müdahale biçimi” ikinci kriter, yapım tekniklerini ve tasarımı ilkelerini gözlemleyen örüntü dili üçüncü kriter olarak belirlenmiştir. Bu kriterlerin test edilebilmesinde Doğu Karadeniz Bölgesi yapılı kırsal çevresi çalışma alanı olarak belirlenmiştir. Doğal çevreyi oturulabilir ve ulaşılabilir kılan “teras” ve “köprü” ile birlikte gıdaları depolamak için ekonomik açıdan fayda sağlayan “serender”; “yer”e özgü vernaküler çözümler ile “tektonik bütünlük” açısından sundukları çeşitlilik nedeniyle tez kapsamında yapılı kırsal çevre bileşeni olarak seçilmiştir. “Yer” ve tektonik arasında yerel bilgiye göre

kurulan bağı değerlendirmek için bilgi kaynağı olarak yerel yapı ustalarına başvurulmuştur. Yazılı verilerin kısıtlı olduğu vernaküler mimaride, bilgilere ve kaynak kişilere ulaşabilmek amacıyla da sözlü tarih bir yöntem olarak kullanılmıştır. Sonuç olarak, tezde, kaybolmaya yüz tutmuş vernaküler mimari yapı stoğu ile bunu oluşturan deneyim ve bilginin sürdürülebilmesinin özellikle de antroposen çağında daha da önem kazandığı vurgulanmakta; burada önerilen “tektonik bütünlük” kriterleri dikkate alındığında günümüzde dahi “yer” ile uyumlu “vernaküler mimariyi” üretebilmenin ve çevresel sorunlara karşı direnebilmenin mümkün olduğuna dikkat çekilmek istenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Vernaküler Mimari, “Yer”, Tektonik, Doğu Karadeniz Bölgesi, Yapılı Kırsal Çevre, Sözlü Tarih Yöntemi

ABSTRACT

READING THE VERNACULAR ARCHITECTURE THROUGH THE CONCEPTS OF "PLACE" AND TECTONICS: THE EXAMPLE OF THE BUILT RURAL ENVIRONMENT OF EASTERN BLACK SEA REGION

AKBAŞ, GAMZE

Ph.D. in Architecture

Supervisor: Assoc. Prof. Dr. Fatma Gül ÖZTÜRK BÜKE

June 2023, 157 pages

This thesis proposes a new “reading” attempt that examines vernacular architecture in the built rural environment through the concepts of “place” and “tectonics” together and suggests its conceptual framework. The theoretical framework consists of evaluating studies on vernacular architecture, which is the manifestation of the adaptation of the local community to the rural environment, in conjunction with the concepts of “place” and “tectonics”. The concept of “place” is emphasized to highlight the interaction between vernacular architecture and humans, while the concept of "tectonics" is focused on to discuss the importance of technique and craftsmanship. Within the conceptual framework, the concept of “tectonic integrity” is proposed to question the connection between vernacular architecture and the concepts of “place” and “tectonics”. In this context, the selection of the most suitable area for vernacular structures is identified as the first criterion, the manner and levels of interaction between these structures and the ground are examined as the second criterion known as “intervention to the site”, and the observation of construction techniques and design principles is identified as the third criterion known as “pattern language”. The Eastern Black Sea Region has been selected as the study area to test these criteria. Within the scope of the thesis, the rural built environment components were selected based on the "terrace" and "bridge" elements that make the

natural environment inhabitable and accessible, as well as the “serender” structure that provides economic benefits for storing food. These components were chosen for their vernacular solutions specific to the "place" and the diversity they offer in terms of “tectonic integrity”. Local craftsmen were consulted as a source of information to evaluate the connection established between “place” and tectonics based on local knowledge. In the context of vernacular architecture, where written data is limited, oral history was used as a method to access information and sources. As a result, in the thesis, emphasis is placed on the importance of preserving the endangered stock of vernacular architectural structures and the sustainability of the experience and knowledge that constitute them, especially in the Anthropocene era. It is highlighted that even today, it is possible to produce “vernacular architecture” that is in harmony with the "place" and to resist environmental issues by considering the proposed criteria of “tectonic integrity”.

Keywords: Vernacular Architecture, “Place”, Tectonics, Eastern Black Sea Region, Built Rural Environment, Oral History Method.

TEŞEKKÜR

Tez konusunun tanımlanmasından geliştirilmesine ve tamamlanmasına kadar ki devam eden süreçte değerli görüşleriyle bana yol gösteren, deneyim ve bilgileriyle çalışmaya önemli fikirler sunan Danışmanım Doç. Dr. Fatma Gül ÖZTÜRK BÜKE'ye teşekkürlerimi bir borç bilirim.

Tez izleme komitesinde ve tez savunma jürisinde yer alan sayın hocalarım Prof. Dr. Suna GÜVEN, Prof. Dr. Zehra Gediz URAK, Doç. Dr. Gülsu ULUKAVAK HARPUTLUGİL ve Dr. Öğr. Üyesi Derya YORGANCIOĞLU'na, araştırmaya ışık tutan ve ilham veren önerileri ve katkılarından ötürü teşekkür ederim.

Araştırma sürecinde literatür kaynaklarına ulaşmam konusunda bilgisine başvurduğum değerli hocam Prof. Dr. Zühal ÖZCAN'a teşekkür ederim.

Bölgede ikamet eden yerel yapı ustalarına ulaşmamı sağlayan ve bu ustalarla gerçekleştirilen görüşmede bana eşlik eden Trabzon Sürmene ilçesi Halk Eğitim Müdürlüğü'nde uzman eğitici olarak görevli Hayrettin ATALI'ya sonsuz teşekkürler.

Saha çalışmasında önemli bilgilere ulaşmamda yardımlarını esirgemeyen yerel ahşap ustaları; Bekir BEKİROĞLU, Osman ŞAHİN, Hasan SANCAK ve SONER KARABACAK'a teşekkür ederim.

Akademik alana yönelmem konusunda beni teşvik eden, cesaretlendiren ve tezin her aşamasında beni destekleyen aileme sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

İÇİNDEKİLER

İNTİHAL OLMADIĞINA DAİR BEYAN SAYFASI.....	iii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT	vi
TEŞEKKÜR	viii
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	xii
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xv
BÖLÜM I.....	1
GİRİŞ	1
1.1 TEZİN AMACI.....	5
1.2 TEZİN ÖNERMESİ.....	6
1.3 TEZİN YÖNTEMİ VE KAPSAMI	8
BÖLÜM II	15
KURAMSAL VE KAVRAMSAL ÇERÇEVE	15
2.1 VERNAKÜLER MİMARİNİN TANIMI, KAPSAMI VE MİMARLIK ÇALIŞMALARINDAKİ YERİ	15
2.1.1 Vernaküler Mimarinin Tanımı ve Kapsamı	15
2.1.2 Vernaküler Mimari ve Kuramsal Tartışmalar	19
2.1.2.1 Mimarlık Çalışmalarında Vernaküler Mimarinin Yeri	21
2.2 MİMARİDE “YER” KAVRAMI VE KURAMSAL TARTIŞMALAR.....	24
2.2.1 “Yer” Kavramının Tanımı ve Kapsamı	25
2.2.2 “Yer” Kavramı Üzerine Çalışmalar.....	27
2.3 MİMARİDE TEKTONİK KAVRAMI VE KURAMSAL TARTIŞMALAR.....	31
2.3.1 Tektonik Kavramının Tanımı ve Kapsamı	31
2.3.2 Tektonik Kavramı Üzerine Çalışmalar.....	33
2.4 MİMARİDE YAPILI ÇEVRE ÜZERİNDEN “TEKTONİK BÜTÜNLÜĞE” YÖNELİK KURAMSAL TARTIŞMALAR	37
2.5 KAVRAMSAL ÇERÇEVE ÖNERİSİ	39

2.5.1	“Tektonik Bütünlük”: Vernalüler Mimaride “Yer” ve Tektonik Arasında Kurulan Yakın İlişki.....	39
BÖLÜM III.....		45
DOĞU KARADENİZ BÖLGESİ VERNAKÜLER MİMARİSİNİ BİÇİMLENDİREN ETKENLER.....		45
3.1	BÖLGENİN TARİHİ.....	45
3.2	BÖLGENİN COĞRAFYASI.....	49
3.2.1	Topografya	51
3.2.2	İklim	53
3.2.3	Flora.....	54
3.3	DOĞU KARADENİZ BÖLGESİ YAPILI KIRSAL ÇEVRESİ.....	55
3.3.1	Yapılı Kırsal Çevreyi Biçimlendiren Unsurlar.....	57
3.3.2	Yapılı Kırsal Çevre Bileşenleri ve Özellikleri.....	59
3.3.3	Yapılı Kırsal Çevrenin Müellefi Olan Yerel Yapı Ustaları ve Sahip Oldukları Bilgiler, Yöntemler, Beceriler	64
BÖLÜM IV		72
DOĞU KARADENİZ BÖLGESİ VERNAKÜLER MİMARİSİNDE “TEKTONİK BÜTÜNLÜĞÜN” TARTIŞILMASI.....		72
4.1	TERAS	72
4.1.1	Yer Seçimi	73
4.1.2	“Yer”e Müdahale Biçimi	76
4.1.3	Örüntü Dili.....	77
4.2	TAŞ KÖPRÜ / AHŞAP KÖPRÜ.....	83
4.2.1	Yer Seçimi	83
4.2.2	“Yer”e Müdahale Biçimi	85
4.2.3	Örüntü Dili.....	91
4.3	SERENDER.....	102
4.3.1	Yer Seçimi	104
4.3.2	“Yer”e Müdahale Biçimi	106
4.3.3	Örüntü Dili.....	108
4.4	YAPILI KIRSAL ÇEVREDE “TEKTONİK BÜTÜNLÜK” BOZULDUĞUNDA OLASI SONUÇLARIN TESPİTİ VE DEĞERLENDİRİLMESİ.....	111
BÖLÜM V.....		122

SONUÇ	122
KAYNAKÇA	126
EKLER	136
EK 1 : ETİK KURUL RAPORU	136
EK 2 : GÖRÜŞME YAPILAN KİŞİLERİN İZİN BEYANI.....	137
EK 3 : YEREL YAPI USTALARI TARAFINDAN KULLANILAN GELENEKSEL TERİMLERİ VE AÇIKLAMALARI İÇEREN SÖZLÜK.....	138
ÖZGEÇMİŞ	139

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: Saha çalışmasının birinci evresinde gerçekleştirilen görüşmeler.....	11
Şekil 2: Saha çalışmasının ikinci evresinde gerçekleştirilen görüşmeler	11
Şekil 3: Saha çalışmasının üçüncü evresinde gerçekleştirilen görüşmeler.....	12
Şekil 4: Çalışma sahasını gösteren harita	13
Şekil 5: Kavramsal çerçeve önerisi	44
Şekil 6: İlk çağlarda bölgede ikamet eden topluluklar.....	47
Şekil 7: Yamaç üzerinde dağılan yerleşim tipleri.....	52
Şekil 8: Karadeniz'in ekolojik özelliğini gösteren harita	55
Şekil 9: Geçme tekniğine ilişkin farklı uygulamalar	56
Şekil 10: Göz dolması ve muskalı dolma örneği	56
Şekil 11: Sürekli yerleşimlerde eğime göre konumlanan yapı stoğu	58
Şekil 12: Yapılı bir kırsal çevre bileşeni olarak teras ve konut	60
Şekil 13: Yapılı bir kırsal çevre bileşeni olarak serender	60
Şekil 14: İki farklı örgü tekniği ile yapılan merak örneği ve günümüzdeki durumu	61
Şekil 15: Yapılı bir kırsal çevre bileşeni olarak taş köprü örneği.....	62
Şekil 16: Yapılı bir kırsal çevre bileşeni olarak ahşap köprü örneği.....	62
Şekil 17: Yapılı bir kırsal çevre bileşeni olarak cami.....	63
Şekil 18: Yapılı bir kırsal çevre bileşeni olarak kilise.....	63
Şekil 19: Yaş çizimi.....	68
Şekil 20: Solda ahşap “ablak”, sağda “soğanlı tip”ten bir görünüm	68
Şekil 21: Ağacın hangi yönde biçilmesini gösteren suyolu / ağaç yolu	71
Şekil 22: Teras özelinde yer seçimi	75
Şekil 23: Teras özelinde “yer”e müdahale biçimi	77
Şekil 24: Teras-yol ilişkisi özelinde örüntü dili.....	79
Şekil 25: Teras-peyzaj ilişkisi özelinde örüntü dili	79
Şekil 26: Teras-yapı yeri ilişkisi özelinde örüntü dili.....	81
Şekil 27: Teras-tarım alanları ilişkisi özelinde örüntü dili	81
Şekil 28: Teras-patika ilişkisi özelinde örüntü dili	82

Şekil 29: Köprü özelinde yer seçimi.....	84
Şekil 30: Taş köprülerde strüktürel boşluk, Kavak Köprüsü.....	88
Şekil 31: Taş köprülerde “yer”e kısmen yapılan müdahale.....	89
Şekil 32: Ahşap köprülerde “yer”e kısmen yapılan müdahale	90
Şekil 33: Ahşap köprülerde strüktürel boşluk	90
Şekil 34: Taş köprü özelinde örüntü dili	93
Şekil 35: Tek açıklıklı ve kavisli taş köprü örneği	94
Şekil 36: Taş köprülerde iki yaka arasında oluşturulan açık alan	94
Şekil 37: Farklı büyüklükteki açıklıklardan oluşan taş köprü örneği	95
Şekil 38: Tempan duvarın moloz taştan inşa edildiği köprü örneği	96
Şekil 39: Tempan duvarın kesme taştan inşa edildiği köprü örneği.....	96
Şekil 40: Korkuluğun dairesel olarak biçimlendiği taş köprü örneği	97
Şekil 41: Korkuluğun üçgensel olarak biçimlendiği taş köprü örneği	97
Şekil 42: Taş köprüye ait bir eleman olan baba taşı örneği.....	98
Şekil 43: Selyaran bulunan taş köprü örneği	98
Şekil 44: Taşıyıcı ayağa bindirilen ana ve konsol girişler	100
Şekil 45: Ahşap köprülerde strüktürel boşluk	101
Şekil 46: Ahşap köprüye entegre esilen semer çatı	101
Şekil 47: Norveç’te bulunan tahıl ambarı (<i>loft</i>).....	103
Şekil 48: İspanya’da bulunan tahıl ambarı (<i>horreos</i>)	103
Şekil 49: Meksika’da bulunan tahıl ambarı (<i>the small Mexican granary</i>)	104
Şekil 50: Serender özelinde yer seçimi örneği	105
Şekil 51: Yer seçiminde düz zemin üzerine kurulan serender örneği	105
Şekil 52: Serender özelinde örüntü dili	107
Şekil 53: Serenderin zeminle olan bağlantısı.....	107
Şekil 54: Zemin katta göz dolma veya muskalı göz dolma tekniği uygulanan serender örneği.....	109
Şekil 55: Serenderde depo alanının oluşturulması	109
Şekil 56: Serenderde hava akımının sağlanması	110
Şekil 57: Yukarıya doğru genişleyen serender örneği.....	111
Şekil 58: Sel ve heyelana bağlı olarak ortaya çıkan olumsuz durumlar	112
Şekil 59: “Yer” ile tektonik ilişki bozulduğunda ortaya çıkan olumsuz durumlar ..	113
Şekil 60: Yerel malzemenin dışına çıkılarak “yenilenen” köprü örneği	114
Şekil 61: Özgün malzemeyle ilişkisi olmayan restorasyon örneği.....	115

Şekil 62: Eskisi yerine “yer”in fiziksel niteliğine aykırı inşa edilen yeni köprü.....	115
Şekil 63: Farklı bir strüktürel sistemle “yeniden” inşa edilen taş köprü	116
Şekil 64: Yıkılan tarihi ahşap köprü yerine “yer”in fiziksel niteliğine aykırı olarak “yeniden” inşa edilen köprü	116
Şekil 65: Taş köprünün yanına inşa edilmiş “yeni” köprü örneği	117
Şekil 66: “Yer” bağlamından kopartılan serender örneği.....	118
Şekil 67: “Yer seçimi” kriteri dışında kalan serender örneği	118
Şekil 68: “Yer”le temasın asgari düzeye indirilmesi prensibine aykırı merdiven örneği	119
Şekil 69: Malzeme tercihinden dolayı özgün niteliğini kaybeden serender örneği.	119
Şekil 70: Serenderin tasarım kurgusuna ait olmayan ekleme örneği.....	120
Şekil 71: Ekleme ve özgün olmayan malzeme sonucu “örüntü dili” kriteri dışında kalan serender örneği	120
Şekil 72: Bakımsızlık nedeniyle işlevselliğini yitiren serender örneği	121
Şekil 73: İhtiyaç duyulmadığından ortadan kaybolma durumunda olan serender ..	121

KISALTMALAR LİSTESİ

Alm.	: Almanca
bkz.	: bakınız
cm	: santimetre
Çev.	: Çeviren
DOI	: Digital Object Identifier (Dijital Nesne Tanımlayıcı)
DOKAP	: Doğu Karadeniz Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı
ed.	: editör
ET	: Erişim Tarihi
Fr.	: Fransızca
İng.	: İngilizce
KUDOF	: Kuzey Doğu Fotoğrafçıları
km	: kilometre
Lat.	: Latince
m	: metre
M.Ö.	: Milattan Önce
M.S.	: Milattan Sonra
s./ss.	: sayfa / sayfalar
SOKÜM	: Somut Olmayan Kültürel Miras
UNESCO	: Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Kurumu
vb.	: ve benzeri
vd.	: ve diğerleri
Yun.	: Yunanca

BÖLÜM I

GİRİŞ

Vernaküler mimariyle ilgilenen araştırmacılar, geniş bir coğrafya kapsamında farklı toplulukların yaşadığı çevreye ve ürettiği yapı türlerine özgü bilgileri ortaya çıkartarak bilimsel çalışmalara kazandırmaktadır. “Yerel” anlamına gelen vernaküler terimi mimariye taşındığında “*halkın mimari dili*” olarak tanımlanmakta (Oliver 2006: 17) ve bu durum bir çalışma alanı olarak keşfedilmeyi bekleyen geleneğe dayalı bilgilerin önemine işaret etmektedir. “*Yerli, ülkeye özgü olan*” gibi tanımlamalara karşılık gelen bu mimari (Bektaş 2001: 23), yapıyı inşa eden özneye (kim/kimler tarafından hangi yöntemle yapıldığı) ve yapının inşa edildiği “yer”e (arazi yapısı, iklim şartları, doğal kaynaklar, yerel halkın yerleşim alanını duyumsaması) ilişkin özellikleri adeta somut bir biçimde yansıtmaktadır. Vernaküler mimari, mimarlık kuramında ve mimarlık tarihyazımında farklı coğrafyalara özgü yapı stoğu çeşitliliğini analiz etmeyi sağlayan bir çalışma alanı oluşturmaktadır. Bu analiz, malzeme kullanım biçimi ve geleneksel yapım tekniği uygulamaları ile sınırlı değildir; bunun yanında, halihazırda bulunan doğal kaynaklardan yararlanan insanın, yaşadığı çevreyi nasıl anlamlı kılmasıyla da bağlantılıdır. İnsan tarafından doğal oluşumların değerlendirilip şekillendirilmesiyle düzenlenen yaşam ortamı yapılı kırsal çevreyi, bu çevreye göre inşa edilen yapılı kırsal çevre bileşenleri de vernaküler mimariyi üretmektedir.

Geleneksel yöntemlere dayalı mimarlık araştırmalarının önemli bir bölümü yapıların fiziksel/görünen özelliklerini baz alan rölöve alma/ölçülü çizim, kayıt, listeleme, sınıflandırma ve koruma amaçlı çalışmaları içermektedir (Eyüce 2005: 23). Literatür taramasına dayanarak, vernaküler mimariyi kapsayan mimarlık kuramı ve mimarlık tarihi alanındaki çalışmaların genel olarak tek-yönlü olduğu söylenebilir. Bu tespit, vernaküler mimariye yönelik fiziksel odaklı okumaların dışına çıkılarak, farklı bir yaklaşım getirilmesi ihtiyacına dikkat çekmektedir. Tezde, vernaküler mimari üretiminin ve “yer” ile kurduğu ilişkinin, bu mimarinin kapsamı dışındaki yapı türlerinden farklı olduğu ve bu farklılık nedeniyle yeni bir okuma gerektirdiği

önerilmektedir. Bu anlayışla, araştırmanın kuramsal sınırları vernaküler mimari, “yer” ve tektonik kavramları olarak saptanmakta olup, vernaküler mimari için alternatif bir okuma önerisinin geliştirilmesi adına “yer” ve tektonik kavramları birlikte ele alınmaktadır. Literatürde “yer” kavramı insanın dünyayı anlamlı kılma ve deneyimleme şekli (Cresswell 2004: 12), tektonik ise inşaat faaliyetinde malzemeleri biçimlendirme, süsleme, birleştirme sanatı ve bilimi anlamına gelir (Ching 2007: 383). Her iki kavramın kesişiminde yerel malzeme ve bilgiye dayanarak yapıyı kırsal çevreyi biçimlendiren yerel yapı ustalarının olması, “yer” ve tektonik kavramlarının vernaküler mimarinin oluşumuna birlikte etki ettiğini göstermekte ve vernaküler mimariye yeni bir bakış açısı getirebilme potansiyeli taşımaktadır.

Tezde, yöntem olarak, vernaküler mimarinin bu iki kavram üzerinden birlikte değerlendirilmesi için kavramsal çerçeve önerisinde bulunmaktadır. Önerilen bu yöntemin test edilebilmesi için, araştırmanın coğrafi sınırları Doğu Karadeniz Bölgesi yapıyı kırsal çevresi olarak belirlenmiştir. Bu alana özgü yapıyı kırsal çevre bileşenlerinden teras, köprü ve serender, araştırmanın örneklem sınırları olarak seçilerek “yer” ile olan ilişki düzeyleri incelenmiştir. Teras, *“[d]ik veya eğimli yüzeyleri taş, çim vb. ile kaplı yükseltilmiş seviye; özellikle bir diğerinin üzerine yükselen bu düzeylerin oluşturduğu serinin her biri”* anlamına gelmektedir (Ching 2007: 383). Teraslama ise istinat duvarı, yol, patika, tarla, bahçe, basamak gibi yapıyı çevre öğelerini kullanarak, doğanın yerleşilebilir bir “yer” haline getirilmesi için başvurulan bir yöntemdir. Böylece “yer”in biçimlenmesini ele alabilmek için incelemeye zemin üzerinde yaşam ağı ören teraslama yönteminden başlanmaktadır. Köprü, karşılıklı yerleşim birimlerini birbirine bağlamak amacıyla yatay eksende konumlandırılmış yapıyı kırsal çevrenin bir bileşenidir. Yani teras toprağı islah ederken köprü dolaşımı sağlamakta; böylece, topografya insan eliyle yeniden biçimlenerek yaşanabilir alanlar meydana getirilmektedir. Serender bölgenin kapalı ekonomik yapısından ve yoğun yağışa sahip ikliminden dolayı, gıda maddelerinin işlenmesine kadar muhafaza edilmesini sağlayabilmek için direkler üzerine kurulan bir ambardır (Sözen ve Eruzun 1992: 130). Zeminden yükseltilmiş olmaları sebebiyle “havadar yer” olarak da anılmaktadır (Özgüner 1970: 88).

Tezde, yapıyı kırsal çevrenin seçilen bu üç bileşeninin (teras, köprü, serender) “yer”in ne düzeyde bir parçası olduğunu incelemek için “tektonik bütünlük” kavramı üzerinde durulmaktadır. Yer seçimi, “yer”e müdahale biçimi ve örüntü dili olmak üzere üç kriter üzerinden ele alınan bu kavram sayesinde, bölgenin yapıyı kırsal

çevresinde “yer” ile farklı ilişkiler kuran teras, köprü ve serender için tektonik bir bütünlükten bahsedilmesinin mümkün olup olmadığı sorusunun yanıtı aranmaktadır.

“Yer” seçimi bağlamında, teras, köprü ve serenderin yamaç üzerinde inşa edilebilmesi için en uygun alanı belirleme aşamaları tartışılmaktadır. “Yer”e olan müdahale biçimi bağlamında, zemine olan temas düzeyinde teras ve köprüye göre ayrı uçta bulunan serenderin, mahsullerin hijyenik biçimde saklanabilmesi için topraktan uzaklaştırıldığına ve buna bağlı olarak “yer”i büyük oranda değiştirmedigine değinilmektedir. Bölgede yapılı kırsal çevrenin bu üç bileşenin toprak ile olan ilişki biçim ve düzeyi; terasta bütünüyle, köprüde kısmen ve serenderde en az düzeyde olması tespitinden yola çıkılarak, sırasıyla “geri döndürülemez müdahale”, “kısmen geri döndürülebilir müdahale” ve “geri döndürülebilir müdahale” kavramlarıyla eşleştirilmektedir. Örüntü dili bağlamında ise, inşaat sürecinde izlenen yöntemler ve üretilen formun tasarım dili incelenmektedir.

Vernaküler mimarinin üretiminde başat rol oynayan yerel yapı ustaları, sahip oldukları yerel bilgiler bakımından tezin önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Bu bilgilere ulaşabilmede sözlü tarih çalışmaları önem kazanmaktadır. Sözlü tarih, en genel tanımıyla, araştırma yapılan konuda kaynağın bulunmadığı ya da nadir olduğu durumlarda kullanılan ve buna bağlı olarak bilgi boşluğunu doldurmaya ve elde edilen verilerle önemli katkılar yapmaya çalışan bir tür bilgi toplama yöntemidir (Çakır 2006: 57). Bu bakımdan sözlü tarih, yerel yapı ustalarıyla yapılan görüşmelerden elde edilen bilgilerin kayda geçirilmesi ve literatüre kazandırılması aşamasında kullanılan bir yöntem olarak düşünülebilir. Birçok disiplinde kabul gören sözlü tarih yöntemi; vernaküler mimarinin doğası gereği, teknik çizim, teorik bilgi, sözleşme ya da hesaplama dair belgelere dayandırılmadığından, bu alandaki çalışmalar için ayrıca önem kazanmaktadır. Böylece, kayıt altına alınmamış bilgilerin izini sürmek yerine günümüze ulaşan yapıların envanterinin çıkarılmasına dayanan görüşlere alternatif bir söylem üretilmesi mümkün olabilir.

Bunun dışında antroposen çağı; geleneğe dayalı bilgilerin önemini yitirmesine, zaman içerisinde kaybolmasına ve literatüre aktarılamamasına ilişkin sorunları beraberinde getirmektedir. Antroposen, evrenin fiziki yapısında insanın başat rol oynadığını ve buna bağlı olarak günümüzde doğaya yüklenen anlamların bir bakıma “insan elinden çıkma” olduğunu belirtmektedir (Çaylı 2020: 29). İnsanların çevre üzerinde giderek artan biçimde olan hakimiyetini tartışmayı sağlayan antroposen (Crutzen 2002: 23), esasında doğal güçler ile insani güçlerin birbirlerine olan etkisini

vurgulayan bir terimdir (Wark 2015: 14). Yine Zizek (2012: 26) bu kavram için “[i]nsanın yaptığı üretim, yerküre üzerindeki doğal yeniden üretimin o denli ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir ki, bundaki ani kesintiler, düzende beklenmedik bozukluklara yol açabilir” söyleminde bulunmaktadır.¹

Uyarı niteliğindeki bu duruma karşı “tektonik bütünlük” kavramı tezde, doğaya ve yapılı kırsal çevre bileşenlerine yönelik tahribatın önüne geçmek için izlenebilecek bir yol olarak kabul edilmektedir. Hatalı müdahaleden kaynaklı olarak yerleşim düzenin yok olması, bozulması, tahrip olması “tektonik bütünlüğün” dahil edilmemesinden kaynaklanmaktadır.

Bütün bu ifadelerden yola çıkarak, tezin kurgusu şu şekilde belirlenmiştir:

- Birinci bölümde çalışmanın amacı, önermesi, yöntemi ve kapsamı yer almaktadır.
- Kavramsal çerçevenin oluşturulduğu ikinci bölümde mimarlık çalışmaları kapsamında vernaküler mimari, “yer” ve tektonik ile “tektonik bütünlük” kavramlarına yönelik kuramsal bilgilerden söz edilmekte, bunun yanında “tektonik bütünlük” kapsamında kavramsal çerçeve önerisinde bulunmaktadır.
- Üçüncü bölümde Doğu Karadeniz Bölgesi’nin vernaküler mimarisini biçimlendiren etkenlere; bölgenin tarihi, coğrafi ve fiziki yapısı, yapılı kırsal çevre bileşenleri üzerinden değinilmekte, aynı zamanda bu mimariyi var eden yerel yapı ustalarının önemine yer verilmektedir.
- Dördüncü bölümde, Doğu Karadeniz Bölgesi vernaküler mimarisi üzerinden tezde önerilen kavramsal çerçeve ve çalışma kriterleri sorgulanmakta, ayrıca bu mimarinin zarar görmesine yol açan problemler tespit edilerek değerlendirme altına alınmaktadır.
- Beşinci bölümde, tespitlerin ve çıkarımların tartışıldığı sonuç bölümü bulunmaktadır.
- Ekler kısmında ise, yerel yapı ustalarıyla gerçekleştirilen görüşmeler için alınan “Etik Kurul Raporu” ve “Görüşme Yapılan Kişilerin İzin Beyanı” ile “Yerel Yapı Ustaları Tarafından Kullanılan Terimleri ve Açıklamaları İçeren Sözlük” yer almaktadır.

---

¹ Yine bu terim Yunanca insan demek olan “*anthropos*” sözcüğünün ve jeolojik dönemi niteleyen “*-cene*” ekinin bir araya getirilmesiyle oluştuğu ve “insan çağı” olarak literatürde kabul gördüğü etimolojik yönden de desteklenmektedir (Çaylı 2020: 17).

1.1 TEZİN AMACI

Bu tez, vernaküler mimariye Doğu Karadeniz Bölgesi yapılı kırsal çevresi üzerinden yoğunlaşarak ve insan faktörünü de içine alarak, “yer” ve “tektonik” kavramlarını birlikte tartışmaya odaklanmaktadır.

Yerli veya bir yöreye ait olma anlamlarına karşılık gelen vernaküler terimi mimarlık alanına indirildiğinde, bulunduğu “yer”e has mimarinin biçimlenme dili olarak izah edilmektedir (Eyüce 2005: 2-3). Ne var ki, bu mimariyi var eden aktörlerin anonim olması ve bilgi aktarımının usta-çırak ilişkisi içerisinde sürdürülmesi (Hubka 1979: 27), vernaküler mimariye yönelik yürütülen çalışmalar içerisinde belgeleme sorununu ortaya çıkarmaktadır. Modern öncesi dönemi kasteden referanslara ya da kaybolmaya yüz tutmuş bir mimari mirasa ilişkin belgeleme ve koruma odaklı yaklaşımlar da, vernaküler mimari alanındaki çalışmaların hapsediği kısıtlayıcı çerçeveyi açıklamaktadır (Vellinga 2006: 115). Bu nedenledir ki, vernaküler mimari çalışmaları yakın zamana kadar fiziksel etüde dayalı tipoloji ve yapı bilgisi konuları üzerinde yoğunlaşmış, kuramsal tartışmalar bunun gerisinde kalmıştır. Bu çalışma alanına yeni bir yaklaşım getirme gereksinimi ise, “yer” ve tektonik kavramlarına başvurularak farklı bir okuma denemesinin yapılmasına teşvik etmiştir.

“Yer” kavramı, topografik ve toplumsal ilişkiler sonucunda belli bir bölgeye yüklenen anlamdır (Erzen 2006: 85; Erzen 2019: 160). Bu anlam, insan tarafından doğanın mevcut haline müdahale edilerek, yapılı kırsal çevrenin düzenlendiği ve bunun sonucunda “yer”, insan ve çevre arasında bir tür köprü kurulduğu güçlü bir ilişkiler ağını tasvir etmektedir. “Yer”e müdahale eden insan kara parçasına hem düzen getirmekte, hem de yeniden tanımlama eyleminde yaşadığı çevreyi bütünüyle hissettiği için kimlik kazandırmaktadır.

Tektonik terimi mimarlık kuramında, “*bir sanat yapıtının yüzeyini dolduran çizgi, kütle ve hacimlerin bütünü*” (Hasol 1979: 494) olarak açıklanmaktadır. Tektonik ile kastedilen şey, farklı malzeme ve bileşenlerin uyumlu biçimde bir araya gelmesiyle oluşturulan strüktür düzeninin, bulunduğu topografyayı yansıtmasıdır. Hatta Sekler’in (1965: 95) “[...] *mimariden sadece tektonik olarak bahsetmek, mimariyi yalnızca mekân açısından konuşmak kadar tek taraflı olurdu*” ifadesi, bu tezde hem yeni bir kavramsal çerçeve önerisi getirmek için referans olmakta, hem de geleneksel yapım yöntemlerine göre yerel yapı ustaları tarafından inşa edilen vernaküler mimaride, tektonik kavramının “yer”den bağımsız ele alınamayacağı görüşünü desteklemektedir.

Bu ifadeler dikkate alınarak tezin çıkış noktasını, “*vernaküler mimariyi bu mimarinin kapsamı dışında kalan örneklerden ayıran en temel özelliğin ne olduğu*” sorusu belirlemiştir. Bunun için Doğu Karadeniz Bölgesi’nin yapılı kırsal çevresi araştırma alanı olarak belirlenmiştir. Bu alan içerisinden; topografya ve coğrafyayı biçimlendiren ve erişebilir kılan teras ve köprü ile bunun yanında üretim anlayışının ekip-biçmeye dayalı olduğu bölgede ekonomik bir işleve sahip serender, tez çalışması kapsamında incelemek üzere tercih edilmiştir. Böylece, bugüne kadar ağırlıklı olarak konut üzerinden yürütülen araştırmaların dışında kalmış olan, ancak geleneksel yerleşimlerin oluşturulması ve sürdürülmesinde hayati önem taşıyan teras, köprü ve serender seçilerek, vernaküler mimarinin analizi genişletilmektedir.

1.2 TEZİN ÖNERMESİ

İnsanın yaşadığı topografyayı yeniden tanımlamasının yolu, çevreyle kurduğu iletişimden geçmektedir. İnsan ve çevrenin birbirinden ayrı düşünülemeyeceğine ilişkin net görüş, Aran (2000: 52) tarafından şu ifadelerle belirtilmektedir:

“Anadolu kır insanının “yer”le ilişkisinde, ona bağımlı olduğu kadar, meydan okuyan da bir yaklaşım gözlenir [...] Yeryüzünde ne zaman bir yapı inşa etse çevresiyle yoğun bir ilişkiler alanı kurgulamış olduğunu yapıyı inceleyene adım adım deneyimler.”

Benzer şekilde Erzen (2019: 19-20) bu söylemi “[k]uşkusuz geniş anlamıyla yeryüzü insanı da, insanın suni olarak yarattığı alanları da içeriyor. [...] zira insan sanat işlerini de, kentlerini de, yapılarını da öncelikle yeryüzünün maddesinden oluşturur ve yeryüzünün üzerinde oturtmaya mecburdur” ifadesiyle desteklemektedir. Yine Pallasmaa’nın (2011: 52) dediği gibi “[m]imarlık, özünde, doğanın, insan yapımı âleme doğru algılamının zeminini ve dünyayı deneyimleme ve anlamının ufkunu sağlayan uzantısıdır.” Anlaşıyor ki, “yer” sadece maddi varlıklar bütününe kapsayan bir kavramla ilintili değildir; aksine, insan faktörünü de kapsamaktadır.

İnsan ve çevre arasında kurulan bağ, “yer”e özgü biçimlenen vernaküler mimarinin “tektonik bütünlüğünü” yakalayabilme sürecinde önemlidir. Çünkü vernaküler yapılar bölgenin topografik, iklimsel, ekonomik ve kültürel yapısından ötürü, insanlar tarafından kullanımına ihtiyaç duyulan mimari ürünlerdir. Bu ifadeler, insanın “yer”in oluşumundaki rolünü ortaya koymaktadır.

Vernaküler yapıların “yer”le kurduğu ilişki biçimi ve düzeyinde, yapılarda kullanılan tekniğin de payı vardır. Tektonik, yapılarda teknik ve sanatsal niteliğinin bulunduğu noktadır. Strüktürel çeşitlilik zeminle olan bağlantıyı önemli ölçüde

etkilediğinden dolayı, tektonik, yapının “yer” ile olan temas düzeyinde belirleyicidir. Tektonik, bileşenleri belli bir düzen içerisinde bir araya getirerek, titizlikle kurgulanmış mimari eserleri meydana getirmekte ve bu eserler yeryüzünde görünmez düzeni yani “kozmos”u görünür kılmaktadır (Holst 2017: 9). Dolayısıyla, doğal ortamın yapıyı çevreye dönüştürülmesi eyleminde ve/veya vernaküler mimarinin üretiminde, insan, “yer” ve tektonik arasında titiz bir kurgu vardır.

Tüm bu ifadelerden yola çıktığımızda, tezin önermesi şu şekilde belirlenmektedir:

- Vernaküler yapılar, doğal çevrenin bir uzantısıdır.
- Vernaküler mimarinin “yer” ile kurduğu ilişki ve tektoniği, bölgenin karakterini bütünüyle yansıtmaktadır.
- Bir bölgede, her biri insan eliyle, yerel malzemeler kullanılarak ve geleneksel yöntemlere başvurulmuş biçimlenen, farklı işlevlere sahip vernaküler yapılar, “yer” ile farklı biçimlerde ilişki kurmalarına ve ayırt edilebilir tektonik özelliğe sahip olmalarına karşın, birlikte kırsal yapıyı oluşturan uyumlu bir düzen ortaya çıkarmaktadır.

Unutulmamalıdır ki, vernaküler mimarinin oluşumunda tektoniğin “yer”le kurduğu ilişki yadsınamaz bir gerçektir. Bu ilişki, yapıların bulunduğu “yer”e özgü mimari karakteri yansıtmaktadır. Vernaküler mimariyi var eden “tektonik bütünlük”, yapının “yer” ve tektonik ile kurduğu ilişki düzeyinde gerçekleşmektedir. Yani, vernaküler mimaride “yer” ve tektonik arasında kurulan ve yerel bilgi ve deneyime dayanan ilişki biçimi ve düzeyleri tektonik bütünlüğü sağlamaktadır. Tektonik bütünlük yerel yapı ustaları tarafından “yer” seçimi, “yer”e müdahale biçimi ve örüntü dili kriterlerinin bir araya getirilmesiyle elde edilmektedir. Bu bağlamda tezin özelleşmiş önermesi şu şekilde belirlenmiştir:

- Vernaküler mimarinin oluşumunda “yer” seçimi, “yer”e müdahale biçimi ve örüntü dili etkilidir ve bunların birlikte etki etmesi ile “tektonik bütünlüğe” ulaşılmaktadır.
- Vernaküler mimariye özgü yerel ve geleneksel yaklaşımlardan uzaklaşılması, yukarıda sıralanan etkenlerden en az birinin karşılanamamasına ve “tektonik bütünlüğün” kaybolmasına neden olmaktadır.

- Günümüz mimari uygulamaları nedeniyle doğal ve geleneksel yapılı çevrenin maruz kaldığı yıkım, “tektonik bütünlüğün” yeniden sağlanması ve sürdürülmesi ile durdurulabilir.
- “Tektonik bütünlük” kapsamındaki “yer” seçimi, “yer”e müdahale biçimi ve örüntü dili kriterleri göz önünde bulundurulduğunda, günümüzde yeni yapılı kırsal çevre bileşenlerini inşa etmek mümkündür.

1.3 TEZİN YÖNTEMİ VE KAPSAMI

Tezin yöntemini; araştırmanın kuramsal ve kavramsal çerçevesini kapsayan literatürün taranması, seçilen yapılı kırsal çevre bileşenlerinin saha çalışması sürecinde gözlemlenmesi ile fotoğraflarla belgelenmesi ve yerel yapı ustalarıyla gerçekleştirilen görüşmeler için başvuru sözlü tarih oluşturmaktadır. Araştırma sürecinin kronolojisi ise şu şekilde kurgulanmaktadır:

Araştırmanın ilk aşamasında, kapsamlı bir literatür taraması yapılmış ve bunun sonucunda;

- vernaküler mimarinin mimarlık ve mimarlık tarihi çalışmalarında ele alınış biçimlerine,
- “yer” ve tektonik kavramlarının mimarlık ve mimarlık tarihi çalışmalarında ele alınış biçimlerine,
- Doğu Karadeniz Bölgesi kırsal mimarisinin mimarlık ve mimarlık tarihi çalışmalarında ele alınış biçimlerine,
- sözlü tarih yönteminin mimarlık tarihyazımında ve vernaküler mimari üzerine tarihyazımındaki ele alınış biçimlerine yönelik bilgilere ulaşılmıştır.

Araştırmanın ikinci aşamasında ise, Ordu’dan Artvin’e devam eden hat üzerinde tez kapsamında seçilen örneklerin analizi için, üç evrede tamamlanan saha çalışması gerçekleştirilmiş ve süreç şu şekilde yürütülmüştür:

- “*Tez saha çalışması öncesinde*”; engebeli topografyanın getirdiği ulaşım problemi ile geniş bitki örtüsünün ortaya çıkardığı tarla ve tarım alanlarına sahip bölgede, geçmişte yoğun şekilde yapılmış olan tarihi köprüler ve serenderler, çeşitli kaynaklardan detaylı bir şekilde araştırılmıştır. Bu konuda, bölgedeki illerin İl Kültür Müdürlüklerinin internet sitelerinde yayımlanan ve özellikle tarihi köprüler konusunda “*Doğu Karadeniz Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı (DOKAP)*”ın internet sitesindeki (Erişim tarihi: 07 Haziran

2020; <https://karadeniz.gov.tr/dokap/>) veriler kayda değer şekilde faydalı olmuş ve 156 köprünün ön bilgileri elde edilmiştir. Teras ise, dik ve engebeli arazi yapısından dolayı bölgenin çoğunluğunu kapsayan yerleşim alanlarını oluşturduğu için bir ön tespit yapılmamış, köprü ve serenderin incelendiği güzergâhtaki örnekler görsellenmiştir.² Saha çalışması; vernaküler mimari örneklerin fotoğraflanması dışında, yerel yapı ustalarıyla görüşmeler gerçekleştirilerek bölgeye ilişkin verilerin toplanması ve belgelenmesini de kapsamaktadır. Bölgede az sayıda kalan yerel yapı ustalarına ulaşabilmek amacıyla, Trabzon'un Sürmene ilçesi Halk Eğitim Müdürlüğü'nde uzman eğitici olarak görev yapan Hayrettin Atalı ile iletişime geçilmiş ve onun aracılığıyla, uzmanlık alanlarına göre bölgedeki dört yerel ustaya ulaşılmıştır.

- “Saha çalışmasının birinci evresi”, 11 Haziran 2020 tarihinde Ordu'da başlanmış doğuya doğru Giresun, Trabzon, Rize, Artvin rotasında devam edilerek 27 Haziran 2020 tarihinde tamamlanmıştır. Bu süreçte, beş il ve 36 ilçeye ait 85 belde-mahalle-köy-mevkide; 68'i kemerli taş köprü ve altısı ahşap köprü olmak üzere 74 köprü, 79 serender ve 36 teras incelenerek görsellenmiştir.

Çalışmada rölöve alınmamış, özgün niteliğini koruyabilen ya da yerel malzeme ve tekniğin dışına çıkılması sonucu özgün niteliğini kaybeden örnekler fotoğraflanmıştır.

Bunun dışında, tezde, salt fiziksel analizlerin ötesine geçebilmek ve geleneksel bilgileri hapsoldüğü yerden dışarı çıkarabilmek amacıyla yerel yapı ustalarına başvurulmuştur. Yürütülen saha çalışması sürecinde, Trabzon Sürmene'de ahşap malzemeyi geleneksel yöntemlerle okuyabilen yerel yapı ustaları tespit edilmiş ve bu malzemenin kullanım biçimine dair bilgilere, sözlü görüşmeler aracılığıyla ulaşılmıştır. Sözlü tarih yönteminden yararlanarak birebir görüşmeler neticesinde, yerel yapı ustalarının aktardıkları kayıtlı olmayan bilgilere ulaşılmış ve metne dökülerek yazılı veri haline getirilmiştir. Sözlü tarih (*İng. oral history*); yeterince dikkate alınmamış araştırma alanlarına ışık tutmak, bir konuya ilişkin tek yönlü söylemlere alternatif yaklaşımlar

---

² Bunun dışında, çalışmaya başlamadan önce Ordu Kuzeydoğu Fotoğrafçıları (KUDOF) Derneği Başkanı ve fotoğraf sanatçısı İlhan TÜRKMEN ile 11 Haziran 2020 tarihinde Ordu'da gerçekleştirilen görüşmede, özellikle bölgedeki serender örneklerini bulabileceğimiz yerlerin tespiti konusunda verdiği bilgiler çok faydalı olmuştur.

üretmek, sessiz kalmış toplulukların sesi olmak üzere, özellikle de yeterli yazılı belgeye ulaşılamayan durumlarda başvurulan bir araştırma yöntemidir. Thompson sözlü tarihi, insanların belleklerine ve söylediklerine odaklanarak, bir tarih biçimi oluşturulması şeklinde açıklamaktadır (Erdilek Tunçay 1993: 9).

Vernaküler mimaride sözlü tarihin kullanılma biçimi, daha çok yerel yapı ustalarının bilgi birikiminden yararlanarak; işveren-usta arasındaki iş bölümü, doğa üzerine kurulu malzeme kullanımı ve yapım yöntemi ile benimsenen davranışlara dair bilgiler toplamak üzerinedir. Yazılı belgelerin, teknik çizimlerin, görsel malzemelerin ve hesaplama dair belgelerin kısıtlı olduğu vernaküler mimari çalışmaları kapsamında sözlü tarih; bilgiye erişme, belgeleme ve arşiv oluşturma açısından kullanılabilen önemli bir yöntemdir. Sözlü tarih yöntemi ile, yapılı kırsal çevre bileşenlerini inşa etme becerisine ve donanımına sahip olan yerel yapı ustalarına ve saklı kalmış bilgilere ulaşılmakta; dolayısıyla da somut olmayan kültürel mirasın³ (İng. *intangible cultural heritage*) belgelenmesi ve korunmasına katkı sağlanmaktadır. UNESCO tarafından “somut olmayan kültürel miras (SOKÜM)”ün kapsamı, belli bir topluluk ve bireyler tarafından kültürel miras olarak kabul edilen uygulamalar, anlatımlar, bilgiler, beceriler ve temsillerle ilgilidir (Ekici 2016: 18). Vernaküler mimari bağlamında somut olmayan kültürel miras, yerel yapı ustalarının bir sonraki kuşağa aktardığı zanaat ve tekniğe dayalı yapı geleneklerini kapsamaktadır (Kuban 2016: 84). Anlaşıyor ki, sözlü tarih yöntemiyle teknik ve el sanatına dair bilgi toplanırken, yapım faaliyetinde alışlagelmiş ve devam ettirilen kurallara yani somut olmayan kültürel mirasa da odaklanılmaktadır.

Üstelik, günümüzde geleneksel yöntemeye dayalı ustaların yetişmemesi ve mevcut olanların ise ileri yaşlara gelmesi dolayısıyla, kayıt altına alınmayan bu özgün bilgilerin yitirilmesi söz konusudur. Bu doğrultuda, 17 Haziran 2020 tarihinde Sürmene’de 74 yaşındaki geleneksel ahşap yapı ustası olan Bekir Bekiroğlu ile sözlü tarih yöntemi aracılığıyla görüşmeler gerçekleştirilmiş ve kullandığı geleneksel alet ve malzemeler görsellenmiştir (Şekil 1).

---

³ Mimari ve sit alanları gibi somut bileşenler dışında, bir sonraki nesile sözlü yolla iletilen kültürel mirasa yönelik olarak UNESCO tarafından 2003 tarihinde “Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi” imzalanmıştır (Oğuz 2008: 37-38).

Şekil 1: Saha çalışmasının birinci evresinde gerçekleştirilen görüşmeler (Yazarın Arşivi)

- “Saha çalışmasının ikinci evresi”, 01 – 05 Şubat 2021 tarihleri arasında Trabzon ve Rize’de sürdürülmüş ve bu illerde tespit edilen ahşap köprüler görsellenmiştir. Yeni ilçe ve köylerde gözlem yapılması nedeniyle sayısal veriler güncellenmiştir. Toplamda bu sayı, 36 ilçeye ait 90 belde-mahalle-köy-mevkide; 68’i kemerli taş köprü ve 10 adet de ahşap köprü olmak üzere 78 köprü, 88 serender ve 36 teras örneğine ulaşmıştır. Bununla birlikte Trabzon’un Sürmene ilçesinde ikamet eden 77 yaşındaki ahşap ustası Hasan Sancak, 67 yaşındaki geleneksel yapı ustası Osman Şahin ve 63 yaşındaki Soner Karabacak ile görüşmeler gerçekleştirilmiştir (Şekil 2).⁴

Şekil 2: Saha çalışmasının ikinci evresinde gerçekleştirilen görüşmeler (Yazarın Arşivi)

⁴ Tez kapsamında her bir yerel yapı ustasının bilgi birikimine etik kurallar içerisinde başvurabilmek için “Etik Kurul Raporu” ve “Görüşme Yapılan Kişilerin İzin Beyanı” alınmıştır.

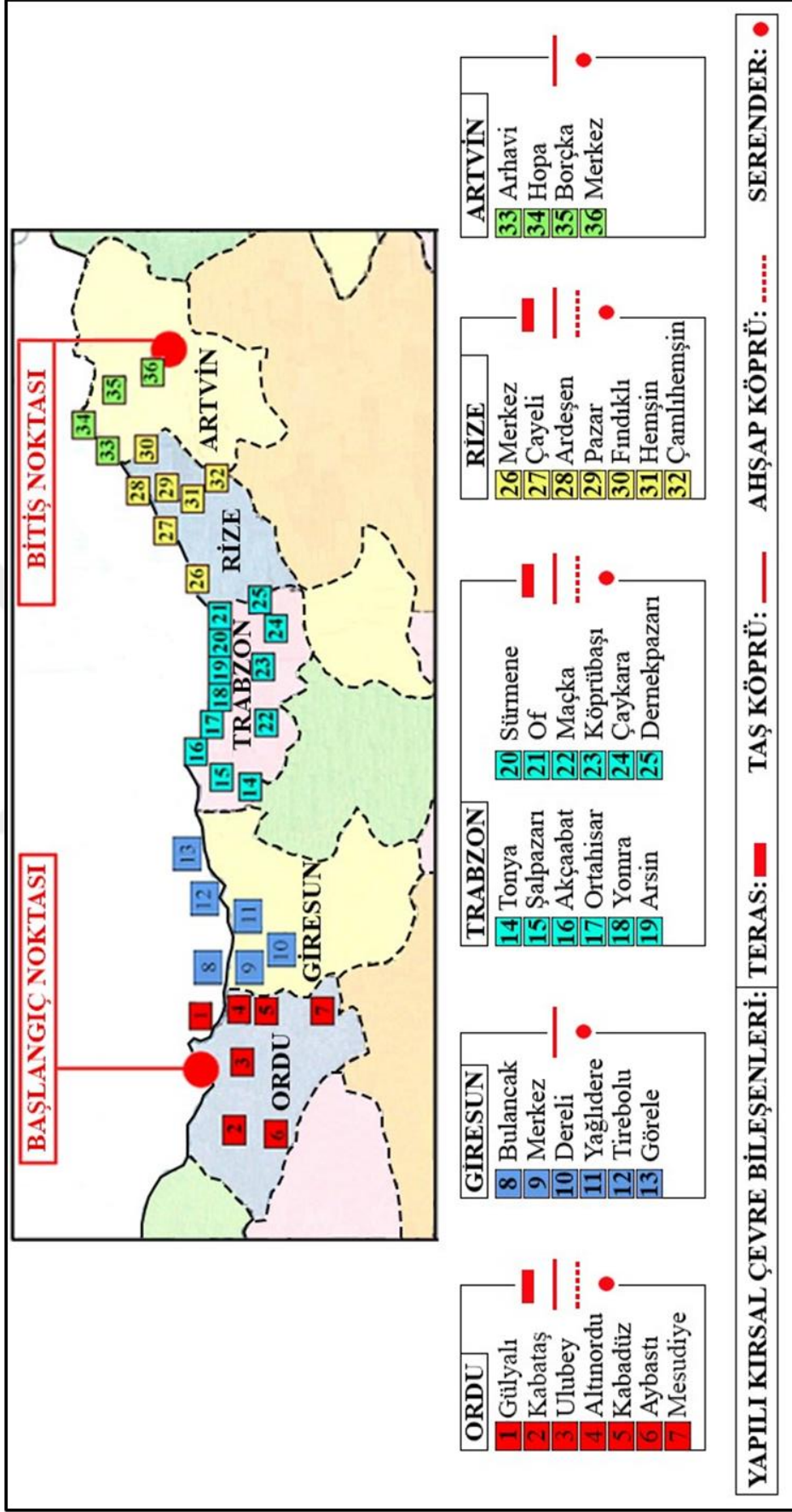
- “Saha çalışmasının üçüncü evresinde”, ahşap yapı ustası Bekir Bekiroğlu ile 19 Temmuz 2021 tarihinde Trabzon Sürmene’de yeniden görüşme gerçekleştirilerek geleneksel yapım usullerine yönelik bilgiler alınmıştır (Şekil 3).

Şekil 3: Saha çalışmasının üçüncü evresinde gerçekleştirilen görüşmeler
(Yazarın Arşivi)

Bu üç aşamanın toplamında;

- 20’si aynı yamaç, 16’sı ise farklı yamaçlar olmak üzere, toplam 36 adet yamaç üzerinde bulunan teras örneğine erişilmiş,
- Bununla birlikte tek açıklıklı 58, iki açıklıklı 5, üç açıklıklı 2 ve dört açıklıklı 3 adet olmak üzere toplam 68 adet taş köprü ile birlikte, ayrıca 10 adet de ahşap köprü olmak üzere toplam 78 köprü örneği incelenmiş,
- Direkler üzerine inşa edilen, alt katı açık mekâna yönelik serender türünü temsilen 80 adet, ayrıca göz dolma veya muskalı dolma olarak alt katı kapalı mekân şeklinde tasarlanan sekiz adet serender ile birlikte toplam 88 adet serender örneğine ulaşılmıştır. (Şekil 4).

Şekil 4: Çalışma sahasını gösteren harita

Tez kapsamında, vernaküler mimariye yeni bir bakış açısı kazandırılması için “yer” ile tektonik arasında kurulan ilişkiye; “yer” seçimi, “yer”e olan müdahale biçimi ve örüntü dili üzerinden odaklanılmaktadır. Yapılı kırsal çevreye en uyumlu bileşenleri kazandırabilmenin temelinde, yapı “yer”ine karar verme aşaması bulunmaktadır. “Yer” seçimi; teras, köprü ve serenderi inşa etmeden önce, bölgenin fiziki şartları ve iklim özellikleri baz alınarak yamacın üzerinde yapı “yer”i için en uygun alanı tespit etmeye yardımcı olmaktadır. Bu bileşenlere özgü yapım faaliyetinin ilk aşamasını değerlendirebilmek amacıyla, “yer” seçimi çalışmaya birinci kriter olarak dahil olmuştur. “Yer”e müdahale biçimi; yapılı kırsal çevre bileşenlerinin “yer” ile kurdukları ilişki biçimini ve kurdukları bağın geçicilik-kalıcılık derecesini yorumlamak için belirlenen bir diğer kriterdir. Topografyayı yaşanabilir ve ulaşılabilir hale getiren teras ve köprü zemine belirgin şekilde etki etmektedir. Direkler aracılığıyla “yer” ile bağlantısı asgari düzeye indirilen serender, teras ve köprüye kıyasla tamamen ayrı taraftadır. Dolayısıyla, seçilen örnekler kendi içinde, “yer” ile kurduğu temas düzeyinde farklılık gösterdiğinden tercih nedeni olmuştur. Örüntü dili; geleneksel yöntemleri içine alan bir tasarım kurgusuna bağlı kalınarak malzemenin özgün bir form haline dönüştürülme sürecini tüm aşamalarıyla tartışmaya açtığı için, tezde sunulan okuma önerisi bağlamında “tektonik bütünlüğün” üçüncü kriteri olarak seçilmiştir.

BÖLÜM II

KURAMSAL VE KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Bu bölümde; vernaküler mimari, “yer” ve tektonik kavramlarının birbirlerini tamamlayarak yapılı kırsal çevreyi meydana getirme sürecini açıklayabilmek için, her üç ifadenin içeriği incelemeye alınarak, kavramsal boyutundan ve bilimsel araştırmalardaki gelişim hikayesinden bahsedilmektedir.

2.1 VERNAKÜLER MİMARİNİN TANIMI, KAPSAMI VE MİMARLIK ÇALIŞMALARINDAKİ YERİ

Vernaküler mimari çalışmalarının, planimetrik okumalar ve köken tartışmaları ekseninde sınırlı bir alana sıkıştığına değinebilmek için, literatür değerlendirilmesi yapılarak bu tezin yeni bir ufuk açmasını amaçlama nedenleri tartışılmaktadır.

2.1.1 Vernaküler Mimarinin Tanımı ve Kapsamı

Mimarlık çalışmalarında vernaküler terimi, inşa eyleminin yerel bağlamdaki karşılığıdır. Latince “yerel” (İng. *native*) anlamına gelen “vernaculus”⁵ kelimesinden türeyen bu terim için mimaride, “yerel yapı bilimi” (İng. *native science building*) tanımı yapılmaktadır (Oliver 2006: 4).

Bu mimari türüne ait yapı stoğu, inşa edildiği yörenin ayırt edici özelliklerini temsil edebilecek potansiyele sahiptir. Çünkü, herhangi bir uzmana bağlı kalınmaksızın belli bir topluluğu oluşturan üyeler tarafından, sahip oldukları kimlik belirli gereksinimler sonucunda maddeye dönüştürülmekte ve kendileri için en ideal çevre meydana getirilmektedirler (Sezgin 1984: 44). Öyle ki, Bernard Rudofsky (1964: 4-5) ortak mirasa sahip halkın yapım faaliyetine katılımıyla ürettikleri bu türden bir yapı sanatını, “toplumsal mimari” (İng. *communal architecture*) adıyla tarif etmektedir. Bu ifade, vernaküler mimariye eşdeğer atfedilen halk mimarisini

---

⁵ Vernaculus, “evde doğan kölelere ilişkin; yerli, doğuştan oralı” şeklinde izah edilmektedir (Alova, 2017: 13).

tartışmaya açmaktadır. Literatürde halk mimarisi, belli bir topluluğa özgü sanatı mimari bağlamda görünür kılan, maddi varlıklar bütünü şeklinde kabul edilmektedir (Sözen ve Tanyeli 2003: 98). Tanım olarak halk mimarisi (ya da halk yapı sanatı olarak da ifade edilen), halkın sahip olduğu koşullar altında, ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik olarak birikim ve geleneklerini de dahil ederek, kolektif şekilde meydana getirdikleri yapılarıdır (Bektaş 2001: 23). Belli bir topluluğa özgü grup üyelerinin inşa faaliyetine dahil olduğu halk mimarisi, işveren ve yerel yapı ustalarının eşgüdümlü çalıştığı vernaküler mimariyle benzeşmektedir. Halk mimarisi gibi anonim mimari de, gerek inşa eyleminin yerel yapı ustaları ve halk tarafından gerçekleştirilmesi, gerekse ihtiyaç ve geleneklere göre biçimlendirilmesi yönünden vernaküler mimariyle benzerlik göstermektedir. Halk mimarisi ya da anonim mimari olsun, belli bir topluluğun gelenek, kültür, deneyim ve düşünme biçimini belirgin bir şekilde yansıtmaktadır (Şen 1968: 1). Kim ya da kimler tarafından üretildiği bilinmeyen ve halka ait olan mimari türünü ifade etmek üzere kullanılan anonim sözcüğü (Hasol 1979: 40; Eyüce 2005: 6); belgeleme eksikliğinden ötürü inşa eden öznenin belirsiz kaldığı, bilinmediği yani isimsiz olduğu vernaküler kelimesiyle anlam olarak emsaldir. Her bir yapının, sahibi veya ustası olmak üzere bir yapıcısı olduğunu ve yapı stoğunu inşa eden bu aktörlerin kimliği günümüze kadar ulaşmadığı için, anonim teriminin kullanıldığını belirten Doğan Kuban (1995: 12) tarafından da, anonim ifadesinin vernaküler kelimesine karşılık geldiği doğrulanmaktadır.

Bununla birlikte vernaküler mimari, yerel bilgi ve yöntemlere dayalı bir inşa eylemini içinde barındırması sebebiyle, geleneksel mimariye de anlamsal olarak denk kabul edilmektedir. “Yer”in / yörenin etkileri üzerinden geleneksel yöntemi anlatan görüşler, vernaküler sözcüğüyle ifade edilmekte (Eyüce 2005: 3), bu bakımdan birbirleriyle özdeşleşmiş iki adlandırma ortaya çıkmaktadır. Hatta, yerel olma durumu bir yandan “yerli”, “yöre”, “yer”, “yöresel” ile bağlantılı *indigene* mimariyi de gündeme getirmektedir. *Indigene* mimari; yer ve yöre terimlerinin karşılığı olduğu için, yerli mimari (Eyüce 2005: 3) ya da yöre mimarlığı, yöresel mimari şeklinde adlandırılarak, literatürde vernaküler mimariyi tanımlamak üzere kullanılmaktadır (Bektaş 2001: 24).

Literatürde çeşitli adlandırmaların, kimi zaman vernaküler mimari nitelemesi yerine eş değer olarak kullanıldığı görülmektedir. Aşağıda bunların her biri, anlamları açısından vernaküler mimarinin kapsamı ile karşılaştırılarak değerlendirilmektedir.

Her ne kadar birebir olmasa da, üretim ve doğal malzemelerden yararlanma biçimi yönünden, vernaküler mimarinin içine aldığı başka mimari tanımlamalar da vardır ve bunlardan biri kırsal mimaridir. Kırsal mimari; kent dışındaki bütün varlıkları kapsayan alanlara hitap etmektedir (Sezgin 1984: 44). Oysaki, vernaküler mimariye dahil edilen yapı stoğu, sadece kırsal alandan ibaret değildir (Sezgin 1984: 44; Bektaş 2001: 24). Bu tanımlardan, vernaküler mimarinin sadece ziraat eylemlerine dayalı bir alanla sınırlı olmadığını anlıyoruz. Geline nokta, kırsal teriminin vernaküler sözcüğünü tam anlamıyla karşılayamadığı (Sezgin 1984: 44), daha ziyade yerel bilgi ve yapım yöntemi bakımından bağlantılı olduğu görülmektedir.

Bunun dışında, yaşanabilir bir alana ihtiyaç duyulmasından dolayı, toplumu oluşturan bireyler tarafından geleneksel bilgi birikimiyle üretilen, “ilkel mimari” tanımlaması da vardır. “İlkel” terimi bu yapılar için ilk bakışta basit, gelişmemiş, sıradan gibi ifadeleri çağrıştırmaktadır. Halbuki vernaküler mimarinin yapım yöntemi; topografya, iklim ve floradan kaynaklı çevresel malzeme ile sosyo-ekonomik bağlam ve geleneksel bilginin bir araya geldiği bir faaliyete dayalıdır. Üstelik, vernaküler mimarinin üretiminde yapı ustaları birincil rol oynarken, “ilkel” mimaride aktif olan özne toplum bireyleridir; bu da, toplumun ürettiği farklı mimari çözümlerin çeşitliliğini nitelemek için kullanılan bir ifade olduğunu göstermektedir (Eyüce 2005: 7).

Bir diğer tanımlama ise, anıtsal ya da kurumsal olmayan, toplumun ortak görüş ve değerleri sonucunda üretilen sivil mimaridir (Eyüce 2005: 6). Sivil mimari bünyesinde, dinsel veya askeri amaçla inşa edilmiş kamusal yapılarla beraber, yönetim, eğlence, ticaret, ulaşım gibi işlevlere sahip mimari ürünleri barındırmaktadır (Sözen ve Tanyeli 2003: 217). Yani sivil mimari, topluluk tarafından kullanılan cami, kilise, köprü gibi yapı türlerini tanımlarken, vernaküler mimari hem kamusal alana hitap eden bu yapı stoğunu, hem de kullanıcı odaklı konut örneklerini içinde barındırmaktadır. İşte bu özellik, sivil mimariyi vernaküler mimariyle eşdeğer değil bağlantılı yapmaktadır.

Kuramsal çerçeve bağlamında, son olarak, vernaküler mimarinin tanımı ve kapsamından bağımsız olan adlandırmalardan bahsedilerek, bu terimin sahip olduğu anlama ve kapsam dışı kaldığı noktalara tam olarak açıklık getirilecektir.

Bu ayrımı anlaşılır kılmak için öncelikle, vernaküler terimiyle anlam olarak birebir olmasa da yerli mimari, yöre mimarisi ya da yöresel mimariyle kısmen yakınlık kuran, ama ötekileştirmeyi de ifade eden egzotik mimari kavramından başlamak

gerekir. Bu nitelermeye, daha farklı bir coğrafyadan bakıldığında, başka konumlardaki yöresel yapıları ifade etmek amacıyla kullanım ihtiyacı duyulmaktadır (Eyüce 2005: 3). Vernaküler terimi, özellikle farklı bölgeye ait bir mimariyi tanımlamak için tercih edilmemekte; aksine, yerel yöntemlere göre inşa edilmiş tüm coğrafyalara özgü yapı stoğunu kapsamakta ve bu sebeple ötekileştirme anlamına sahip egzotik mimariden ayrılmaktadır.

Yerel bağlamda sürdürülen inşa faaliyetleri tartışılırken, literatüre farklı bir adlandırma olarak spontane terimi kazandırılmıştır. Esasen spontane mimari, “spontane” kelimesinden ötürü “*kendiliğinden*”, “*kökleri belli olmayan*” anlamlarını çağrıştırmakta ve bu sebeple vernaküler mimariden ayrılmaktadır (Eyüce 2005: 6-7). Kaldı ki vernaküler mimariye özgü yapı stoğu, bilgi aktarımının usta-çırak ilişkisi doğrultusunda ilerlemesi sonunda oluşmaktadır. Dolayısıyla, “*kökleri belli olmayan*” ifadesi, bilgi ve becerilerin kuşaktan kuşağa aktarılarak meydana getirilen vernaküler mimariyle bağdaşmamaktadır (Eyüce 2005: 6-7). “*Kendiliğinden*” ifadesi ise, belli bir “yer”in, çevrenin, kültürün, birikimin, geleneksel yöntemlerin çizgisinde meydana getirilen vernaküler mimariyle ters düşmektedir (Sezgin 1984: 44). Tüm bu nedenler, spontane mimariyi vernaküler mimariden koparmaktadır.

Ayrıca mimarsız mimari deyimini de, vernaküler mimariyle çokça karıştırılmaktadır. Genel tanımıyla mimarsız mimari, soyağacı olmayan yapı stoğunu ifade etmek üzere kullanılmakta (Rudosfky 1964: 2), bir taraftan da doğal oluşumlara özgü örnekleri nitelermektedir (Bektaş 2001: 24). Yani, strüktürel bir sistemin meydana getirilmesinden ziyade, yer kürenin iskân edilebilir bir ortam olarak sunduğu doğal kaynaklara işaret etmektedir.

Bütün bu ifadelerden anlıyoruz ki vernaküler mimari; doğayı anlamaya çalışarak geliştirilmiş geleneksel yöntemleri ve bölgeye has çevresel özelliği esas alan yerel yapı ustaları ve ikamet eden topluluk tarafından beraber üretilen bir yapı stoğudur. Mimari bağlamda vernaküler; geleneksel mimari, halk mimarisi, yöresel mimari terimlerini karşılamaktadır. İşte bu türden bir yapım faaliyeti, toprağa yeni bir boyut kazandırırken, maddi ve maddi olmayan ilişkiler bütünü içinde barındırmakta ve bunun neticesinde, “yer”in bir bileşeni olarak algılanan yapıyı kırsal çevre bileşenlerini meydana getirmektedir.

2.1.2 Vernaküler Mimari ve Kuramsal Tartışmalar

Vernaküler mimariye yönelik tanımın netleştirilmesiyle birlikte, kuramsal bağlamdaki yeri ve öneminden de bahsetmek, bu kavramın tam anlamıyla özümsemesine yardımcı olabilir.

Topluluk ya da halk, vernaküler mimariyi kullananları ve var edenleri tanımlamak için sıkça kullanılan terimlerdir. Sayıca az insandan oluşan bu grup; ayırt edilebilen yaşam alanlarıyla, faaliyet / meslek / ruh hali olarak birbirlerine benzeyen özellikleriyle, ihtiyaçlarının tamamını kendileri karşılayabilmeleriyle tanınmaktadırlar (Redfield 1965: 4). İşte bu topluluk tarafından paylaşılan insan yapımı yaşam ortamı, bir taraftan vernaküler mimariyi veya yapıyı çevreyi hatta peyzajı dahi çağrıştırmaktadır. Bu adlandırmaların anlam olarak birbirleriyle olan yakınlığı ise her bir sözcüğün kuramsal içeriğini netleştirmeye yönlendirmektedir.

Vernaküler mimari, doğal malzemeleri biçimlendiren yerli aktörler tarafından, yeryüzünün bir parçası olarak kılınan yapı stoğunu içermektedir. İnşaat sürecinde, yerel ustalarla birlikte kullanıcının da aktif rol oynadığı bu yapı stoğu, alışkanlık ve gelenekle sınırlıdır (Hubka 1979: 28). Ancak bu sınır, insan ve yaşam ortamı arasındaki bağı güçlendiren, alışlagelmiş davranışları kapsamaktadır. İnşa edilecek yapının; yiyecek ve suya erişimi, rüzgâra maruz kalması, savunma açısından emniyetli olması, ulaşım kolaylığı ve ziraat faaliyetinin koruma altına alınması, yerli aktörler tarafından benimsenmiş hareketlerdir (Rapoport 1969: 74). Hubka (1979: 28) yerel ustaların inşa faaliyeti sırasında sözlü olarak aktarılan, gözlem ve taklit yoluyla öğrenilen ve bir şema ya da soyutlanmış mimari dilbilgisi şeklinde zihinde saklanılan tasarım stratejilerini kullandıklarını ifade etmektedir. Yerel inşa yöntemi, çizim veya yazılı verileri içeren sistematik bir kurgudan bağımsız olarak, geleneksel bilgilere dayalı zihinsel bir dil üzerine kuruludur (Hubka 1979: 27).

Yapılı çevre; ekonomi, aile, eğitim ve iletişim gibi faktörleri kapsayan sosyal yapı ile birlikte inanç ve değerler gibi unsurları içeren kültürel yapının birleşiminden oluşan bir yerleşim alanıdır (Oliver 2006: 64). Mimar, tasarımcı ve sanatçıdan ziyade, elinde balta olan insan tarafından yerleşim amacıyla oluşturulmuş ideal ortam, aynı zamanda halk geleneğinin fiziksel biçime dönüştüğü yapıyı çevreyi de temsil etmektedir (Rapoport 1969: 2). İnsan doğa kanunlarını takip ederek, tüm varlıkları ve eksiklikleri öğrenebilmekte ve yerleşime ket vurabilecek olası engellere karşı çözümler üreterek, maddi bileşenleri var etmektedirler (Moholy-Nagy 1957: 49-52). Yani doğaya yönelen yerli aktörler, bu yapı stoğunu içine alacak şekilde yerleşim alanı

tasvir ettiğinde, aslında yapılı kırsal çevreyi oluştururlar. Yerleşimde, ekonominin tamamen ekip-biçme eylemine dayalı olması ve doğal oluşumlara uyarlanarak yapım yöntemlerinin geliştirilmesi, bu türden bir yaşam ortamının daha çok yapılı kırsal çevre ismiyle anılmasına açık olmaktadır. İnsanın, yerleşim amacıyla doğal çevreyi düzenleyip biçimlendirerek oluşturduğu yaşam ortamı, yapılı kırsal çevre olarak kabul edilirse, bu çevrenin ürünü olan yapı stoğu, anlam olarak ya vernaküler mimari ya da yapılı kırsal çevre bileşeniyle eşdeğerdir. Ancak; insan, yeryüzü ve vernaküler mimari arasındaki güçlü bağıntıyı somut anlamda niteleyen ve yapılı kırsal çevreyle eş değer anlam taşıyan bir kavram daha vardır.

Peyzaj olarak adlandırılan bu kavram; tarıma uygun, hayvanların otlatılması açısından verimli, doğal malzeme bakımından zengin bir doğal alanın (çayır, bozkır, orman gibi), topluluk genişledikçe ortak olarak kullanılan ve ihtiyaca göre parsellere ayrılmasıyla değiştirilen bir yerleşim alanıdır (Jackson 1984: 50). Fiziksel bir niteliğe yani görsel bir forma sahip olan peyzaj (Relph 1976: 30), kültürel ve topografik bakımdan özgün bir karaktere sahiptir ve dünyaya ait bir alandır (Jackson 1984: 5). Daha ziyade çevre düzenlemesi anlamına karşılık gelen bu terim, ne yapılı kırsal çevreyi ne de vernaküler mimariyi anlam olarak karşılayamamaktadır.

Vernaküler mimari çalışmaları, ihmal edilen ya da bilinmeyen mimari çeşitliliği kaydetmeyi, genişletmeyi ve onu var edenin sanatını keşfetmeyi sağlamaktadır (Glassie 2000: 20). Vernaküler mimaride dikkat çekici bir konu da, farklı coğrafyalara göre çeşitlenen toplumsal yapı ve kültürel özelliklerdir. Rapoport (2004: 47), dünyayı çeşitli alanlara bölen ve oluşturdukları yaşam ortamlarını değişik şekillerde kullanan farklı topluluklara ait kullanıcı gruplarının, kültür aracılığıyla tanımlandığını belirtmektedir. Aynı coğrafyayı paylaşmasına karşın farklı kültür birikimlerine sahip yerel topluluklar, doğayla değişik biçimlerde etkileşime girerek bambaşka niteliklere sahip mimariler geliştirmektedir (Eyüce 2005: 110). Bu alan genişletilip farklı coğrafyalar üzerinden düşünüldüğünde, kültürel çeşitliliğe göre farklı malzeme kullanım biçimi ve form ifadesiyle karşı karşıya kalınması olasıdır. Moholy-Nagy (1957: 19) tarafından da belirtildiği üzere, geleneksel davranışlarla üretilen yapılar insanların yerel dilini konuşmakta, dolayısıyla, mimarisi olmayan bir halkın tamamen kültürünü yansıtmalarını beklemek mümkün olmamaktadır.

2.1.2.1 Mimarlık Çalışmalarında Vernaküler Mimarinin Yeri

Vernaküler mimarinin, bilimsel araştırmalardaki yeri ve önemine dair yapılacak kısa bir zamansal okumayla, bu türden bir yerel yapı stoğunun nasıl özel kılındığı anlaşılabilir. Bu okuma, vernaküler mimarinin gelişimine ve literatürde geçerlilik kazanmasına katkı sağlamış öncü araştırmalarla sınırlandırılarak, mimarlık kuramı ve tarihi üzerine dünya genelinde ve Türkiye özelinde incelenmektedir.

Sibyl Moholy-Nagy (1957) “*Native Genius in Anonymous Architecture*” (1957) isimli eserinde, konuyu malzeme kullanımı ve yapı bilgisi bağlamında yorumlamaktadır. Moholy-Nagy (1957: 169), yerleşim alanından sağlanan taş, kil, kerpiç, ahşap gibi malzemelerin; yoğunluk, yüke karşı tepki, sıcaklık, nem, yıpranma bakımından değiştirilemeyen özelliklerine, doğayı izleyen aktörlerin aşına olduklarını vurgulamaktadır. Güneşin kerpiç duvarı kurutması, yağmur suyunun çimentoyu sertleştirmesi, yerçekimi kuvvetinin taşları üst üste oturtması ve emilen nemin ahşabın nefes almasını sağlamanın yerel ustalarca bilindiğini ifade eden Moholy-Nagy (1957: 169), malzemenin özüne ve doğa koşullara en uyumlu formların üretim biçimine değinmektedir.

Bernard Rudofsky, “*Architecture Without Architects*” (1964) adlı eserinde, farklı coğrafyalarda bulunan yerel yapı stoğunun, tarihsel süreç içerisindeki gelişimini incelemektedir. Rudofsky (1964: 8) yerel ustaların keşfedilmemiş üretim felsefesi ve bilgi birikiminin günümüz mimarisi için ilham kaynağı olduğunu belirterek, coğrafyaya göre çeşitlilik gösteren yaşam tarzlarına ve mimarisine ışık tutmaktadır.

Thomas C. Hubka “*Just Folks Designing: Vernacular Designers and the Generation of Form*” (1979) başlıklı çalışmasında, geleneksel yöntemleri kullanarak yapılı kırsal çevreyi üreten yerel yapı ustalarının sahip olduğu potansiyellerinin fark edilmesini sağlamaktadır. Bu yapı stoğu yazara göre (1979: 29), tasarım problemine bağlı olarak çözüm önerisinin getirildiği geleneksel yapım yöntemleriyle üretilmekte, yine de tasarım açısından birbirlerini tekrarlıyor gibi görünse de, yerel ustaların el becerisiyle zanaat yönünden çeşitlilik sunmaktadır.

Paul Oliver⁶ “*Built to Meet Needs: Cultural Issues in Vernacular Architecture*” (2006) isimli kitabında, yerel bilginin uygulamaya dönüşümündeki işleyişe değinmektedir. Oliver (2006: 109-110) bilme yetisi anlamına gelen “know-

---

⁶ Yazarın konu ile ilgili diğer çalışmaları için bkz. Paul Oliver, *Dwellings: The House Across the World*, (Oxford: Phaidon, 1987); Paul Oliver, *Encyclopedia of Vernacular Architecture of the World*, (Cambridge and New York, Cambridge University Press, 1997).

how” temasını baz alarak, yerel bilgi birikimi ve becerilerin aktarılmasına dayalı tasarım anlayışının, topluma kolektif bilgelik ve deneyim kazandırdığını ve bu yetkinliğin de yapılı çevreyi oluşturduğunu izah etmektedir. Maddi kaynaklardan ne şekilde yararlanabileceğine ve form üretilebileceğine dair yol gösteren ve kuşaklar arası sürdürülen teknik bilginin bir topluma ait bilişsel bir haritayı çıkardığından bahseden yazar (2006: 110), vernaküler mimarinin kavramsal boyutuna farklı bir açıdan yaklaşmaktadır.

Dell Upton “*The Tradition of Change*” (1993) başlıklı makalesinde, vernaküler mimariye içerideki / dışarıdaki (İng. *insider / outsider*) olarak belirlediği ikilem üzerinden yaklaşarak, kültürel ve toplumsal ilişkileri baz almaktadır. Upton (1993: 11) bu ikilemi tanımlarken, kendi deneyimimizin dışında olanları, aslında topluluk ya da bireysel ilişkilerin önemli olduğu vernaküler mimarinin içerisindeki özneler olarak açıklamakta ve buna bağlı olarak bu yapı stoğunun küçük bir topluluğun ortak değerlerini temsil ettiğini ifade etmektedir.

Amos Rapoport (2004: 8) “*Kültür Mimarlık Tasarım*” adlı eserinde, tasarımın kültüre cevap vermesi gerektiği fikrini ileri sürerken, aynı zamanda insan ve çevre arasındaki karşılıklı etkileşim üzerine fikir yürütmektedir; bunun doğal sonucu olarak, çevre-davranış ilişkisine dayalı bilgilerin araştırılmasını, tasarımın odak noktası olarak kabul etmektedir.

Türkiye özelindeki vernaküler mimariye dayalı araştırmalar ise, daha çok geleneksel yapım teknikleriyle inşa edilen konutlara ve bunun gerisinde kalan diğer yapı türlerine odaklanmakta ve özellikle planimetrik tartışmalar üzerine yoğunlaşmaktadır. Bununla birlikte konuyla ilgili çalışma yürüten araştırmacılar, yapı bilgisi ve malzeme kullanımı ile sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik temalara da ilgi duymaktadır.

Planimetrik bağlamda tartışmalar kronolojik sıralamaya tabi tutulduğunda, Halit Uluç’un (1946: 261) ahır ve depo olarak kullanılan “tahtani” kat (zemin kat) ve yaşam alanından oluşan “fevkani” kat (yükseltişmiş ev) üzerinde durduğu, “*Güney Anadolu’da Sivil Mimari Etüdüleri*” adlı çalışması dikkat çekmektedir. Sedat Hakkı Eldem (1954: 25) tarafından “*Türk Evi Plan Tipleri*” adlı eserinde, geleneksel Türk konutunu sofasız, dış sofalı, iç sofalı ve orta sofalı olarak kategorize ederek, plan tipolojisinin gelişim evreleri tartışılmaktadır. Doğan Kuban (1975: 197) ise “*Sanat Tarihimizin Sorunları Anadolu-Türk Sanatı, Mimarisi, Kenti Üzerine Denemeler*” çalışmasında, oda, odalar arasındaki hacim olarak tanımlanan eyvan ve sofa

birimlerinden oluşan bir plan şemasından bahsetmektedir. Önder Küçükerman (1996: 69) “*Kendi Mekânın Arayışı İçinde Türk Evi*” kitabında, geleneksel Türk konutunda, her bir odanın çevresinde bulunan hizmet alanlarının çoğalmasıyla plan tipolojisinin oluştuğunu ifade etmektedir.

Ayda Arel (1982: 78) “*Osmanlı Konut Geleneğinde Tarihsel Sorunlar*” adlı eserinde, odalar ile ortak alanlarını, kapalı kısımlar ile açık kısımlarını, zemin kat ile oturma katını, oturma alanları ile dolaşım alanlarını gruplayarak, plan düzeninde var olan “karşıtlık” kavramını açıklamaktadır. Bu karşıtlığı odaya taşıyan Türkan Turuthan Ulusu (1991: 218) ise, “*Geleneksel Konuttan Günümüz Konutuna Orta Mekân*” isimli çalışmasında, divanla yükseltelen “başköşe”nin, kapı çevresinde bulunan “dipköşe”nin ve her iki alanın kullanımına göre anlam kazanan “orta alan”ın bir araya gelmesiyle, mekânda meydana gelen hiyerarşik düzenden bahsetmektedir. Mete Ünügür ve Hülya Turgut (1991: 228-233) “*Çağdaş Türk Evinin Kültürel Özü Ne Olmalıdır*” adlı çalışmasında, konut ve kültür arasındaki ilişki manevi kültür bileşenleri üzerinden tartışılmaktadır; yani, göçebe yaşam biçimi ve Orta Asya inançlarından kaynaklı “içe dönüklük” kavramı, içeri/dışarı arasındaki ilişkiyi anlatan “mahremiyet” kavramı, sabit elemanlarda kullanım alanlarının insan boyunu aşmaması ya da odaların günlük yaşam/misafir ağırlamaya göre çok amaçlı kullanımı niteleyen “egemenlik sınırı” kavramı üzerinden yorumlamaktadır.

Yapı bilgisi ve malzeme kullanımı ile sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik bağlamda tartışmalarda ise, yine konutun oluşumu ve bölgesel farklılıkları inceleyen bir kaynak olarak Metin Sözen ve Cengiz Eruzun’un (1992) “*Anadolu’da Ev ve İnsan*” başlıklı kitabı örnek gösterilebilir. Benzer şekilde Kemal Aran’ın (2000) “*Barınaktan Öte: Anadolu Kır Yapıları*” çalışması, geleneksel yapım yöntemleriyle inşa edilen ve farklı bölgelere göre çeşitlilik gösteren yapı stoğunda, “yer ve iklim”, “malzemeler ve hüneler”, “form ve tasarım” gibi sorgulamaları içermektedir. Metin Sözen (2001) tarafından kaleme alınan “*Türklerde Ev Kültürü*” kitabında da, konut üzerine kurgulanan plan organizasyonundan ve bölgelere göre çeşitlilik gösteren konut tiplerinden bahsedilmektedir.

Diğer yandan, vernaküler mimari alanında, fiziksel etmenleri odak noktası haline getirmek yerine, yeni bakış açılarıyla konuya derinlik kazandıran çalışmalar, az da olsa görülmeye başlanmaktadır.

Christopher Alexander (1979) “*The Timeless Way of Building*” adlı kitabında yerleşim dokusu ve mimari arasındaki ilişkiyi, orijinal adı “*pattern language*” olan

kalıp dili (örüntü dili) üzerinden tarif etmektedir. Alexander (1979: 247) kalıpları (örüntü olarak da denilen) belirli bir bağlam, bir sorun ve bir çözümü ifade eden üç parçalı kural olarak ifade etmektedir; yani, belirli bir probleme çözüm önerisi getirilmesi için kullanılan kurallar bütünü olarak kabul etmektedir.

Arnold Berleant “Çevre Estetiği” (İng. *The Aesthetics of Environment*) (1992) kitabında, insan, çevre ve mimari ürünler arasındaki bağıntıyı, çevre estetiği kavramı üzerinden değerlendirmektedir. Berleant (1992: 10) çevreyi, deneyimlenen ve yaşanan doğa ve değerlerden oluşan bir organizma olarak kabul etmekte; estetiği ise, beden tarafından duysal olarak bir “yer”in deneyimlenmesi ve algılanması şeklinde ifade etmektedir.

Kemal Reha Kavas’ın (2009) “*Environmental Aesthetics of The Rural Architectural Tradition in the Mediterranean Highlander Settlement: The Case Study of Ürünlü*” başlıklı doktora tezinde, kırsal mimariyi çevre kalıpları üzerinden inceleyerek yeni bir kavramsal çerçeve sunmaktadır. Kavas, Ürünlü’de yerleşim sürekliliğini ararken, “çevresel omurga” kavramıyla yerleşim dokusunu, “organik arayüz” kavramıyla çevre estetiğini ve “tektonik bağ” ile mimari elemanların bir araya nasıl getirildiğini incelemektedir.

Elif Kendir Beraha (2014) “*Learning from the Construction Site: An Epistemological Investigation of Architects and Stonemasons in Action*” adlı doktora tezinde, malzeme ve yapı bilgisini araziyle olan yakın ilişkisi bağlamında yorumlamaktadır. Kendir Beraha (2014: 16) yerel taş ustalarından ulaştığı bilgiler doğrultusunda, geleneksel yapım yöntemlerini ve maddi varlıkların üretimini “yapma biçimi” (İng. *ways of making*) ve “bilme biçimi” (İng. *ways of knowing*) kavramlarıyla açıklamaktadır.

Görülüyor ki vernaküler mimarinin kapsadığı incelemeler, bilhassa iklim, malzeme, coğrafya ve topografyanın niteliğine odaklı tartışmalar, plan şeması üzerine okumalar ya da tasarım ve yapım tekniğine ait bilgileri belgeleme çalışmalarısıyla sınırlıdır.

2.2 MİMARİDE “YER” KAVRAMI VE KURAMSAL TARTIŞMALAR

Vernaküler mimarinin var oluşunda, “yer” kavramı önemli bir durum teşkil eder. Bu mimariye özgü yapı stoğunun “yer” ile ilişkisi kesildiğinde, çevrenin bir uzamı olma niteliğini kaybetmektedir. Bu başlık altında, “yer”in kavramsal boyutu ve yazınsal kaynaklarda ele alınma biçimleri incelenmektedir.

2.2.1 “Yer” Kavramının Tanımı ve Kapsamı

Aran’ın tanımıyla “yer” kavramı, “*bir yapı veya yerleşmeyi yerküre üzerinde konumlandırmak amacıyla farkına varılan ve tanımlayıcı nitelikleriyle ayırt edilen toprak veya doğa parçasıdır*” (Aran 2000: 52).

Şu bilinen bir gerçek ki, “yer” sadece maddi varlıklar bütününe kapsayan fiziksel bir boyutla sınırlı bir terim değildir. “Yer”, insan ve doğal düzenin kaynaşmasıdır ve dünyaya ilişkin deneyimlerimizin önemli bir merkezidir (Relph 1976: 141). Maddesel, biçim, doku ve renk gibi somut ifadelerden oluşan bir bütünü kapsamasının yanında, belirgin bir karakteri ve atmosferi niteleyen soyut bir anlama da sahiptir (Norberg-Schulz 1979: 5-7). Bu durum, insana özgü his, duygu, bağlılık gibi manevi varlığın “yer”e etki etme düzeyinde, en az maddi olan kadar önemli olduğunu göstermektedir.

“Yer”i izah ederken, bu terimle birlikte sıklıkla anılan çevre (İng. *environment*) ve doğa (İng. *nature*) kelimelerine ve aralarındaki anlamsal ilişkiye de değinmek gerekmektedir.

Çevre, sosyal ve fiziksel koşullar arasındaki karşılıklı ilişkiden doğan bir terimdir (Berleant 1992: 132). Norberg-Schulz (1979: 18) eylemlerin ve olayların gerçekleştiğini söylemek için yaygın şekilde kullanılan “yer”in, çevre için somut bir terim olduğunu söylemektedir. Yani çevre, insanın ekip biçerek barınılabildiği bir “yer” oluşturması ve bunu yaparken kendine ait değerleri aktarması demektir (Erzen 2006: 53). Bir diğer ifadeyle, insan yapımı bileşenler üzerinden, köy ve kasaba gibi farklı ölçekteki “yerleşmeler” ve bu yerleşmeler arasında bağlantı kuran “yollar” tanımlandığında, çevrenin potansiyeli ortaya çıkarılmakta, yani çevreye anlam yüklenmektedir (Norberg-Schulz 1979: 10). Buradan çevrenin, yaşanabilir maddesel bir varlığı temsil etmesinden öte, üreten ve ikamet eden insanın, sosyal ve kültürel değerlerini de barındırdığını anlıyoruz.

“Yer” kavramının temeli, bir anlamda doğa ile ilintili felsefi bir düşünceye dayanmaktadır. Göl, dere, nehir, ağaçlar, tepeler, kayalar, dağlar gibi oluşumları içeren doğa (Erzen 2019: 118), insanın ürettiği maddesel varlıklar dışında, yeryüzüne ait tüm doğal varlıkları kapsamaktadır (Erzen 2019: 19). Mimari, doğa, insan arasındaki iletişimden üretilen yapıları çevrede, doğayı anlamayı temel alan bir felsefi anlayışın izleri bulunmaktadır. İşte bu anlayış, insanın doğal çevreye temas edip dönüştürerek toprak üzerine düzen getirmesine, yani bir tür “kozmos” oluşturmaya etki

etmektedir. Antik Yunan kültüründen miras bir kelime olan “kozmos”, “evrenin düzeni” şeklinde açıklanmaktadır (Marconi 2004: 211, Aktaran Holst 2017: 7). Hatta ilk filozoflar, “kozmos” ve doğa (Yun. *physis*) üzerine yoğunlaşmışlar (Soccio İlk Basım: 1991, 2021: 51-52) ve doğayı “*tüm ya da her şey*” olarak ifade etmişlerdir (Tuan 1990: 132). Bu durum, doğaya dair açıklamaların bizzat doğanın kendisine dayandırıldığı, yeryüzündeki varlıkların doğadan türetildiği ilk maddeye, bir diğer ifadeyle “arkhe”ye odaklanıldığı Antik Yunan “doğa felsefesi”ne (Cevizci 2015: 37) işaret etmektedir.⁷ “Arkhe”nin Antik Yunan felsefesinde ilk kaynak, ilk ilke veya neden anlamına gelmesi (Cevizci 1999: 77), topografyanın düzenli kılınması için üretilen varlıkların, doğanın kaynaklarından kullanıldığına dikkat çekmektedir. Bu ifadelerle dayanarak, vernaküler mimari bağlamında yapıyı kırsal çevre bileşenlerinin “yer”in kendisinden başlatılarak (başka bir ifadeyle türetilerek), zemin üzerinde düzen getirildiği söylenebilir.

Yine “yer”in felsefi tanımıyla ilişkili olarak, Heidegger (1975: 153) “*iskân etmek*” manasına gelen “*bauen*” sözcüğünün, aynı zamanda “*değer vermek, korumak, ilgilenmek, işlemek*” anlamlarını taşıdığından bahsetmektedir. İskân etmek için inşa eyleminde bulunan insan, toprağa bir düzen getirerek “yer”i ortaya çıkarmaktadır. Bunun için, Heidegger metaforik olarak referans verdiği köprünün bir “yer” tanımlamasını şu sözlerle aktarır:

“[...] Köprüden önce yer zaten orada değildir. Köprü bulunmadan önce, elbette akarsu boyunca bir şey tarafından işgal edilebilen pek çok nokta vardır. Bunlardan birisi bir yer olduğunu kanıtlar ve bu köprü sayesinde yapılır. Bu nedenle köprü öncelikle akarsu üzerinde duracak bir yer haline gelmez, daha ziyade, bir yer ancak köprü sayesinde var olur.” (Heidegger 1975: 154).

Köprü yapımıyla birlikte varlıktan ve bu varlığın toplandığı belirli bir “yer”den söz edilmektedir. (Norberg-Schulz 1979: 18). Varlık ve “yer” arasında kurulan bu bağlantı, Cresswell (2004: 75) tarafından insanların ilişki kurdukları, temas ettikleri, bağlandıkları anlamlı konumlar üzerinden yapılmaktadır. İnsanın “yer” ile kurduğu hassas ilişki, literatürde “yerin ruhu” (Lat. *genius loci*), “yer hissi” (İng. *sense of place*) ve “yer sevgisi” (*topophilia*) gibi ifadeleri türetmiştir:

---

⁷ Antik Yunan felsefesinin ilk döneminde doğa odak noktası haline getirilmekte ve buna bağlı olarak üretilen düşünce sistemi “doğa felsefesi” ve “varlık felsefesi” ekseninde şekillenmektedir (Gökalp 2014: 3).

- “Yerin ruhu” (Lat. *genius loci*), belirli bir “yer”de yaşayan insanların çevreyle etkileşimi sonucu kazandırdığı kimliktir (Norberg-Schulz 1979: 18; Erzen 2019: 160),
- “Yer hissi” (İng. *sense of place*), bireyin ya da topluluğun üyesi olarak “yer”e ait olma durumudur (Relph 1976: 141),
- “Yer sevgisi” (*topophilia*), duygunun “yer” ile birleşmesidir (Tuan 1990: 113).

Bu farklı adlandırmaların ortak noktası için denilebilir ki; yapılı çevre, insanın “yer” ile kurduğu yoğun etkileşim sonucunda, ikamet etmek için en elverişli ortam şeklinde hazırlandığı ve sahip olduğu yerel kimliği, maddesel olarak görünür kıldığı bir dışavurum biçimidir.

Bu güçlü ilişki zayıfladığında ise, mimarlık çalışmalarına, “yersizlik” ya da “yer-olmayanlar” (İng. *non-place*) şeklinde adlandırılan kavram dahil olmaktadır. Marc Auge (1997: 85) bu kavramı; kimlikleyici, ilişkisel ve tarihsel olarak tanımlanamayan, daha çok eski yerlerin bağlamından koparılmış üstmodernliğin bir uzamı olarak açıklamakta ve hastane, otel, eğlence mekanları, tatil köyleri, mülteci kampları gibi örnekleri “yersizlik”le ilişkilendirmektedir. Yine Edward Relph’in (1976: 143) dediği gibi “yersizlik”, “yer”le kökleri kesen, “yer”e özgü sembolleri aşındıran, çeşitliliği tekdüzelikle değiştiren, özetle “yer”in önemini kabul etmeyen temel tutumları tanımlamaktadır.

Anlaşıyor ki “yersizlik”le kastedilmek istenen; mimarının fiziki bağlamdan uzaklaştırıldığı, inşa eyleminde topografya ve iklim özelliğinin göz ardı edildiği, ikamet eden nüfusa ait gereksinim ve alışlagelmiş düşünce biçiminin yansıtılmadığı, kısacası birçok yönden doğayla bütünleşmeyen yapıların ortaya çıkardığı yeni bir düzendir. Doğal düzenin işgal edilmesiyle, “yer”i var eden ve “yer”le bütünleşmeyi sağlayan tüm unsurlar ortadan kalkmaktadır.

2.2.2 “Yer” Kavramı Üzerine Çalışmalar

Bilimsel çalışmalarda “yer” kavramı, konuya farklı etmenler üzerinden yaklaşan araştırmacıların analizleri sayesinde, mimarlık kuramı ve mimarlık tarihinde günümüze değin gelişim göstermektedir. “Yer” kavramına yönelik araştırma çeşitliliği; sosyal/kültürel/çevresel/coğrafi etmenler üzerine, mimarlık ve felsefe üzerine ya da “yer” ve mekân üzerine olarak sınıflandırılabilir:

Sosyal/kültürel/çevresel/coğrafi üzerine yayınlar, “yer” kavramı üzerinden insan ve çevre arasındaki hassas bağı, doğa, yerleşim düzeni ya da toplumsal ilişki

özelinde inceleyen metinleri içermektedir. Mimarlık ve felsefe üzerine yayımlar, yerküre üzerinde ikamet eden insanın var oluşunu başka bir ifadeyle yaşadığı “yer”i, felsefi düşünce üzerinden anlatan kaynaklara odaklanmaktadır. Yine bu madde, insanın içinde bulunduğu ortamı, gerek beden gerek duyu üzerinden deneyimlemesini, algılamasını ve anlamlandırmasını konu edinen çalışmaları içine almaktadır. “Yer” ve mekân üzerine yayımlar, her iki kavramın terminolojisine odaklanan ve “yer”le birlikte mekân üzerine yoğunlaşan araştırmaları kapsamaktadır.

Toplumsal, kültürel, çevresel, coğrafi etmenler üzerine yayımlar içerisinde, Coğrafyacı ve yazar Yi-Fu Tuan “*Topophilia: A Study of Environmental Perception, Attitudes, and Values*” (*Topophilia: Çevresel Algı, Tutumlar ve Değerler Üzerinde Bir Araştırma*) (İlk basım: 1974; 1990) adlı eserinde, “yer” kavramını çevresel bağlamda incelemektedir. Tuan (1990: 93) “*topophilia*” kelimesi üzerinden insanın maddi varlıkla ve bu varlıklardan oluşan çevreyle olan duygusal bağını tanımlamaktadır. “Yer” kavramına açıklık getirilirken, insan ve çevre arasındaki yakın ve güçlü ilişkiye dikkat çekilmektedir.

Mimar ve yazar Christian Norberg-Schulz “*The Phenomenon of Place*” (İlk Basım: 1976, 1996) adlı kitabında “yer”e çevresel ve coğrafi boyutta yoğunlaşmaktadır. Norberg-Schulz (İlk Basım: 1976, 1996: 420) temel yapımlar yöntemlerine göre üretilen maddesel varlıkları, çevresel bütünlüğün dışavurumu olarak açıklarken, bu türden “yer”leri; ülkeler, bölgeler, manzaralar, yerleşim yerleri, binalar üzerinden örneklemektedir. Yani insanın; doğayı izleyerek öğrendiklerini uygulaması, doğal varlıkları maddesel bir varlığa dönüştürmesi, “kozmos”ta varoluşsal bir merkez oluşturması, insan yapımı “yer”leri doğa ile ilişkili kılmaktadır (Norberg-Schulz, İlk Basım: 1976, 1996: 421).

Coğrafyacı Edward Relph (1944-günümüz) “*Yer ve Yersizlik*” (İng. *Place and Placelessness*) (1976) adlı kitabında “yer” kavramını ele alırken, çevresel ve coğrafi boyutun yanında, toplumsal ve kültürel çerçeveyi de dahil etmektedir. Relph (1976: 34-37) “yer” kavramını izah ederken; insanın gereksinimlerine göre “yer”in görünür kılınmasını “peyzajla”, “yer”in belirlenmesini “konumla”, belli bir vadede “yer”de değişkenlik gösteren yapı, alışkanlıklar, tutumlar gibi unsurları “zamanla”, “yer”i iskân alanı olarak kabul eden belli bir grubu “toplulukla” eşleştirmektedir.

Yine mimar ve yazar Simon Unwin (1952-günümüz) tarafından kaleme alınan “*Mimariyi Analiz Etmek*” (İng. *Analyzing Architecture*) (İlk Basım: 1997, 2009) başlıklı eser, “yer” ve insan arasındaki yakınlığı, bu dört unsur üzerinden sürdüren

düşünceyi içermektedir. Unwin (İlk Basım: 1997, 2009: 32) insanın arazide belirli bir noktayı potansiyel bir yerleşim alanı olarak seçtiğini; yani, zihnin dünyaya dokunduğu bu türden bir hareketin “yer”i tanımladığını vurgulamaktadır. Oluşan bu “yer”; kişiyi, nesneyi, eylemi, ruh halini içine almakta ve bunlara uyum sağlayan mimari öğelerle kurgulanmaktadır (Unwin, İlk Basım: 1997, 2009: 33). Kısacası Unwin’e göre (İlk Basım: 1997, 2009: 33) “yer”, yerleşim açısından insan ve yeryüzü arasındaki uyumu temsil ettiği gibi, insanın dünyadaki deneyimini düzenlemekte ya da diğer insanlarla, çevreyle, tanrıyla olan ilişkilerini kaynaştırmaktadır.

“Yer” kavramına toplumsal, kültürel, çevresel, coğrafi etmenler üzerinden odaklanan çalışmaları, coğrafyacı Tim Cresswell (1965-günümüz) tarafından yayımlanan “*Yer-Kısa Bir Tanım*” (İng. *Place-A Short Introduction*) (2004) izlemektedir. Cresswell (2004: 51) “yer”i, dünyanın farklı noktalarında birbirine benzemeyen, topluluk tarafından anlam biçilen, var olmanın özünü sorgulayan durumlar üzerinden yorumlamaktadır.

“Yer” kavramına yönelik, mimarlık ve felsefe üzerine olan yayınlara da rastlanılmaktadır. Fransız düşünür ve yazar Gaston Bachelard “*Mekânın Poetikası*” (İng. *The Poetics of Space*) (1957) adlı eserinde, insan faktörünü şiir ve mekân bağlamında ele almaktadır. Yazarın düşünce biçimi (İlk basım: 1957, 2014) şiirin, insanın mekânla kurduğu ilişkiye ya da mekânı deneyimleme biçimine göre anlam kazanması üzerine odaklıdır. Örneğin Bachelard (İlk basım: 1957, 2014: 49) tavanarası-mahzen arasındaki kutupsallığa dikkat çekerek, çatının mekânı olumsuz hava şartlarından koruduğu için tavanarasının sağlam, huzur verici olarak algılandığından, mahzenin ise karanlık tarafı yansıttığından bahsetmektedir. Diğer taraftan çekmece-sandık-dolap gibi öğeler, yazara göre (İlk basım: 1957, 2014: 30) saklı olanı temsil ederken, her bir duvar köşesi ise yalnızlığı, içe kapanmayı ifade etmektedir (İlk basım: 1957, 2014: 171). İnsan daha çok, duyular aracılığıyla anlam yükleyerek mekânda yaşamakta ve var olmaktadır.

Mimarlık alanına felsefi yaklaşım sunan bir diğer çalışma ise, düşünür Martin Heidegger’in (2004: 197-198) “*dasein*” (orada olmak) kavramı üzerinde durarak, varoluşun dünyadaki uzamını “yer”le ilişkilendirdiği “*Varlık ve Zaman*” (Alm. *Sein und Zeit*) isimli eseridir. Heidegger (1975: 153-154) “*İnşa Etmek, İskân Etmek, Düşünmek*” (Alm. *Bauen, Wohnen, Denken*) adlı eserinde, varoluşsallık üzerine kurgulanan “yer” kavramını, yeryüzü, gökyüzü, Tanrısal olanlar ve ölümlüleri (insanlar) bir araya getiren bir tür iskân alanı olarak açıklamaktadır; hatta bu

söylemini, “köprü bu Dörtlü’nün bir araya toplanışına işaret eden bir Şeydir” ifadesiyle vurgulamaktadır. Heidegger (1975: 153-155), “bir araya getirmek” ve “inşa etmek” ifadeleriyle bir bağlantı kuran köprüyü, yeryüzünün bir parçası olarak kabul ederek, “[k]öprü bir yerdir” ifadesiyle köprünün “yer”i tanımladığına bir kez daha dikkat çekmektedir.

Felsefi düşünce özelinde bedeni esas alarak, insanın “yer”le olan ilişkisini belirleyen David Seamon’un “*The Human Experience of Space and Place*” adlı eseri öne çıkmaktadır. Seamon (İlk Basım: 1980, 2015: 159) “bedenin balesi” (İng. *body-bullet*) adıyla bulaşık yıkamak, bina inşa etmek, avlanmak gibi belirli bir amaca hizmet eden bedensel davranışları açıklamak için kullanmakta; ayrıca, alışlagelmiş bu davranışların zamana yayıldığında, zaman-mekân rutinini oluşturduğunu söylemektedir. Zaman-mekân rutini ve bedenin balesi “yer”le buluştuğunda “yerin balesi”ni (İng. *the place ballet*) var etmekte; yani belirli bir rutinde insan etkinliği devam ettiğinde yer duygusunu oluşturmaktadır (Seamon, İlk Basım: 1980, 2015: 159).

“Yer”den ziyade mekânı ön planda tutan ya da her iki kavram üzerine yoğunlaşan yayınlar da mevcuttur. Bunlar arasında sosyolog ve düşünür Henri Lefebvre “*Mekânın Üretimi*” (Fr. *La Production de L'espace*) (1974) başlıklı eserinde, mekânın anlamlandırılması üzerinde durmaktadır. Lefebvre (1974, 1991: 38-39), mekânı tanımlarken; algılanan, tasarlanan ve yaşanan olmak üzere üç kavram üzerine yoğunlaşarak, hem fiziksel bir varlığa hem de kullanıcının sosyal ilişkilerini, deneyimlerini, düşünce ve hareketlerini barındıran soyut bir niteliğe değinmektedir. Hatta mekân için, yeryüzünün fiziksel özelliklerine sahip bir kavram olduğunu söyleyen Lefebvre (1974, 1991: 30), bir anlamda “kozmos” a göre şekillenen “yer” e yakın bir açıklama getirmektedir.

Ardından coğrafyacı Edward Soja, “*Thirdspace: Journeys to Los Angeles and Other Real-and-Imagined Places*” (1996) adlı kitabında, mimarlık kuramına “üçüncü mekân” (*thirdspace*) kavramını sunmaktadır. Soja (1996: 74-81) birinci mekân olarak; üzerinde yaşadığımız evreni, ikinci mekân olarak; zihinde canlandırılan mekânı, üçüncü mekân olarak; yaşanan, algılanan, deneyimlenen ve sosyal etmenler doğrultusunda üretilen mekânı tanımlamaktadır. Üçüncü mekânın tanımı, “yer” in literatürde ele alınma biçimiyle bir bakımdan özdeş olduğu söylenebilir.

Micheal De Certeau “*The Practice Of Everyday Life*” (1984) başlıklı eserinde düşünce biçimi, mekân ve “yer” in tanımsal sınırlarını belirlemek üzerinedir. Certeau

(1984: 117) “yer”i, öğelerin var olma ilişkilerine göre kendi içinde uygun olarak dağılım gösterdiği istikrarlı bir düzen şeklinde açıklamakta, mekânı ise deneyimlenen bir “yer” olarak ifade etmektedir.

Değınilen bütün bu öncü kaynaklar, “yer” kavramının bilimsel çalışmalarda kabul görmesi ve gelişim göstermesi için kilit rol oynamaktadır. Bünyesinde barındırdığı anlam çeşitliliği, araştırmacıların felsefi, mimari, sosyal, tarihsel, çevresel ve coğrafi açılardan katkıda bulunabilmelerine açık olmaktadır.

2.3 MİMARİDE TEKTONİK KAVRAMI VE KURAMSAL TARTIŞMALAR

Vernaküler mimari ve “yer”in ardından, teknik ve görsel anlamda analiz yapabilmek amacıyla, yapılı kırsal çevrenin oluşumunda önemli bir diğer etken olarak, tektonik kavramı konuya dahil olmaktadır. Bu başlıkta tektonik kavramın anlamı ve literatürdeki ifade biçimleri tartışılmaktadır.

2.3.1 Tektonik Kavramının Tanımı ve Kapsamı

Tektonik, hem jeoloji ve hem de mimarlık alanındaki bilimsel çalışmalarda karşımıza çıkıyor olsa da, bu terimin her iki çalışma alanında taşıdığı anlam birbirinden ayrılmaktadır. Türk Dil Kurumu’na göre (2019: 2308) jeoloji bilimi terminolojisinde bu terim “[p]arçalanıp dağılmış yer katmanlarının birbirleri ile olan ilgilerini araştıran yer bilimi kolu” şeklinde tanımlanmaktadır. Mimarlık çalışmalarında ise tektonik terimi, sadece yapma eylemi ile sınırlı olmayıp, belirli ihtiyaçlara cevap veren ve yapıyı sanat biçimine yükselten faaliyet şeklinde kullanılmaktadır (Bötticher 1852, Aktaran Anderson 1980: 83; Maulden 1986: 11). Dikkat çekici olan ise malzeme, el işçiliği ve yer çekimi arasındaki diyalogu kavrayabilmede, tektonik teriminin sahip olduğu potansiyeldir (Frampton 1983: 28).

Antik Yunan döneminde etkisinin en yüksek düzeye ulaştığı bu terim (Maulden 1986: 59), mimari zanaatkarlıkla eş değer tutulmaktaydı ve tektonik sanat (İng. *the art of tectonics*) olarak ifade edilmekteydi (Holst 2017: 1). Esasen Yunan kökenli bir terim olan tektonik, marangoz ve inşaatçı anlamına gelen “tekon” kelimesinden türemiştir (Frampton 1995: 3). Eski Yunancada “tekon” olarak kabul görmüş inşaatçı kelimesi, başlangıçta ahşap ile ilgili bir zanaatkarı tanımlarken, bilgi birikimine (Yun. *tekhne*) bağlı olarak zamanla metal, taş, kil, boya gibi teknikleri kullanabilen bir

zanaatkâra evrilmiştir (Porphyrios 1992: 30-31). Bu bağlamda, terimin etimolojisi “tekton” ve “tekhne” sözcükleriyle yakın ilişkilidir.

Ahşap ustası, marangoz (Porphyrios 1992: 34) ya da gemi inşaatçısı (Glotz 1965: 44) adlarıyla da anılan “tektonlar”, sadece sahip oldukları üst düzey el becerileriyle sınırlı değildir. Aynı zamanda, bu öznel binalar, gemiler, duvarlar, zırhlar, aletler ve mücevherler gibi maddi varlıklar üreterek, toplumsal yaşamı biçimlendirmekte ve buna ilişkin olarak dünya düzenini oluşturmaktadırlar (McEwen 1993: 36-72, *Aktaran* Holst 2017: 2). İnsan eliyle yeryüzünde ortaya çıkartılan düzen, bir diğer ifadeyle “kozmos”, üreten ve ikamet eden öznenin “yer”e müdahalesiyle mümkündür. “Tektonlar”; malzemeleri kesmek, şekillendirmek ve birleştirmek ya da aletleri kullanmak için, sahip oldukları bilgi sayesinde maddelerden harikalar yaratarak, yeryüzünde görünür ve görünmeyen manevi bir düzeni meydana getirirler, yani “yer”de saklı olanı ortaya çıkararak “kozmos”u oluştururlar (Holst 2017: 2). Öyle ki “tektonlar”, gemi inşaatına bağlı olarak gizli olanı ortaya çıkarmakta, yani maddi ve maddi olmayanı gün yüzüne kavuşturmuştur (Holst 2017: 4). Hatta “tektonlar”a, baltayı kullanabilen ve ormandaki büyük ağaçları kesebilen güçlü erkekler anlamı atfedilmiş ve gemi inşaatında kereste üretmek için kullandıkları balta, bu öznel için sembolik bir araç haline gelmiştir (Holst 2017: 2).

Bu ifadelerden, el becerisinin yanında akıl (Yun. *logos*) yoluyla bilgilere (Yun. *tekhne*) ulaşarak maddesel varlıklar üreten “tektonlar”ın “yer”e özgü olan düzeni ortaya çıkardığı, böylece “kozmos”u meydana getirebilecek donanıma sahip oldukları anlaşılmaktadır. Sadece el becerisi değil, bilginin de yaratım eyleminde etkisi olması, tektonik teriminin temelindeki bir diğer sözcük olan “tekhne”yi çağrıştırmaktadır. En temel tanımıyla “tekhne”, bir ürünü üretebilmeyi ya da bir hedefe ulaşabilmeyi amaçlayan bilgi birikimini temsil etmektedir (Porphyrios 1992: 29-30). Yunan dilinde; bir şey yapmak için “sanat”, “yetenek”, zanaat”, “teknik”, “ticaret”, “sistem” ya da “yöntem” şeklinde kullanılan bu terim, İngilizcede “teknik” ve “teknoloji” kelimelerinin kökü olarak bilinir (Soccio İlk Basım: 1991, 2021: 887). Bu noktada tekniği kullanmayı sağlayan “logos” önem kazanmaktadır. Logos terimi ise, “akıl”, “hitap”, “söylem”, “düşünce”, “mantık”, “kelime”, “anlam” gibi kelimelere karşılık gelmektedir (Soccio İlk Basım: 1991, 2021: 882). Frascari (1996: 500) inşa etmek, üretmek olarak isimlendirdiği “*logos of techne*” ve bu üretimin yorumlanması olarak atfettiği “*techne of logos*” terimleri üzerinden, dünyaya insanlar tarafından getirilen düzeni ve yüklenen anlamı tartışmaktadır.

Heidegger (1975: 159) ise bu terimin özünde bulunan “meydana getirmek” veya “üretmek” anlamındaki “*tiko*” ile teknik kelimesinin “tec” fiil köküne dikkat çekerek, bir şeyin bir şekilde ortaya çıkarılması olarak izah ettiği “tekhne”yle bağdaştırmaktadır. “Tekhne” anlam olarak bir tür yapma eylemini içermekten ziyade, bilginin gizli olanı görünür kılması şeklinde ifade edilmektedir (Heidegger 1975: 59). Bu ifadelerin bizi getirdiği nokta, “tekhne”nin hem bilgi üretimiyle hem de yapım faaliyetiyle bağlantılı olduğudur. Dolayısıyla bu terim, hem “bilgi değeri” anlamına gelen “*episteme*” hem de “meydana getirme” olarak adlandırılan “*poiesis*” ile yakınlık kurmaktadır (Haşlakoğlu 2016: 49). “*Poiesis*” “tekhne”nin yüksek bir zanaatkarlık seviyesine yükseltilmiş hali (Holst 2017: 4), diğer bir ifadeyle yapı yapma ve ortaya çıkarma eylemi olması (Frampton 1996: 516), insan faktörü tarafından doğanın temel kaynağından yararlanılmasına ve bu malzemelerin biçimlendirilerek üretim faaliyetinde bulunulmasına etki etmektedir.

Özetle “yapı bilimi ya da sanatı” (İng. *the science or art of construction*) şeklinde izah edilen tektonik (Maulden 1986: 11), “tekton” ile “tekhne” sözcüklerinin toplamıdır ve doğayla birlikte insanı odak noktası haline getiren üretim biçiminin bir tür dışavurumudur. Ne var ki, Yunan felsefesinin ikinci döneminde düşünce sistemi doğadan insan felsefesine doğru yönelmiştir (Gökalp 2014: 3). Doğadan türetilen düzenden insan odaklı bir düşünce sistemine geçilmesi, mimari ve çevre arasındaki etkileşimden uzaklaşıp, sadece üreten özneye odaklanan yeni bir anlayışı beraberinde getirmektedir. Holst (2017: 1) Homeros (Antik Çağ Felsefesi, M.Ö. 9. Yüzyıl) ve Platon (Antik Çağ Felsefesi, M.Ö. 5. Yüzyıl) arasında unutulmuş doğa felsefesini ararken, bu süreçte çok yönlü zanaatkarlar olan “tektonlar”ın yüksek statülerinden düşmesine ve bunun akabinde mimarın ortaya çıkmasıyla el becerisinin arka plana atılmasına dikkat çekmektedir. Yazar (2017: 9) “tektonlar”ın gerek ahşap işçisi gerek mimarların emrinde çalışan özne konumuna indirgenmeleri ile yüksek statülerine ket vurduğundan bahsetmektedir. Bu ifadeden, mimarın ortaya çıkmasıyla “yer” ve maddi bileşenlerle kurulan doğal bağın zayıfladığı çıkarımı yapılabilir.

2.3.2 Tektonik Kavramı Üzerine Çalışmalar

Tektonik kavramının, mimarlık kuramı ve mimarlık tarihine ilişkin yazınsal kaynaklardaki gelişim hikayesi, genel olarak fenomenoloji, yapı bilgisi ve etimoloji üzerine kuruludur.

Her ne kadar tektonik kavramı üzerinden ifade edilmese de, mimarlık kuramında ve tarihinde teknik ve sanatın birlikte ele alındığına yönelik en eski söyleme, Antik döneme ait olan Vitruvius'un "*Mimarlık Üzerine On Kitap*" (Lat. *De Architectura*) adlı eserinde rastlanılmaktadır. Vitruvius, "*firmitas*" (dayanıklılık) terimiyle akıllıca seçilen malzemeyi ve sağlam bir zemine yerleştirilen yapıyı, "*utulitas*" (uygunluk) sözcüğüyle yapıda kurgulanan düzenin elverişliliğini, "*venustas*" (güzellik) kelimesiyle de tasarım biçimi olarak yapının görüntüsünde uyandırdığı beğeniye kastetmektedir (Vitruvius 2005: 12). Bu üç kavram, tektonik kavramında olduğu gibi insan ve doğa arasındaki bütüncül bağa; yani, doğa üzerinden açıklanan felsefi bir düşünceye vurgu yapmaktadır. Kaldı ki Vitruvius tarafından da, insanların doğayı izlemesi sonucunda dağ yamaçlarında mağaralar kazarak ya da kırilangıç yuvasının yapılışını taklit ederek sığınaklar yaptıklarından ve zamanla çeşitli eklemelerle kulübeler oluşturduklarından bahsedilmektedir (Vitruvius 2005: 27). Bu ifadede, insanın yaratım sürecinde doğayı taklit⁸ (Yun. *mimesis*) ediyor olması da öne çıkan bir başka konudur. İnsan, "taklit" yoluyla ilk bilgileri edinmekte, ürünü meydana getirmeleriyle de hoşlanma hissi uyanmaktadır (Aristoteles 2014: 16). Bilgi, akıl, taklit yoluyla doğayı tetkik eden insan; süreç içerisinde idrak ettikleri bilgilerle, el becerisinden de yararlanarak "kozmos" içerisinde yeni bir düzeni ortaya çıkarmaktadır. Özetle Vitruvius'un üçlü kurgusundan çıkartılan anlam Batuman (2017: 15-16) tarafından da ifade edildiği üzere; barınabilmek için bir hacmi "kullanıma" elverişli hale getiren insan, zamanla doğal mekânlardan uzaklaşıp (ağaç kavuğu, mağara gibi), ayakta durabilen "dayanıklı" yapıları inşa etmeye başlamakta ve bununla birlikte, bu yapıların görsel bir değere sahip olduklarını belirtmek amacıyla "güzelleştirme" unsurunu ön planda tutmaktadır.

Karl Friedrich Schinkel mimariyi yapısal odaklı tanımlamak yerine, yapının biçimler yoluyla algılanabilir olduğunu vurgulayarak (Janson ve Tigges 2014: 325) 1820 ve 1830'larda tektonik kavramına yönelik açıklamalarda bulunmaktadır (Schwarzer 1993: 268).

Karl Otfried Müller 1830'da yayımlanan "*Handbuch der Archaeologie der Kunst*" (*Sanat Arkeolojisinin El Kitabı*) adlı eserinde tektonik kavramını; mutfak eşyaları, vazolar, meskenler ve toplanma yerleri gibi maddi varlıklar üzerinden ele

---

⁸ "Mimetik sanat anlayışı", Antik Yunan felsefi düşüncede Platon ve Aristoteles tarafından nesne ve sanat arasındaki kopya, benzetme ya da doğanın taklit edildiği ilişki üzerine kuruludur (Cevizci, 1999: 596-597).

alırken, bunların ihtiyaç, duyu ve sanatın birlikteliğine göre şekillendiğine dikkat çekmektedir (Frampton 1995: 4; Frampton 1996: 521).

Karl Bötticher (1852) tektonik kavramını ontoloji ve temsil üzerine kurgularken, mekanik (yapısal demek olan) yaratımı sembolik (sanat-biçimi anlamına gelen) olandan ayırarak (Schwarzer 1993: 280), diyalektik bir düşünce tarzını mimarlık çalışmalarına kazandırmıştır (Hartoonian 1994: 17). Friedrich Gilly'nin (1799) mimariyi tanımlarken sanat ve bilimin bütünleşmesi gerektiğini savunması, belki de ileride Bötticher'i etkileyerek tektonik kavramını oturtmasında rol oynamamış olabilir (Schwarzer 1993: 274). Bötticher (1852) tektonik kavramını açıklarken, maddi formun sadece belirli gereksinimlere yanıt verebilmesine yönelik bir üretim faaliyetiyle sınırlanamakta; daha ziyade, bu yapı yapma eyleminin sanat değerini de ortaya çıkardığını savunmaktadır (Anderson 1980: 83). Bu yaklaşımla, yapıyı oluşturan her bir elemanın teknik bir işleve sahip olmasına ve bu işleve ifade vermek için en uygun biçimin benimsenmesine ilişkin iki ayrı durum kastedilmektedir (Anderson 1980: 83). İşte bu ayırım; “çekirdek form” ya da “ana form” anlamına karşılık gelen “*Kernform*”⁹ ve “sanat form” veya “sembolik form” olarak açıklanan “*Kunstform*”¹⁰ üzerinden sürdürülmektedir (Frampton 1996: 522). Bötticher “çekirdek form”u mekanik olarak gerekli ve statik olarak işlevsel olan yapısal biçim, “sanat form”u ise mekanik-statik işlevselliği görünür kılan bir tür karakterizasyon olarak tarif etmektedir (Maulden 1986: 65). Yani bu sınıflandırma üzerinden kabuğun (*Kunstform*), yapının özünü (*Kernform*) ortaya çıkardığı vurgulanmaktadır (Frampton 1996: 522).

Gottfried Semper 1860 yılında “*Der Stil in den technischen und tektonischen Künsten oder praktische Aesthetik*” (*Teknik ve Tektonik Sanatlarda veya Pratik Estetikte Stil*) adlı eserinde, tekstil üzerinden yaptığı okuma ile mimariyle cephe süslemelerini ilişkilendirmektedir. Bötticher'in ardından Semper “*Kunstform*” kavramını “elbise” (Alm. *Bekleidung*) fikrine; yani, yapının dokusunu “giydirme” (İng. *dressing*) terimine uyarlamaktadır (Frampton 1996: 522). Semper (1860: 77-193) bunu yaparken dokuma, düğüm, örgü, dikiş, nakış gibi tekstil unsurlarını

---

⁹ Almanca terim olan “*kern*”; “çekirdek”, “*esas*”, “öz”, “*asil*” anlamına karşılık gelirken, “*form*” sözcüğü “*şekil*”, “*tarz*”, “*düzen*” ifadeleriyle tanımlanmaktadır (Steuerwald 1998: 224-325).

¹⁰ Almanca terim olan “*Kunst*”; “sanat”, “marifet”, “ustalık” sözcükleriyle ifade edilmektedir (Steuerwald 1998: 347).

mimarlığa adapte ederek, tektonik kavramda yeni bir ifadenin olabileceğini göstermiştir.

Bu bakış açısına göre, mimarının temel noktasını konstrüksiyondaki “düğüm” (İng. *knot*) ve “birleşim” (İng. *joint*) kavramlarına dayandıran Semper için, her ikisi de tektoniğin en önemli ve eski elemanlarıdır (Frampton 1996: 517). Semper, her iki sözcük arasındaki bağlantı üzerinde durmaktadır ve “düğüm” anlamına karşılık gelen Almanca “*Knoten*”¹¹ ve bağlantı / birleşim anlamına karşılık gelen Almanca “*Verbindung*”¹² gibi terimlerle olan yakın ilişkisine dikkat çekmektedir (Frampton 1996: 524). Daha basit bir ifadeyle, dokuma ve mimarlık arasında kurulan ilişkinin yapıya kazandırdığı sanatsal nitelikten bahsetmektedir.

20. Yüzyıl’a gelindiğinde, en önemli kuramcılardan biri olan Eduard Sekler 1965 tarihinde “*Strüktür, İnşa ve Tektonik*” (İng. *Structure, Construction and Tectonics*) çalışmasıyla, başlıkta bahsi geçen her üç sözcüğün anlamları üzerinde durmaktadır. Sekler (1965: 89) tarafından; “konstrüksiyon” (İng. *construction*)¹³ bir dizi malzemenin kurala bağlı olarak gerçekleşen somut bir çağrışımı, “strüktür” (*structure*)¹⁴ bir kuvveti ya da yükü taşıyabilmek amacıyla düzenleme ilkesini ifade eden soyut bir özelliği, “tektonik” ise biçim ve kuvvet ilişkisinin meydana getirdiği görseli ifade eder şeklinde netleştirilmektedir. Sekler’e göre (1965: 89) tercih edilen malzeme bileşenleri düzenli bir şekilde bir araya getirilerek “konstrüksiyon”u (İng. *construction*) oluşturmada, iskelet sisteminin kuvveti karşılayabilme direnci “strüktür”ü (İng. *structure*) ortaya çıkarmakta ve bu iki kavram (yapım tekniği ve iskelet) arasındaki ilişki tektonik kurguyu meydana getirmektedir. Sekler’in bu ifadelerinden anlıyoruz ki tektonik, kullanılan tekniğin ve oluşturulan taşıyıcı sistemin birleşiminden türetilmekte ve üretilen formun tasarım ilkelerinin geniş biçimde tetkik edilmesini sağlamaktadır.

Aynı zamanda eserde, “*tektonik mimarlık kuramında empatinin özel bir tezahürüdür*” (Wölfflin 1886, Aktaran Sekler 1965: 95) ifadesi dikkat çekicidir. Sekler (1965: 95) çalışmasında strüktürel sistemde gerçekleşen yük aktarımının

¹¹ Almanca “*knoten*” sözcüğü, “*düğüm*” anlamında kullanılmaktadır (Steuerwald 1998: 332).

¹² Almanca “*verbindung*” sözcüğü; “*bağlamak*”, “*birleştirmek*”, “*kaynaştırmak*” anlamına karşılık gelmektedir (Steuerwald 1998: 583).

¹³ Doğan Kuban (2002: 12) “*Mimarlık Kavramları*” başlıklı eserinde, “konstrüksiyon” (İng. *construction*) teriminin karşılığı olarak ele aldığı “yapım” terimini, malzemeye istenen biçimi vermek için uygulanan prosedürlerin tümü olarak tarif etmektedir.

¹⁴ Kuban (2002: 12), “strüktür”ü (İng. *structure*) malzemeyi salt halinden biçime dönüşen iskeletin ayakta durmasını sağlayan sistem olarak açıklamaktadır.

algılanabildiğine ve buna bağlı olarak “empati” kuramıyla mimarının kavranabildiğine değinmektedir. Konu bağlamında Mies’in köşe detayını örnek gösteren Sekler (1965: 94) yük taşıma kapasitesi bakımından bir fonksiyonu olmayan bu mimari elemanın, yapıda uygun yerde bulunmasından dolayı strüktüre ait bir parça olarak algılandığını açıklamaktadır.¹⁵

20. Yüzyıl’ın bir diğer önemli kuramcılarında Kenneth Frampton ise, “*Rappel à l’Ordre: the Case for the Tectonic*” (1996) adlı çalışmasında tektonik kavramını üç koşul üzerinden izah etmektedir. Frampton (1996: 521) tektonik terimini üç farklı koşulla şu şekilde bağdaştırmaktadır:

- “Teknolojik nesne” (İng. *the technological object*), araçsal ihtiyacın karşılanması amacıyla ortaya çıkmaktadır.
- “Skenografik nesne” (İng. *the scenographic object*), yapının görsel ifadesini vurgulamakta,
- “Tektonik nesne” (İng. *the tectonic object*), ontolojik (İng. *ontological*) ve temsili (İng. *representational*) tektonik olmak üzere iki unsur üzerinden incelenmektedir. Ontolojik olan, statik rolü ve kültürel statüyü vurgulamak amacıyla biçimlenen yapısal öğedir. Temsili olan ise, var olsa da gizli kalan bir yapısal öğenin temsilidir.
- Yapı bilimi ve kültürün teknolojik olarak desteklenip görsel olarak somut bir hale dönüştürülmesini Frampton (1996: 520-521) yapının şiirselliği (İng. *a poetics of construction*) olarak açıklayarak tektonik kavramını bilimsel çalışmalarda güncellemektedir.

Tüm bu öncü kaynaklar, farklı şekillerde ele alınan tektonik kavramının literatürde kabul görmesi ve araştırmacılara ışık tutarak mimarlık çalışmalarına katkı sağlaması açısından teşvik etmektedir.

2.4 MİMARİDE YAPILI ÇEVRE ÜZERİNDEN “TEKTONİK BÜTÜNLÜĞE” YÖNELİK KURAMSAL TARTIŞMALAR

Tezde, “yer” ve tektonik kavramlarının birlikte ele alınmasını açıklayabilmek için, konuya ilişkin fenomenolojik yaklaşımlara değinmek oldukça önemlidir. Her ne

---

¹⁵ Benzer şekilde Maulden (1986: 73) strüktür ve konstrüksiyon düzenini oluşturan her bir mimari öğenin yapının doğasına uygun şekilde yerleştirildiğinden ve bunun neticesinde strüktür ve konstrüksiyonun bir bütün şeklinde kavranabildiğinden bahsetmektedir.

kadar “tektonik bütünlük” şeklinde adlandırılmasa da, “yer”le beraber tektonik kavramının birlikte ele alınmasına dikkat çeken yaklaşımların olduğu görülmektedir.

Mimarlık çalışmalarında, yapıyı “yer” ve tektonik üzerinden değerlendiren en belirgin yaklaşımı “Eleştirel Bölgeselcilik” ifadesinde görürüz. Bu ifade öncelikle Alexander Tzonis ve Liane Lefaivre tarafından kuramsal tartışmaya sunulmuş¹⁶, ardından Kenneth Frampton (1983) tarafından değerlendirme kriteri haline dönüştürülmüştür. Frampton (1983: 26) evrensel uygarlık ve yerli kültür arasındaki karşıtlığa odaklanırken, bu değerlendirme kriteri üzerinden belli bir coğrafi sınırın içindeki değerleri açıklamaya çalışmakta ve bunu “yer”in önemini vurgulayarak yapmaktadır. Bu bağlamda Frampton (1983: 26-28) topografya, bağlam, iklim, ışık, tektonik form ve görsel-dokunsal olarak belirlediği unsurları “yer”le bağdaştırarak, “yer”e göre biçimlenen mimariye dikkat çekmektedir.

Frampton’un (1992: 327) anlamlandırdığı “Eleştirel Bölgeselcilik” şu şekilde özetlenebilir:

- Yapının topografyadan bağımsız değil, aksine “yer”e bağımlı olarak biçimlenmesi,
- Yapılı çevrede mimarinin; konstrüksiyon düzeni, malzeme kullanımı ve el işçiliği yönünden, tektonik bir gerçek olarak ortaya çıkması,
- Topografyanın içine oturtulan yapının; ısı, nem, rüzgâr ve yerel ışığın niteliğine göre biçimlenmesi, yani iklimin dayattığı koşullara yanıt vermesi,
- Değişkenlik gösteren aydınlatma seviyesi, hava hareketi (sıcaklık, nem, rüzgâr), farklı malzemelerin dokusu gibi faktörlerin, duyuyla (ses, koku, dokunma) hissedilmesi ve “yer”le yakınlık kurulması.

Bu maddeler, evrensel olanı değil herhangi bir bölgeye atfedilen özellikleri tanımlamaktadır. Belli bir bölgeyi var eden tüm değerlerin yok sayılması, evrende birbirini tekrar eden çözümlenmeleri ve yinelenen formları beraberinde getirmekte, buna bağlı olarak da mimarinin “yer”den uzaklaşmasına yol açmaktadır.

Bununla birlikte, tezde tektonik bütünlük olarak tanımlanan yer-tektonik ilişkisi, Holst (2017: 7) tarafından görünüş olarak birbirlerinden farklı fenomenlerin ideal ölçülere göre uyumlu şekilde bir araya getirilmeleri şeklinde tanımlandığı

---

¹⁶ Bu konuya ilişkin detaylı görüşler için bkz. TZONIS Alexander, LEFAIVRE Liane (1996), “Why Critical Regionalism Today?”, *İçinde, Theorizing a New Agenda for Architecture: An Anthology of Architectural Theory 1965-1995*, Ed. Kate NESBITT, ss. 483-492, Princeton Architectural Press, New York.

“tektonik sanat” (İng. *art of tectonic*) ifadesiyle anlatılmaktadır. Tektonik; yazar (2017: 4) tarafından doğanın güçlerine (yer çekimi, arazi düzlemi, yağış oranı, nem oranı vb.) karşı malzeme etkileşimi ve konstrüksiyon prensibi yönünden denge kuran ve yeryüzünün düzenine uyum sağlayan nitelik şeklinde tanımlanmaktadır. Burada, doğanın güçlerine karşı malzeme etkileşimi ve konstrüksiyon prensibi yönünden denge kurularak, dünya düzenine uyum sağlanmasından bahsedilmektedir. Tektoniğin dünya düzenini (Yun. *kozmos*) görünür kılması (Holst 2017: 9) mimaride bu terimi anlamlandırırken “yer” ile de bağıntılı olduğuna işaret etmektedir.

Benzer şekilde Erzen (2019: 205), bir yapının ayağa kaldırılması için her bir mimari bileşenin kendi içindeki dağılımının, evrenle ilgili anlamı beraberinde getirdiğini söylemekte; bununla birlikte, yazar (2019: 205) strüktürel kurgunun tasarımın önüne geçmediğinden, daha ziyade sade ve estetik bir görüntü kazandırdığından bahsetmektedir. Yine bu söylemden anlıyoruz ki, “yer” üzerinde yapıcı bir etki olarak tektonik kavramı önerilmektedir.

2.5 KAVRAMSAL ÇERÇEVE ÖNERİSİ

Kuramsal çerçevede elde edilen bilgiler sonucunda, vernaküler mimari alanında alternatif bir çalışma sunulabilmesi için, “tektonik bütünlük” bir kavramsal çerçeve önerisi olarak belirlenmiştir.

2.5.1 “Tektonik Bütünlük”: Vernaküler Mimaride “Yer” ve Tektonik Arasında Kurulan Yakın İlişki

Tezin kavramsal çerçevesi olarak sunulan “tektonik bütünlük” için seçilen örnekler, üstlendikleri görev ve eylem türüne göre kendi içinde sistematik bir biçimde analiz edilmektedir. Bunun için “yer”in belirlenmesi, “yer”le kurdukları ilişki biçimi ve kurdukları bağın geçicilik-kalıcılık düzeyi, inşa sürecinde izlenen tasarım ilkeleri sorgulanmaktadır. Holst’un (2017: 7) tanımladığı “tektonik sanat” (İng. *art of tectonic*) ifadesinden ödünç alınan bu adlandırma, “yer” ve tektonik olmak üzere iki kavramdan tek bir bütün oluşturulduğunu ve bu bütünlüğün yeryüzünün bir parçası olarak algılanan yapıyı çevreyi açığa çıkardığını ifade etmektedir. Tektonik kavramının “yer”den kayıtsız düşünülmemeyeceğini iddia eden bu tez kapsamında, “tektonik bütünlük” tanımı; doğanın içindeki duygu ve madde arasındaki diyaloga dayalı sistemin, “yer”e bağımlı kalınması koşuluyla algılanabilen bir form haline

dönüştürülmesi ve bunun, “yer”in bir parçası olduğunun insana hissettirilmesi şeklinde belirlenmiştir.

“Tektonik bütünlük” tez kapsamında; “yer” seçimi, “yer”e müdahale biçimi ve örüntü dili kriterleri altında şu şekilde sorgulanmaktadır:

“*Yer*” seçimi; vernaküler yapıların, “yer” ve tektonik arasındaki bütünlüğün sağlanmasında ve yapılı çevrenin temelini atılmasında, ilk ve en önemli etmen olarak kabul edilmesini ifade etmek için, tezde bir kriter olarak tercih edilmiştir. Değer ve deneyim gibi farklılıkları temsil eden ve bu nedenle tekdüze olmayan mimarının yerleşime dönüşümünü başlatan noktayı “yer” olarak kabul eden Gregotti (1996: 342), bir anlamda yer seçiminin öneminden bahsetmektedir. Benzer şekilde Unwin (2009: 33) insanın “yer”i belirleyip düzenleyerek, içinde bulunduğu dünyayı anlamlandırıldığını belirtmektedir. İnsan tarafından doğanın ikamet edilebilir bir “yer”e dönüştürülmesindeki ilk eylem olarak nitelenen yer seçimi; yapı yeri için elverişli bir alanın seçildiği ve yapılı çevre için temel atıldığı aşamayı kapsamaktadır.

Esasen maddi varlık doğaya bakarak üretildiği için, zemine müdahale etmeden önce fiziki koşullara cevap verebilen ve hizmet edebilen temel dayanaklar, yer seçimi kapsamında değerlendirilmektedir. Bu temel dayanaklar (arkhe kavramına denk geldiği düşünülen) doğada halihazırda var olan ve yer seçimine etki eden belirleyicileri konuya dahil etmekte; böylece, “yer” seçiminin hangi etmenlere göre belirlendiği ve insanın içinde bulunduğu çevreyle hangi boyutta etkileşime girdiği sorgulanabilmektedir. Yer seçimi, doğadan kaynaklanabilecek olası problemlerin en aza indirilmesi ve insanın kendisi için en uygun yapılı çevreyi meydana getirmesi sürecinde içinde barındırdığı isteği, gayreti, kısacası yaşadığı coğrafyayı ne düzeyde duyumsayabildiğini izah etmektedir.

Özetle, “yer seçimi” üzerinden “yerin ruhu”nun (Lat. *genius loci*) ne kadar dikkate alındığına odaklanılmakta; yani, insanın yaşadığı topografyayı ne ölçüde hissedebildiği tartışılmaktadır.

“*Yer*”e müdahale biçimi; tezde yapıların “yer”le ne şekilde ilişki içinde olduğunu sorgulamak için kullanılmaktadır. Bu kriter üzerinden, topografyanın tesis edilme sürecinde vernaküler yapıların “yer”e ve işleve getirdiği düzenin ne seviyede karşılanabildiği yorumlanmaktadır. “Yer”in belirlenmesinden sonra, yapılı çevre aracılığıyla bir düzen oluşturmak için zemine bütünüyle ya da kısmen etki eden müdahale biçim ve düzeyleri açığa çıkmaktadır. Bu durum tezde, “yer”e müdahale

biçiminin ya da başka bir ifadeyle “yer”le kurulan ilişki biçiminin, “yer”e ne düzeyde yanıt verdiğini sorgulamaya teşvik etmektedir.

Tezde aynı zamanda, vernaküler yapıların terk edilmesi ya da yıkılması sonucunda, zamanla zeminde kalıcılık-geçicilik düzeyine göre bıraktığı izler de sorgulanmaktadır. “Yer” insan tarafından tanzim edilirken, zemin özellikleri ve strüktürel gereklilik, yapının “yer”le kurduğu bağlantı noktasında belirleyicidir ve bu belirleyiciler “yer”e müdahale biçiminde farklılaşmaktadır. Yapıların tektoniğini ise, “yer”le bağ kurma biçimindeki bu farklılıklar belirler. Bu nedendir ki, bu kriter altında yapı yeri olarak en uygun alanın belirlenmesinin ardından, yapıların “yer”e ne seviyede etki ettiği ve işlevine göre topografyaya ne düzeyde düzen getirdiği konu edilmektedir.

Örüntü dilinde; bir yapıyı var eden mimari elemanlar ve her bir elemanın bu kompozisyon içindeki dağılımları sorgulanmaktadır. Mimari elemanların bir araya geliş biçimleri ile oluşturulan kurgusal dizilimin yapının inşa edileceği “yer”e göre belirlendiğini göstermek ve bunun sonucunda yapı inşa edilirken “yer” ve işlev arasındaki uyumun ne boyutta sağlanabildiğini anlamak için, tezde örüntü dili örnekler özelinde incelenmiştir.

Kavramı mimarlık alanında kullanan Christopher Alexander (1979: 185) örüntü dilini tıpkı gramer yapısında olduğu gibi; farklı koşullarda, sonsuz çeşitlilikte, benzersiz kombinasyonlar oluşturulmasını sağlayan bir sistem olarak tanımlamaktadır. Türkçe Sözlük’e göre (2019: 1861) “*olay veya nesnelerin düzenli bir biçimde birbirini takip ederek gelişmesi*” demek olan “örüntü” (İng. *pattern*), kimi kaynaklarda “kalıp” şeklinde çevrilmiştir. Bir deneyimin zihinsel olarak biçimlenmesini ya da organize edilmesini açıklamak için kullanılan kalıp (Aran 2000: 120) ya da örüntü, tezde; herhangi bir maddi varlığın üretilmesine yön veren bilgiye yönelik tasarım kuralına veya talimatlara yani “tekhne”ye karşılık gelmektedir.

Vernaküler yapıyı sürdüren ustalarının en uygun formu üretebilmeleri için, strüktürel kurguyu tarif eden kurallara, bilgi birikimine, teknik yöntemlere, kısacası “tekhne”ye bağlı kaldıklarından ve bu sayede yeryüzüne bir düzen getirdiklerinden bahsedilmektedir. Her bir mimari elemanı, belirli bir sıralamaya bağlı olarak incelemeye ve vernaküler mimariyi var eden geleneksel yapıyı yöntemlerinin içinde örtülü kalmış olan bilgiler bütününe keşfetmeye yardımcı olması açısından, tezde örüntü dili seçilmiştir. Tez kapsamında “örüntü”, mimari elemanların hangi dizilime göre bir bütün oluşturduğu ile ilgilenirken, “dil” bu elemanların hangi

kurala göre bir kompozisyon oluşturduğu üzerinde durmaktadır.¹⁷ Her iki terimin birleşiminden oluşan “örüntü dili” ise; mimari elemanların bir araya getirilme prensibine, bu elemanların “yer” ile olan uyumuna ve her bir yapı türü özelinde “yer” ile karakteristik özelliği yansıtan ortak bir mimari dilin var olup olmadığına odaklanmaktadır.

Şekil 5’te de görüldüğü üzere “yer” seçimi, “yer”e müdahale biçimi ve örüntü dilinin birlikteliği sayesinde “tektonik bütünlüğün” çalışma alanı üzerinde kısmen ya da tümüyle var olup olmadığını teras, köprü ve serender üzerinden sorgulamak şu şekilde mümkün olmaktadır:

- *Teras*, “yer”i disipline etmekte ve istinat duvarları sayesinde heyelana karşı topografyayı sürekli kontrol altına almaktadır. “Yer” seçiminin gereği olarak bu bileşenin hem doğa olaylarını en az riske indirgemesi hem de bölgenin fiziki yapısına uygun yaşam alanlarını hazırlaması gerekmektedir. Tarım alanlarını oluşturan ya da ikamet edebilmek için alanlar ortaya çıkaran teraslama yöntemi, çevreyi tümüyle dönüştürmektedir. Yani, bölgenin topografyasını biçimlendiren teraslama yöntemi, toprağı yeniden düzenleyerek oturulabilir kılması sebebiyle “yer”in oluşmasına olanak sağlar. Bu bakımdan Karadeniz Bölgesi gibi engebeli coğrafyalarda zeminle birebir bütünleşen ve yapılı çevrenin ön koşulu ve ayrılmaz bir parçası olan bu bileşenin “yer”e müdahale biçimi “*geri döndürülemez müdahale*” kavramıyla özdeşleşmektedir. “Yer” ve tektonik kavramlarının birlikte irdelendiği bu tezde, “yer”in şekillenmesinde teraslama yönteminin önemli rolü olduğu için, tercihen vernaküler mimariyi analiz etmeye terastan başlanmaktadır. Terasın zemin üzerinde oluşturduğu yaşam ağı da aslında örüntü dilinin bir tür dışavurum halidir.
- Doğu Karadeniz Bölgesi’nde peyzajın önemli bir parçasını oluşturan *köprü*, dolaşım problemini çözümlendiği ve yaşanabilir alanları birbirine bağladığı için aktif bir biçimde hareketin devamlılığını sağlamaktadır. Başka bir ifadeyle köprü derin vadilerin ayırdığı dik yamaçlardan dolayı, ulaşımı sağlamak açısından geçmişte sık aralıklarla yapılandırılmış ve bölgenin vernaküler mimarisinde yapı ve peyzajın bütünleştiği özel örnekler arasında yerini

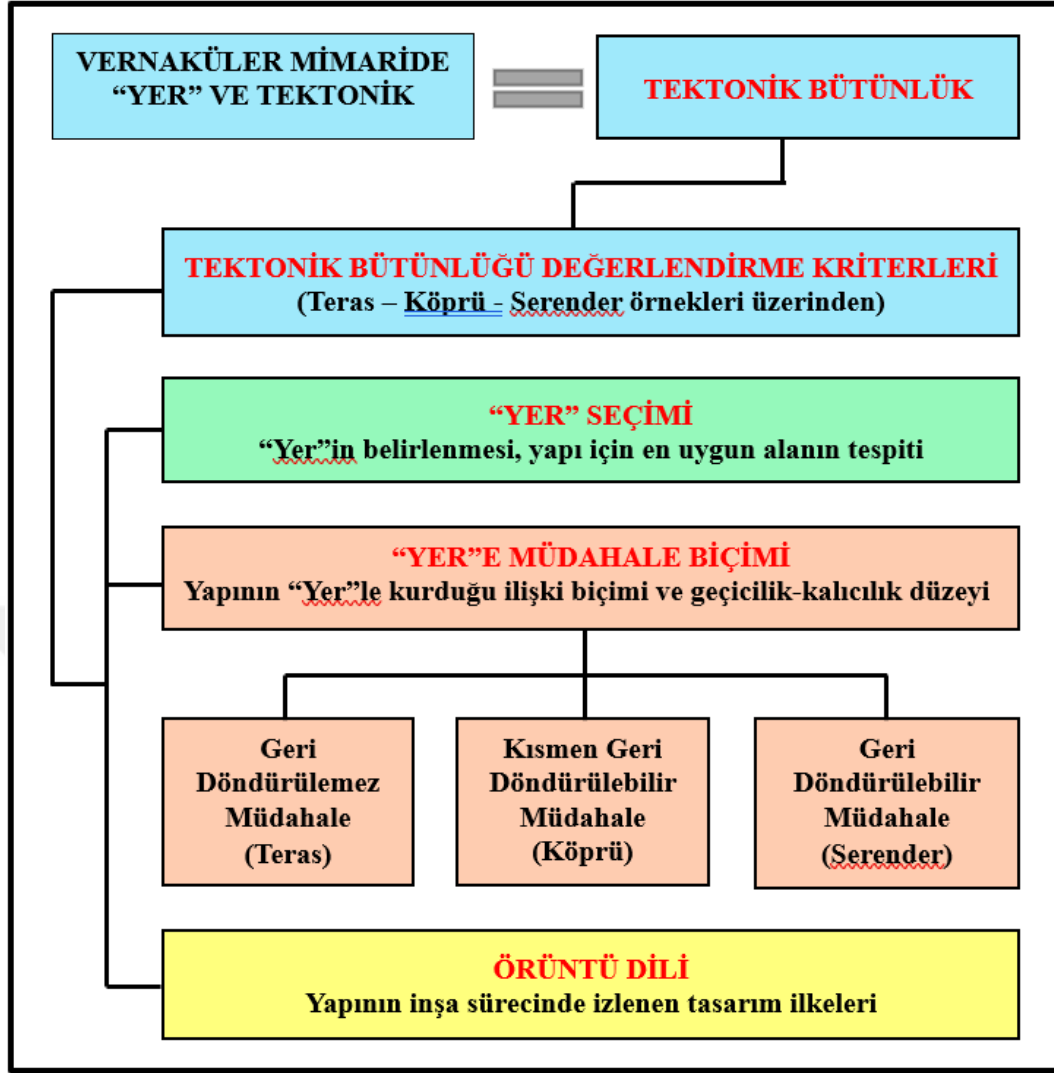
---

¹⁷ Kemal Reha Kavas (2009) “*Environmental Aesthetics of The Rural Architectural Tradition in the Mediterranean Highlander Settlement: The Case Study of Ürünlü*” başlıklı doktora tezinde kırsal mimariyi “çevresel omurga”, “organik arayüz” ve “tektonik bağ” kavramlarıyla ele alarak benzer şekilde anlamlandırmaya çalışmaktadır.

almıştır. “Yer” seçimi bağlamında ekseriyetle kaya kütlelerinin bulunduğu alanlara yönelinmiştir. Taş ayaklar iki yakada toprakla bağ kurarken, iki yaka arasındaki mesafe bu taş ayaklara basan ahşap veya taş gövdeyle hassas bir denge kurularak aşılmaktadır. Dolayısıyla köprü, teras ile kıyaslandığında “yer”e bütünüyle etki etmemektedir. Ayrıca, köprünün yıkılması durumunda köprü ayaklarının bıraktığı izler zaman içerisinde kaybolabilmektedir. Vadilerin iki yakasını bir araya getiren bu yapıyı kırsal çevre bileşeni, doğal ya da doğal olmayan nedenlerle hasar gördüğünde veya tamamen yıkıldığında, ardında bir diğer ifadeyle “yer”inde, zamanla yok olabilecek izler bırakmaktadır. Dolayısıyla köprü, ne serenderde olduğu gibi “yer”le minimum düzeyde ilişki kurmakta, ne de terasta olduğu gibi toprağı birebir dönüştürmektedir. Köprünün “yer” ile kurduğu ilişki düzeyi, serender ve terasın “yer” ile kurdukları ve birbirine iki ayrı uçta yer alan ilişki biçimlerinin arasında kalmaktadır. Bu nedenle, köprü yapımı “yer”e “kısmen geri döndürülebilir müdahale”de bulunmaktadır. Örüntü dili bağlamında gerek ahşap köprü ve taş köprü özelinde sınıflandırılan iki farklı yapım tekniği gerek bu köprülerin kendi içinde farklılaşan tasarım ifadeleri tartışılmaktadır.

- *Serender* ise bölge ekonomisi ile ilişkili ambar yapıları olarak karşımıza çıkmaktadır. Doğu Karadeniz Bölgesi vernaküler mimarisinde tarımsal/hayvansal ürünleri koruyarak saklayabilmek amacıyla, “yer” seçimi yapılırken mümkün olduğunca bu bileşen “yer”den koparılarak konutun yanında konumlandırılmaktadır. Serender dikmeler kullanılarak “yer” ile ilişki kurduğundan, terasta olduğu gibi tamamen toprağı etki etmemektedir. Aksine, serenderin zeminle kurduğu bağ en düşük seviyede iken, teraslamanın zeminle kurduğu ilişki en yüksek düzeydedir. Bu durum, serender ve terasın zeminle kurdukları iki ayrı noktadaki ilişki düzeylerini meydana getirmektedir. Dolayısıyla, serenderin “yer”e olan etkisi en az seviyede olduğundan, tezde “geri döndürülebilir müdahale” kavramı üzerinden ele almayı mümkün kılar. Örüntü dili bağlamında serenderin konstrüksiyon ve strüktür sisteminin sökülüp tekrar bir araya getirilebilme özelliğı olması, “yer”e bağlılığını en aza indirgemesine neden olmaktadır.

Şekil 5: Kavramsal çerçeve önerisi

Kısacası “yer” seçiminde ön koşul olarak seçilen her bir bileşenin doğa şartlarından korunması ve bölgenin fiziki niteliğiyle mümkün olduğunca uyum sağlaması beklenmektedir. Teras, köprü ve serenderin “yer” ile olan temasları birbirlerine göre farklı düzeylerde olsa da, “yer”e müdahale biçimlerindeki farklılık ve strüktürel düzenleri arasında güçlü bir bağ vardır. Her ne kadar üretiminde belli başlı geleneksel teknikler kullanılıyor gibi görünse de, örüntü dili bu bileşenlerin kendi bünyesinde var olan çeşitliliği anlaşılır kılmaktadır. Bu ilişkiler bütünü, kavramsal çerçeve önerisi üzerinden, tezin dördüncü bölümünde tartışılmaktadır.

BÖLÜM III

DOĞU KARADENİZ BÖLGESİ VERNAKÜLER MİMARİSİNİ BİÇİMLENDİREN ETKENLER

3.1 BÖLGENİN TARİHİ

Tarih boyunca Doğu Karadeniz Bölgesi çeşitli topluluklara ev sahipliği yapmış olup, geniş bir kültür birikimini içinde barındırmıştır. Doğu Karadeniz Bölgesi'nin iskân tarihinin M.Ö. 2000 yılına kadar izi sürülebilme ve ikamet eden topluluğun, Orta Asya'dan batıya göçerek Anadolu'ya yerleşmiş Etiler olduğu iddia edilmektedir (Goloğlu 1973: 3). Keza; M.Ö. 8. yüzyıla kadar ticaret alanında ilerlemiş olan Asurlar, bir Türk ulusu olan Kimriler, savaşçı kadınlar olarak bilinen Amazonlar, Kimrilerin peşinden bölgeye gelerek hakimiyeti eline alan İskitler ve bu topluluğun egemenliğine M.Ö. 625 yılında son veren Medler, kronolojik sıralamaya göre Antik dönemde Doğu Karadeniz'de yaşadıkları bilinen diğer topluluklardır (Goloğlu 1973: 13-21). Daha sonra Yunanlılar'ın etkili olduğu bu bölge, gerek karadan ve denizden gelen saldırılara karşı koyabilecek, gerek ticaret yapabilecek bir nokta olarak değer kazanmıştır (Goloğlu 1973: 13-27).

Yunanlılar'ın bölgedeki ticari etkisini anlamak konusunda, bu denize verilen ismin hikayesi ışık tutabilir. Karadeniz'in bilinen en eski adı Antik Yunan'dan gelen "Efksinos Pontos" (*Pontos Eukseinos*)'tur ve buradaki "Efksinos" "*mutluluk veren, dost, konuksever*"; "Pontos" ise "*deniz*" anlamlarına karşılık gelmektedir (Asan 1996: 7). İlk zamanlar, Antik Yunanlar tarafından "Pontos Aexeinos" başka bir ifadeyle "*konuk sevmeyen deniz*" adı verilmiş, daha sonraları kolonileşme sağlanınca "*konuk sever*" manasındaki "Pontos Euxeinos" ismiyle değiştirilmiştir (Öztürk 2005: 617; Sevin 2019: 3). Esasen geçmiş dönemlerde bu deniz, dayanıklı olmayan gemilerle sulara açılan ve zorluklarla karşılaşan insanlar tarafından "Pontos Aexeinos" adıyla anılmıştır; nitekim süreç içerisinde gemi yapım tekniklerinin gelişmesiyle beraber, sert dalgalara karşı koyabilen gemilerin üretim becerisi sonucunda, "*dost, misafir deniz*" anlamındaki "Pontos Euxeinos" ismine dönüştürmüştür (Tuna 2008:12). Benzer

şekilde Atinalı yazar ve tarihçi Ksenophon (IV.4.8.22) gemiciler için korkutucu bir durum olan Karadeniz'in dalgalı yapısının, Yunanlılar tarafından “konuklarını seven deniz” olarak adlandırıldığından bahsetmektedir. Adlandırmadaki bu değişim, zamanında bölgede dayanıklı gemileri inşa edebilen aktörlere, yani “tektonlar” a işaret etmektedir. Dikkat çekici bir durum olarak, gemi yapımındaki becerilerin gelişimi, geçmişte bu bölgede balta kullanabilen ve dayanıklı gemileri meydana getirebilen “tektonlar” ın olabileceğini düşündürmektedir.

Geçmiş dönemde bu coğrafyada yaşamış başka toplulukların izleri; tarih yazımının öncüsü olarak bilinen Herodotos'un “Tarih”, yazar ve tarihçi Ksenophon'un “Anabasis¹⁸ Onbinlerin Dönüşü” ve coğrafyacı Strabon'un “Geographika” (Coğrafya) adlı eserlerinde sürülebilir.

İlk olarak Antik Yunan tarihçi Herodotos tarafından (III, 94) *Moskhilliler*, *Tiberanililer*, *Makoraniler* ve *Mossyoikia* gibi bölgede varlığını sürdürmüş yerli halklardan bahsedilmektedir. Ksenophon'un savaş sonrası “Onbinler” olarak kastedilen askerleriyle birlikte, kendi diyarlarına dönmek için sürdürdükleri yolculuk esnasında, Eukseinos Pontos'ta kaydettiği hatıralarını içeren “Anabasis Onbinlerin Dönüşü” adlı eseri, Doğu Karadeniz'de yaşamış topluluklar hakkında ışık tutmaktadır (Şekil 6). Örneğin, Ksenophon (IV.4.4.1- IV.4.7.18) bir Helen kenti olan Trapezous'a (Trabzon) varış sürecinde karşılaştıkları; *Taokhlar*, *Skythinolar*, *Armenialar* ve *Karduklar* gibi topluluklardan bahsetmektedir. Bu halklar dışında eserde, askeri seferde bulunanlara ağaç kesip yol açarak ve erzak temin ederek, Kolkhisler'in¹⁹ (Kolkhlar) yaşadığı bölgeye kadar refakat eden Makronlar'ın ismi geçmektedir (Ksenophon IV.4.8.8). Trapezous'ta kaldıklarında ise, civarda aynı gün içerisinde erzak bulabilecek bir köy kalmadığı için, Ksenophon bu kentteki Helenlerden yardım olarak Drillerin²⁰ bölgesine gittiklerine değinmektedir (Bilgin 2000: 41).

---

¹⁸ “Yükselme”, “yukarı çıkma” demek olan Anabasis kelimesi, Yunan ordusunun düşük rakımlı Ege'den Pers Krallığı'nın yüksek rakımdan oluşan iç kesimlerine doğru gerçekleştirdiği seferi ifade etmektedir (Ksenophon 2017: xii) ve eserde, M.Ö. 400 yılında Karadeniz'e ulaşan Yunan ordusunun başından geçen olaylar ayrıntılı olarak anlatılmaktadır (Asan 1996: 10).

¹⁹ Bilgin (2000: 35), Trabzon civarında yaşayan bu topluluk için Ksenophon'un “Kolkhlar” şeklinde bahsetmiş olduğunu düşünmektedir.

²⁰ Driloslar, Trapezous'un (Trabzon) güneybatısında, Gümüşhane'nin Torul ilçesi yakınlarında yaşayan Gürcü bir kabile olarak bilinmektedir (Ksenophon V.5.2.1).

Şekil 6: İlk çağlarda bölgede ikamet eden topluluklar
(Bilgin 2000: 179)

Yine eserde, Makronlar'ın ülkesine yapılan seferde karşılaşılan sarp kayalıklardan ve gür ağaçlarla kaplı yamaçlardan söz edilmekte (Ksenophon VIII, 4.8.1), kentin en yüksek yerlerindeki ahşap kulelerde yaşayan Mossynoikoslar'dan bahsedilmektedir (Ksenophon V.5.4.26) ve bu halkın Kerasous'ta (Giresun) yaşadıkları düşünülmektedir (Bilgin 2000: 43). Tarih yazımında önemli bir yeri olan Strabon tarafından da (XII, 18) Antik devirlerde ağaçlarda ya da seyyar ahşap kulelerde yaşayan bu yerel topluluk anılmaktadır; hatta, bu ağaç kulelere *Mosyn* denildiği vurgulanmaktadır. Nasıl ki insan el değmemiş bir çevreyi değiştirme çabası gütmeden mağaraları, kaya altlarını, ağaçları sığınak olarak kullanmış (Arsebük 1996: 16), benzer şekilde ahşap kulelerde yaşayanlar da doğayı olduğu gibi kabul ederek, dağlık alanlardan oluşan ve sayıca fazla ağacı barındıran bölgede yaşam alanı oluşturmuşlardır. Bölgenin doğal kaynaklar bakımından zengin olması, yerel topluluk tarafından; yaşamın ağaç üzerinde sürdürülebilmesine ya da bu ağaçlardan elde ettikleri ahşaplarla “yer”le temasın asgari düzeyde tutulduğu kuleleri üretebilmesine olanak tanımıştır. Antik yazar Ksenophon (IV, 5.4.27) Doğu Karadeniz Bölgesi'nde ahşap kulelerde yaşayanların yapıları hakkında; buğday hasadının bulunduğu kilerler, yiyeceklerin depolandığı küpler ve bir üst katta muhafaza edilen kestane veya fındık

gibi mahsuller ile ilgili bilgiler vermektedir. Mossynoikoslar'ın yağış oranı yüksek olan bir bölgede vadi sırtlarının tepesini yaşam alanı olarak seçmeleri ise (Halliday 1923: 105), tabiat şartlarından korunabilmeleri için yapılan bilinçli bir tercih olabilir. Strabon (XII: 18) ve Ksenophon (VIII.4.8.4) bu topluluğun, bölgenin 1800 m yüksekliğinde var olan deli balını kaselerde yol üzerine bırakarak, tehdit oluşturabilecek herhangi birinin bilincini kaybetmesini ve saf dışı kalmasını sağladıklarını belirtmektedirler. Ahşap kulede yaşayanların, doğanın içinde var olan bu özelliği stratejik olarak değerlendirmek amacıyla, yaşam alanlarını ağaçlar üzerinde belirlediği görülmektedir. Bütün bu bilgiler, ahşap kule ve serender arasında ortak bir özellik olarak öne çıkan, “yer”le mesafeli olma biçimine işaret etmektedir. Lakin antik kaynaklarda; bu ilişkiyi “tektonik bütünlük” açıdan sorgulatabilecek net bir veri olmadığı için, konu halen belirsizliğini korumaktadır.

Ayrıca, Ksenophon (V.5.5.1) yolculukla ilgili olarak, “Onbinler” şeklinde adlandırılan ordunun sekiz gün sonra, geçimini demircilikle sağlayan ve *Mossynoikoslar* ile yakın ilişkili olan *Khalypsler*'in bölgesine, yani Kotyora'ya (Ordu) ulaştıkları bilgisini vermektedir.

M.Ö. 298 yılında, Pers Kökenli olduğu bilinen Mithridates hanedana mensup I. Mithridates Ktistes tarafından, sınırları Amasya'dan Çoruh nehrine kadar uzanan Pontos Devleti, bir diğer ifadeyle Pont Krallığı kurulmuştur (Goloğlu 1973: 53-54, Sümerkan 1991: 173; Asan 1996: 11). M.Ö. 73'te Roma ordusunun Anadolu'yu işgal etmesiyle birlikte, Roma ve Pontos arasında on yıl süren bir savaş başlamış ve M.Ö. 63 yılında yenilgiye uğrayan Pontos Devleti ile beraber Mithridates VI'in (Mithridates Evpator olarak da anılan) hakimiyeti sona ermiştir (Goloğlu 1973: 63-72; Asan 1996: 19-20).

Bu yenilginin ardından Doğu Karadeniz Bölgesi Roma egemenliğinin idaresi altına girmiş, ardından M.S. 395 yılına gelindiğinde imparatorluk; merkezi Roma olan batı yönetimi ile merkezi Bizans olan doğu yönetimi olarak ikiye bölünmüştür (Goloğlu 1973: 117; Sümerkan 1991: 173). Laz, Gürcü, Pers, Ermeni ve çeşitli Kafkas boylarının varlığını sürdürdüğü bölge (Asan 1996: 30), Bizans egemenliğinin etkisi altına girdiğinde burada yaşayanlar ise “Romaioi” (Rum) olarak adlandırılmaya başlanmıştır (Goloğlu 1973: 167). Bizans idaresinin güç kaybetmesiyle birlikte (Tuna 2008: 26), Oğuz toplulukları tarafından iskân edilen bölge Türkleri de içine almıştır (Asan 1996: 30).

1204 tarihine gelindiğinde, Aleksı Komnen tarafından kurulan Trabzon Devleti tarih sayfasında yerini almış (Sümerkan 1991: 174), Trabzon'un başkent yapılmasıyla şehir; zenginlik, ticaret, üretim bakımından gelişim sürecine girmiştir (Goloğlu, 1973: 145-156). 1246 tarihinde ise, Selçuklular tarafından askeri amaçla Trabzon Devleti'nin sınırlarına yerleştirilen Türkmenler ve Üçoklar'ın Çepni boyu bölgeye gelmiştir (Goloğlu 1973: 167). Fatih Sultan Mehmet'in 1461 yılında Trabzon'u ele geçirmesiyle Trabzon devleti yıkılmış ve 1923 tarihine kadar bölge Osmanlı yönetimi altında kalmıştır (Sümerkan 1991: 174; Öztürk 2005: 1114; Tuna 2008: 27).

Buraya kadar değinilen bilgiler, farklı topluluklar tarafından iskân yeri olarak benimsenen bölgenin, geçmişinde barındırdığı çeşitlilik nedeniyle, oldukça geniş bir tarihsel ve kültürel bağlama sahip olduğunu göstermektedir.

3.2 BÖLGENİN COĞRAFYASI

Doğu Karadeniz Bölgesi'nin fiziki sınırlarını oluşturan ve sahil hattı boyunca paralel olarak doğu-batı aksında devam eden sıradağların; denize dikey olarak inen akarsular tarafından oluşturulan vadilerle bölündüğü ve bu sebeple söz konusu sıradağların, bölgenin Anadolu ile doğal ayırıcısı görevine sahip olduğu görölmektedir (Özgüner 1970: 12; Sözen ve Eruzun 1992: 102; Sözen 2001: 140). Bölge coğrafi konumu bakımından, güneyde Doğu Anadolu, kuzeyde Karadeniz, kuzeydoğuda Kafkasya ve güneybatıda Orta Anadolu bozkırlarının kesişimi durumundadır (Ünsal 2006: 131).

Öncelikle insansız doğanın bir "yer" tanımlayıp tanımlamadığından söz etmek; başka bir ifadeyle, bölgenin iskân edilmeye ne derece elverişli olup olmadığına değinmek, bölgenin coğrafi özelliklerini anlayabilmek bakımından önemlidir.

Tarih öncesi çağlarda bölge; tarım alanları, su kaynakları ve doğal geçitleri içerisinde barındırdığı için, bu devirlerde de iskân edilmeye açık olmuştur (Ünsal 2006: 129). Doğal kaya sığınakları, su kaynakları, çayır ve orman alanlarının genişliği ve av hayvanlarının çeşitliliğine sahip bölge, eski çağlardan beri insanları kendine çekmektedir (Ünsal 2006: 129). Öyle ki Strabon (XII, 15) Themiskyra ovası (günümüzde Terme Çayı olarak bilinen) üzerinden bölgenin dikkat çekici doğal özelliği ile ilgili olarak şu şekilde bahsetmektedir:

"[...] burada düzlük daima nemlidir ve otlar kaplıdır, sığır ve at sürüleri beslenebilir ve burada pek çok miktarda ak darı ve süpürge otu yetişir. Bu kadar bol sullanmasından dolayı, burada bir kere dahi kıtlık olmamıştır ve dağların eteğindeki

bölgede o kadar çok kendi kendine yetişen yabani meyveler, yani üzüm, armut, elma ve fındık vardır ki, senenin herhangi bir gününde ormana giden bir kimse bol miktarda meyve bulabilir [...] ayrıca, iyi gıda bulabildiklerinden her çeşit vahşi hayvan avı da boldur.”

Yine, Doğu Karadeniz tarih öncesi dönemlerde zengin maden kaynaklarını içinde barındırmaktadır (Çalışkan Akgül ve Demirel 2018: 17). Bölgenin sahip olduğu maden kaynakları Strabon (XII, 19) tarafından da “[k]arada madenler vardır, daha eski devirlerde gümüş madenleri de olduğu halde, bugün sadece demir madeni kalmıştır” ifadesiyle teyit edilmektedir. Görülüyor ki, temel kaynakları içinde bulunduran bölge, coğrafi bakımdan insanlar için iskân edilebilir bir değer taşımaktadır. Yani, yapı stoğunun var olmasından önce yaşamaya imkân sunan doğal unsurlar sayesinde, Doğu Karadeniz Bölgesi’nde bir “yer”in var olduğu söylenebilir.

Bölgedeki doğal kaynakların, yapılı kırsal çevreye dönüştürülerek yerleşilebilir alanların meydana getirilmesi ise belli bir kronolojiyi izlemektedir. Bölgede tarihlenebilen en erken taş buluntular²¹ avcılık-toplayıcılık faaliyetinin sürdürüldüğü Paleolitik döneme dayandırılmakta ve bunu takip eden Neolitik dönemde, Doğu Karadeniz Bölgesi özelinde yaşanan tarım devrimine ve yerleşik hayata geçişe ilişkin net bilgilere ulaşılamamaktadır (Çalışkan Akgül ve Demirel 2018: 9). Anadolu genelinde, mağaraların yerleşim alanları olarak kullanıldığı Paleolitik ve Mezolitik dönemden Kalkolitik döneme geçildiğinde, kerpiç mimariyi içinde barındıran yerleşim düzeni kayda değer şekilde gelişmektedir (Ünsal 2006: 130). Doğu Karadeniz kapsamında bu dönemi anlamak için yine yeterli veri bulunmamakta, bunun için mağaralardan yapılı çevreye evrilen sürece karşılık gelen Kalkolitik dönem, Karadeniz özelinde Orta Karadeniz Bölgesi’nde yürütülen kazı çalışmaları üzerinden tarif edilmektedir.²² Samsun ilinin Bafra ilçesine ait İkiztepe köyünde, 1974 yılından itibaren gerçekleştirilen arkeolojik kazılar sonucunda, Geç Kalkolitik döneme kadar Orta Karadeniz Bölgesi’nde herhangi bir yerleşimin olmadığı anlaşılmıştır (Dönmez 2006: 64). Geç Kalkolitik ve bunu izleyen Tunç Çağı ile birlikte, bölge insanlar tarafından iskân edilmeye başlanmıştır (Ünal 1989: 21; Ünsal 2006: 129). Hatta M.Ö.

---

²¹ Bölgenin sahil kesimlerinde yürütülen yüzey araştırmalarında Paleolitik dönemle ilişkilendirilen taş aletler ve mağara türü yerleşimler tespit edilmiştir (Çilingiroğlu ve Derin 1994: 343-347; Crow ve Bryer 1997: 283-289; Gündüzalp 1981: 49-54; Dolukhanov 1997: 17, *Aktaran* Çalışkan Akgül ve Demirel 2018: 9).

²² Orta Karadeniz Bölgesi özelinde gerçekleştirilmiş arkeolojik kazı ve yüzey araştırmalarına dair kapsamlı bilgi için bkz. Celal Tuna, *Orta Karadeniz Bölgesi Sahil Kesiminde Geleneksel Mimari*, (İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2008).

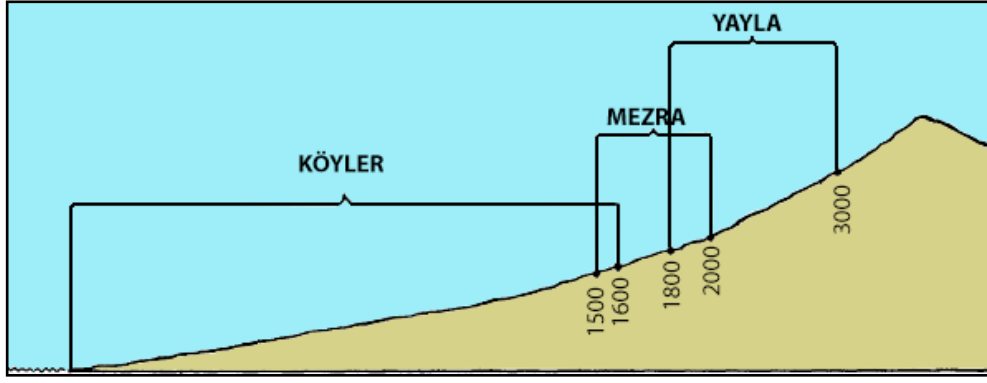
3000 yılının sonralarına doğru, kayın ve göknar ormanlarının azalışı, tarım alanına gereksinim duyan yerleşik topluluklarının artmasıyla ilintili olabilir (Yakar 2007: 248).

Konumundan ötürü bölgenin birçok farklı yerleşmelere dağılmış olması, tarihi öneme sahip yollar üzerinde bulunmasında önemli bir etkidir. Bunlardan biri eski çağlardan bu yana, doğudan gelip sahil şeridi boyunca; Trabzon (Yun. *Trapezus*)-Polemonia (Ordu ili civarında bir yerleşme)-Samsun (Yun. *Amisos*)-Sinop (Yun. *Sinope*) üzerinden devam ederek tüm Karadeniz'i içine alan doğal yoldur (Tuna 2008: 27). Bir diğeri, Doğu Anadolu ve Karadeniz'i birleştiren İran-Trabzon ticaret yoludur ve bu yol doğu-batı ekseninde ticari ve kültür iletişimini sağlamaktadır (Ünsal 2006: 137). Yolun stratejik öneme sahip olması, bu ticaret yolu ve buna yön veren ara yollar üzerinde menziller ve köprüler bulunmasına etki etmiştir (Başkan 2019: 492).

3.2.1 Topografya

Topografya anlam olarak “[b]ir arazinin, sahanın veya bölgenin fiziksel konfigürasyonu ve özellikleri” (Ching 2007: 384) demektir. Topografya terimi, belli bir toprak parçasının doğal oluşumunu ve düzenini, kısaca bir “yer”in yerleşilebilir özelliğe sahip olup olmadığını kasteden fiziksel boyuttaki niteliğidir.

Bölgenin topografik yapısındaki en belirgin özellik, yamacın yükseltiye göre çeşitlenmesidir (Şekil 7). Yaşanabilir alanların oluşturulması için yamacın; kıyı şeridi “sahil yöresi”, sahil ile 700 m arasındaki bölümü “sahil yöresinin yalı şeridi”, 700 m ile 2000 m (orman üst sınırını belirten) arasında kalan kısmı “dağ ormanları kuşağı” ve 2000 m’den sonrası “yaylalar kuşağı” olarak sınıflandırılmaktadır (Yücel 1987: 12-21). Sahilden iç kesimlere doğru çoğalan vadilerin yamaçlarında yerleşim birimleri kurulurken, yaklaşık 2000 m’ye varan bölümü “sürekli yerleşimler” ve bu noktadan yukarı doğru ilerleyen kısımlarda ise mezra ve yayla gibi geçici barınma mekanlarının bulunduğu “geçici yerleşimler” kendini göstermektedir (Özgüner 1970: 14; Sümerkan 1990: 97-98).

Şekil 7: Yamaç üzerinde dağılan yerleşim tipleri
Sümerkan (1990: 97) 'dan uyarlanmıştır.

“Sürekli yerleşimler” olarak kullanılan yamaçlar; kıyıya paralel şekilde uzanarak yaklaşıp uzaklaşmakta, derin vadilerle ayrıldığı için daralıp genişlemekte, çok sayıda akarsuyla bölündüğü için tarıma elverişli vadi tabanını kısıtlamakta ve birbirinden uzaklaşmaktadır (Yücel 1987: 14). Temelde bölgede görülen yağış yoğunluğunun fazla olması, akarsu sayısını arttırdığı ve engebeli topografya yapısını çoğalttığı için (Sözen ve Eruzun 1992: 102; Sözen 2001: 140), bölgenin ikamet edilebilir düzleminin yeterli olmamasına ve ulaşımın olumsuz yönde etkilenmesine neden olmaktadır. Öyle ki, konutlar arasında bir ya da iki km’yi bulan mesafenin görülmesi, bir konuttan diğer konuta gitmek için yürüyerek bazen on beş ila yirmi dakika, bazen de çok daha fazla zaman harcamayı gerektirmektedir (Özgüner 1970: 16). Bölgenin iç kesimlerinde doğu-batı aksı arasında bağlantı bulunmamasına karşın, kıyı kesimlerinde ulaşım, vadi tabanları boyunca devam eden derelerin yanından sağlanmaktadır (Sözen ve Eruzun 1992: 102; Sözen 2001: 140). Vadi sırtlarında inşa edilen yerleşmeler arasında ulaşımın sağlanabilmesi için ise yollar, çevreye uyum sağlayacak şekilde düzenlenmiştir. Bu düzenleme iki ilkeye bağlıdır: a) Dere hizasını takip ederek vadi içerisine doğru ilerleyen yollar, b) yükseltilere uygun olacak şekilde tepeler üzerinde devam eden yollar (Özgüner 1970: 83). “Geçici yerleşimler” olarak kullanılan yamaçın üst sınırı ise tepelerle birbirinden ayrılan düzlüklerden oluştuğu için, yeryüzü şekilleri bakımından değişmektedir (Yücel 1987: 21).

Görülmektedir ki, topografyanın getirdiği fiziksel özellikle beraber, yapılı kırsal çevreye has yerleşim biçimi de etkilenmektedir.

3.2.2 İklim

İklimin “yer”i tamamlayan bir etmen olması (Moholy-Nagy 1957: 52, Aktaran Aran 2000: 52) bölgenin iklimsel özelliğinin, yapılı kırsal çevrede ne denli etki edebileceğine işaret etmektedir. İklimin “yer”e tesir ettiği tamamlayıcı ilişki düzenini, “[y]er seçilir ve kullanılmak için hazırlanır, ancak iklim yapı aracılığı ile kontrol altına alınmalıdır” (Aran 2000: 52) ifadesiyle daha net bir şekilde izah etmek mümkündür. Yağış oranı; sel ve yeşil alan, rüzgâr; havalandırma ve fırtına, sıcaklık; kuraklık ve güneş ışığı gibi durumları beraberinde getirdiği için, iklimin neden olabileceği olumlu ve olumsuz etkenler tahallül edilerek, yapılı kırsal çevre inşa edilmektedir.

Alp Dağları’nın kuzeyinden gelip Karadeniz üzerine ulaşan rüzgâr, Anadolu’nun kuzey kesiminde yoğun yağışın görülmesine neden olmaktadır (Tuna 2008: 18). Bu dağların kuzeye bakan yamaçları, yoğun yağış miktarı ve nem oranı etkisinde olduğu için gür bitki örtüsüne sahiptir (Atalay 2014: 15). Dolayısıyla, Doğu Karadeniz Bölgesi’ne özgü kırsal çevre, su ve yeşil alan bakımından oldukça zengindir ve Anadolu’nun başka köylerinde olduğu gibi, her iki alanın bulunduğu yerleri seçebilme mücadelesi bu bölgede geçerli değildir (Özgüner 1970: 18).

Sümerkan’a göre (1990: 88) bölgede güney-batı yönünden gelen ılık, kuru, yağış getirmeyen ve kuzey-batı ekseninden gelen serin, nemli ve yağış getiren olmak üzere iki farklı rüzgâr vardır. Ne var ki, bölge genel olarak kuzey yöne baktığı için, konutlar ekseriyetle denize doğru uzanmakta, yüksek nem oranından korunmak için vadi sırtlarının havadar kısımlarında bulunmaktadır (Tunçdilek 1967: 62-64).

Bölgenin topografik bir özelliği olarak derin vadilerden oluşması, yükseklik arttıkça yamaç üzerinde iklimin değişmesine etki etmektedir. Örneğin, sahil şeridinden yükseldikçe nem ve sıcaklık ortalaması düşmekte ve yağış miktarı artmaktadır (Yücel 1987: 20; Atalay 2014: 59). Yaklaşık 2000 m’den sonra orman üst sınırı aşıldığında, yamacın bu bölümü (alp şeridi) daha düşük sıcaklığa ve şiddetli fırtınaya maruz kaldığı için, devamlı yerleşmeye imkân vermeyen geçici iskân yerlerine dönüşmektedir (Yücel 1987: 21).

Görülmektedir ki, iklim kıyıdan vadinin üst noktalarına doğru ilerledikçe değişmekte ve bu durum iskân alanlarının daimi ya da dönemsel şekilde kullanılmasına neden olmaktadır.

3.2.3 Flora

Bölgenin topografik yapısından kaynaklı olarak, iklim (nem, sıcaklık, yağış miktarı) ve bunu takip eden flora, yükseltiye göre yamaç üzerinde değişikliğe uğramakta ve bu durum zengin bir bitki örtüsüne sahip bir örüntüyü ortaya çıkarmaktadır (Şekil 8). Aynı zamanda denize doğru uzanan dağların kuzey ve güney tarafa bakan yamaçları, güneş ışığı değeri ya da yağış getiren nemli rüzgâra maruz kalıp kalmaması bakımından farklılık göstermekte; bu ise, bitki türlerinin dağılımını dönüştürmektedir (Atalay 2014: 62). Kayın, kestane ve ladin türleri, havadaki nem oranının etkili olduğu kuzey yamaçta görülmektedir (Atalay 2014: 55). Ancak bu dağların güneye bakan yamaçlarına doğru ilerlendiğinde, nemli orman yapısı sonlanıp, yamacın yüksek kısmında sarıçam ve alt kısmında meşe ve karaçam gibi kurakçıl karaktere sahip ormanlar ortaya çıkmaktadır (Atalay 2014: 62).

Bölgenin kuzey yöne bakan derin vadileri baz alındığında, 0 ila 700 m arasındaki bölüm yayvan yapraklı etek ormanlarına (ya da kıyı şeridi) ayrılmaktadır (Erinç 1945: 120-135). Fındık, mısır, çay gibi tarım ürünlerinin yetiştirildiği bu şerit (Yücel 1987: 16), yamaç üzerinde ziraat faaliyetlerinin sürdürüldüğü ve “sürekli yerleşmeler” olarak kullanıldığı bölümdür.

Rakıma göre farklılık gösteren bitki örtüsü, 700 ila 2000 m arasındaki (kıyı şeridi ile yayla arasındaki kısım) yayvan ve karışık nemli dağ ormanları kendi içinde; 700-1250 m arası yayvan yapraklı, 1250-1600 m arası karışık yapraklı ve 1600-2000 m arası iğne yapraklı ormanlar olarak üç kısma ayrılmaktadır (Erinç 1945: 120-135). Yamacın alt bölümünde kızılâğaç, gürgen, meşe gibi yayvan yapraklı ağaçlar ve üst bölümünde ladin, köknar gibi ince yapraklı ağaçlar bulunmakta, orta şeritte ise her iki türün birleştiği alandır (Yücel 1987: 20). 1800-2000 m arasındaki; fazla miktarda ışığa, rüzgâr şiddetine ve düşük sıcaklığa maruz kalan orman sınırının üst bölümünde, yani yazın ikamet edilen yaylalarda (Erinç 1945: 120-135), sarıçam ormanları görülmeye başlanmaktadır (Atalay 2014: 63). 2000 m’yi aşan bölüm ise, zemini örten nemli ve gür ormanların kaybolduğu, taşlık ya da çıplak yüzeylerin bulunduğu kuru ormanlardır (Erinç 1945: 120-135).²³

---

²³ Erinç’in bölgenin florası ile ilgili verdiği bu bilgiye daha önce Sümerkan (1990) “*Biçimlendiren Etkenler Açısından Doğu Karadeniz Kırsal Kesiminde Geleneksel Evlerin Yapı Özellikleri*” doktora tezinde değinmiştir.

Şekil 8: Karadeniz'in ekolojik özelliğini gösteren harita Atalay (2014: 83)'den uyarlanmıştır.

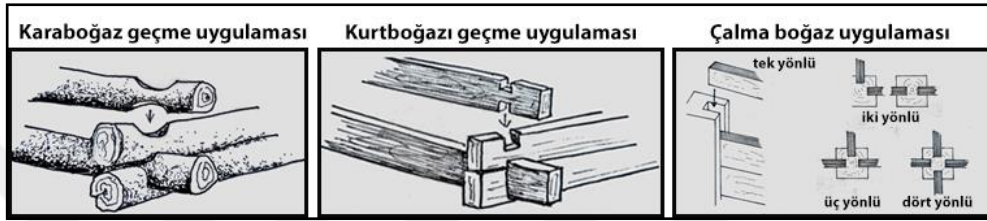
3.3 DOĞU KARADENİZ BÖLGESİ YAPILI KIRSAL ÇEVRESİ

Bölgenin ekonomik yapısı, toprağın en verimli şekilde kullanılmasını bir diğer anlamda değerlendirmesini zorunlu kıldığı için yapılı kırsal çevrenin oluşumunda önemli bir etkidir. Doğu Karadeniz Bölgesi'nin kırsal çevresinde hâkim olan üretim anlayışı; çay, fındık, mısır gibi ürünleri kapsayan tarım faaliyetidir. Eskiden bolca bulunan mısır tarlaları bölgenin tahıl ihtiyacını karşılarken, ilerleyen zamanlarda buğdayın yöreye gelmesiyle mısıra olan ihtiyaç azalmıştır. Bu durum bölgede fındık ve çay üretimine olan ilgiyi arttırdığı için, konutun etrafında bu bahçeler giderek yaygınlaşmıştır. 1970'li yıllardan itibaren elektriğin köylere gelmesiyle buzdolabı kullanımı yaygınlaşmış ve bu nedenle, bu ürünlerin saklanabilmesi için hizmet veren depo yapılarının kullanımına duyulan ihtiyaç önemli şekilde azalmıştır.

İnsan doğadaki ham maddeleri kendisine fayda sağlaması açısından kullanırken (Moholy-Nagy 1957: 171, Aktaran Aran 2000: 198), doğanın karakterine özgü, doğaya dönük ve doğanın bünyesindeki güçlerle birlik içinde olan bir varlığın oluşmasına izin vermektedir (Alexander 1979: 171, Aktaran Aran 2000: 154). Tıpkı, malzemelerin elde edilmesinde ve ekonomik olarak doğru değerlendirmesinde dikkatli davranılan yapılı kırsal çevrede olduğu gibi, insan doğaya uygun bir yaşam ortamı oluşturmaktadır.

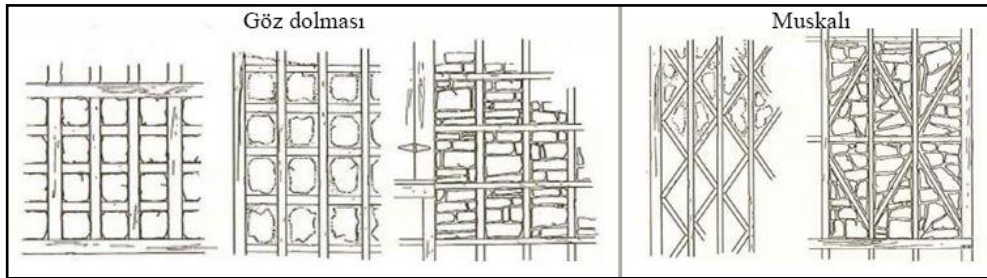
Ormanların ve akarsuların geniş bir alana yayıldığı bölge, ahşap ve taşın birlikte kullanıldığı yapılı kırsal çevre bileşenlerini kaçınılmaz kılmaktadır. Hatta yerel malzemelerle "ahşap yığma" ve "ahşap çatma" olmak üzere, yerel yapı ustaları tarafından iki farklı konstrüksiyon düzeni geliştirilmiş, böylece farklı yapı türlerinden oluşan yapılı kırsal çevre üretilmiştir. Ahşap yığma sistemi, tahta veya kütüklerin üst üste bindirilmesiyle kurulan bir duvar örgüsüdür (Özgüner 1970: 89; Sözen ve Eruzun

1992: 122; Çorapçioğlu vd. 2011: 106). Bu türden bir taşıyıcı sistemde, yatay şekilde dizilen ahşapların birbirini kavrayabilmesi için köşelerde “boğaz” olarak tabir edilen oyuklar bulunmaktadır (Tuna 2008: 129). Köşelerde “V” şeklinde açılı yapacak şekilde (Öztürk 2005: 734), “boğaz geçme” tekniğine göre ahşaplar kenetlenmektedir. Şekil 9’da görüldüğü üzere bu teknik; tomruk halindeki ağaçlarla “karaboğaz”, düzgün şekilde kesilen kerestelerle “kurtboğaz”, yeterli sayıya ya da ihtiyaç duyulan boyuta ulaşamadığında kısa düzgün tahta parçalarıyla “çalma boğaz” gibi uygulama farklılıklarına göre sınıflanmaktadır (Tuna 2008: 130).

Şekil 9: Geçme tekniğine ilişkin farklı uygulamalar
Tuna (2008: 130-132)’den uyarlanmıştır.

Diğer taraftan ahşap karkas ya da ahşap iskelet olarak da tanımlanan ahşap çatma sistemi, yükün dikmelerle duvarlara aktarıldığı bir konstrüksiyon düzenini oluşturmaktadır, böylece taşıyıcı sistemin tam olarak dışarıya yansımaya izin vermektedir (Çorapçioğlu vd. 2011: 112; Sözen ve Eruzun 1992: 122). Bu sistemde, dikey ve yatay doğrultudaki taşıyıcı elemanlarla “göz” (boşluk) şeklinde bölmelere ayrılan bir iskelet halindeki yapı duvarı meydana getirilmektedir (Tuna 2008: 152). Şekil 10’da görüldüğü üzere, kare şeklindeki boşluklar taşla doldurulduğunda oluşan desen “göz dolması” duvar tipini, bu boşluklar çapraz olarak bölündüğünde elde edilen desen “muskalı dolma” duvar tipini ortaya çıkarmaktadır (Özgüner 1970: 26-28).

Şekil 10: Göz dolması ve muskalı dolma örneği
(Özgüner 1970: 30)

3.3.1 Yapılı Kırsal Çevreyi Biçimlendiren Unsurlar

Buraya kadar tartışılan noktada görülmektedir ki, coğrafyanın getirdiği fiziksel özellikle beraber topografya, iklim, flora ve ekonomik özellik, bölgenin yapılı kırsal çevresine belirgin biçimde etki etmektedir.

Bu konuyu daha kapsamlı ele alacak olursak, Doğu Karadeniz yapılı kırsal çevresi; kasaba ve köylerden meydana gelen “sürekli yerleşimler” ile güzleler, mezralar, yaylalar, obalar gibi yılın belli dönemlerinde kalınan “geçici yerleşimler” olmak üzere iki türden oluşmaktadır (Özgüner 1970: 14; Sözen ve Eruzun 1992: 105-106; Zaman 2018: 329). Yani mevsimsel dönemlere bağlı olarak, her iki yerleşim birimleri arasındaki insan sayısı, bir tür döngü içerisinde artış-azalış göstermektedir.

Bölgenin topografya yapısının anlatıldığı bölümde değinildiği üzere (3.2.1.), 1600 m’ye varan yüksekliklerde köylerin bulunduğu “sürekli yerleşimler” ve bu noktadan yukarı doğru ilerleyen kısımlarda ise mezra ve yaylaların yer aldığı “geçici yerleşimler” kendini göstermektedir (Özgüner 1970: 14). Esasen bu sınıflandırma, sadece yerleşim ve tarıma ayrılabilen düz alanların oldukça sınırlı olduğu bir topografik bağlamın değil, ekonomik ve iklimsel bağlamın da bir sonucudur. Yaz mevsiminde denizden uzaklaşıp ormanın üst sınırlarına çıkıldıkça, bilhassa hayvancılık faaliyeti önem kazanmakta ve bu mahaller kırsal nüfus için ek geçim sahası oluşturmaktadır (Sözen ve Eruzun 1992: 105; Zaman 2018: 330). Oba, yayla, mezra ve güzle olarak bilinen bu tür dönemsel yerleşmeler, hayvancılık faaliyeti için ortak alan ihtiyacından ortaya çıkmıştır (Zaman 2018: 329). Anlıyoruz ki, tarıma öncelik verilen bu kısıtlı alanlar, hayvancılık için insanları yeni alanlara yönlendirmekte, dolayısıyla bir etken olarak ekonomik bağlam, bu yerleşim türünü ortaya çıkarmaktadır. İklimsel açıdan ele alındığında, bu geçici konaklama yerlerinden, mevsime göre yerel halk tarafından belli bir sıralamaya göre yararlanılması söz konusudur. Örneğin yayla ve oba; Haziran, Temmuz ve Ağustos aylarında hayvanları beslemek ve iklim değiştirmek için kullanılan geçici yerleşmelerdir (Özgüner 1970: 88-89). Yayla, tahtadan yapılmış ve hartama²⁴ ile örtülmüş evlerin geniş aralıklarla konumlandırılmasından; oba ise, harçsız taşların üst üste yığılmış ve üzeri hartama ile örtülmüş evlerin kümelenmesinden oluşmaktadır (Erinç 1945: 134). Köy ve yayla arasında bir tür geçiş noktası olan mezra ise, (Özgüner 1970: 14) ya yaylaya çıkmadan önce Nisan ayında ya da yayladan döndükten sonra

²⁴ Hartama, ince ahşap plakalar yardımıyla ortaya çıkartılan eğimli çatı örtüsü demektir (Sözen ve Tanyeli 2013: 101).

Ağustos ayından havalar soğumaya başlayana kadar tercih edilen dönemsel yerleşmelerdir (Zaman 2018: 332). Güzle ise çok yaygın olmasa da sürekli yerleşimlere daha yakın noktada konumlandırılmış, yaylaya göre daha ılıman bir iklime sahip, ilkbahar ve sonbaharda kalınan ikinci tip yayladır (Zaman 2018: 333). Yine bu yerleşimlerin, üst sınırlara çıkıldıkça rüzgâr şiddetinin artması ve floranın zayıflamasından ötürü kalıcı yaşamaya elverişli olmaması iklimsel bağlamın bir sonucudur.

Yerleşim biçimine dair bu ayırımı dikkat çektikten sonra, sıklıkla karşımıza çıkan “*bölgenin düzensiz yerleşim biçimi*”²⁵ söyleminin nedenlerine de bakmak gerekmektedir (Şekil 11).

Şekil 11: Sürekli yerleşimlerde eğime göre konumlanan yapı stoğu
Trabzon-Çaykara-Karaçam
Özgüner (1970: 46)'den uyarlanmıştır.

Doğu Karadeniz Bölgesi'ndeki düzensiz yerleşim biçimi, bilhassa “sürekli yerleşimler”de bulunan konutların, birbirleriyle olan uzak mesafesini tartışmaya açmaktadır. Halkın sahip olduğu en belirgin gelenek, tarımsal faaliyetin önemli olduğu bölgede, tarlaların bir sonraki nesile aktarılmasıdır. Her aile konutlarını, sahip oldukları tarla üzerine kurmakta ve bu sebeple, konutların arazi üzerindeki dağılımlarında tarlalar belirleyici olmaktadır (Sözen 2001: 147). Yapılar, tarla mesafesine göre yamaç üzerinde dağılım göstererek, dağınık bir görüntü

²⁵ Bu konu ile ilgili ileri sürülen görüşler için bkz. Necdet Tunçdilek, Türkiye İskân Coğrafyası, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1967); Orhan Özgüner, Köyde Mimari Doğu Karadeniz, (Ankara: ODTÜ Mimarlık Fakültesi No. 13, 1970); Metin Sözen ve Cengiz Eruzun, Anadolu'da Ev ve İnsan, (İstanbul: Emlak Bankası, 1992); Metin Sözen, Türklerde Ev Kültürü, (İstanbul: Doğan Kitapçılık, 2001).

oluşturabileceği gibi, düzgün şekilde de konumlandırılabilirler. Eğer, miras yoluyla devredilen tarlalar, aile bireyelerine eşit toprak düşecek şekilde bölünürse, ev dizileri arazi üzerinde muntazam bir görüntü oluşturmaktadır (Özgüner 1970: 46). Demek ki bu gelenek, yapıların yamaç üzerinde ne şekilde dağılım gösterdiğine işaret etmektedir.

Yine, “sürekli yerleşimler”de yapıların düzensiz şekilde konumlandırılmasına neden olan unsurlardan bir diğeri su faktörüdür. Su bakımından zengin olan bölgede yapılar, Anadolu’nun kırsal yerleşimlerinde olduğu gibi tek bir kaynak etrafında toplanmamaktadır (Özgüner 1970: 18; Zaman 2018: 337). Aksine, bölge akarsu bakımından o kadar zengindir ki, bu özellik, yapıların tek bir noktada inşa edilmesi zorunluğunu ortadan kaldırır.

3.3.2 Yapılı Kırsal Çevre Bileşenleri ve Özellikleri

Doğu Karadeniz Bölgesi, yapılı kırsal çevre sınırları içerisinde kullanım amaçlarına göre, vernaküler mimari kapsamına giren çeşitli yapı türlerini barındırmaktadır. Vernaküler mimariye ait bu yapı stoğu, hizmet ettiği farklı işlevlere göre, yapılı kırsal çevreyi tanımlayan bileşenlerden oluşmaktadır. Bölgenin yerleşim düzenini ortaya çıkartan her bir bileşen, zemin üzerinde şu şekilde dağılım göstermektedir:

İşlenmemiş doğa, teraslama yöntemiyle ehlileştirilerek yaşamın sürdürülebilir olduğu bir çevrenin ilk adımı atılmakta, yani teras oluşturulmaktadır. Teraslama, engebeli topografyaya sahip bölgelerde, yerleşilebilir bir çevre oluşturmak amacıyla başvurulan bir yöntemdir. Teras, yamaçların basamak biçiminde düzeltilip, duvarlarla pekiştirildiği setlerden oluşan (Hasol 1979: 450) bir yapılı kırsal çevre bileşenidir.

Terasla beraber biçimlenen konut, yerleşim düzenine katılan bir diğer bileşendir (Şekil 12). Ana yollardan ayrılan patikalarla, konutun ön ve arka cephesine doğru ilerlenmektedir (Özgüner 1970: 45). Sarp yamaçlar üzerine kurulan konutların, bir tarafı yukarı yönde (arka cephe) toprağa gömülü şekilde, diğer tarafı eğime bakan (ön cephe) konumdadır (Sümerkan 1991: 178). Kırsal yerleşimlerdeki iki katlı evlerde, alt katın ahır olarak kullanılması (Tunçdilek 1967: 82-83), bu bölge için de geçerli bir durumdur. Konutların alt katı hayvan barınağı ve üst katı yaşam alanı olarak biçimlenmiştir (Sözen 2001: 144). Bölgedeki konutlar; aile bireyelerinin bir araya geldiği, yemek pişirildiği, diğer mekanlarla bağlantı sağlandığı “hayat” tipi ile mutfağın ayrı bir mahalde çözümlendiği “salon” tipi olarak iki ayrı plan şeması üzerine

kuruludur (Özgüner 1970: 60). Bu bileşenlerin dışarıya açıldığı bahçeler ise, kadınların imece usulü işlerini yürüttükleri, yani hem çalışıp ve hem de sohbet ettikleri toplanma yerleri olarak değerlendirilmektedir (Sözen ve Eruzun 1992: 103).

Şekil 12: Yapılı bir kırsal çevre bileşeni olarak teras ve konut Trabzon-Taşkiran-Uzungöl (Yazarın Arşivi)

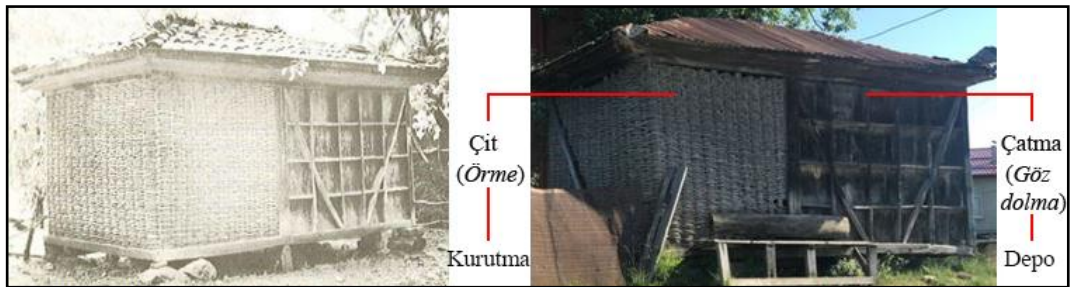
Konutun inşa edilmesiyle birlikte, bir diğer bileşen olan serender ortaya çıkmaktadır (Şekil 13). Serender, bölgenin kapalı ekonomik özelliğinin ortaya çıkardığı bir ambar türüdür (Eruzun 1977: 125; Sözen ve Eruzun 1992: 130).

Şekil 13: Yapılı bir kırsal çevre bileşeni olarak serender Rize-Çamlıhemşin (Yazarın Arşivi)

Bu yapılı kırsal çevre bileşenine, özellikle Trabzon, Rize ve Artvin illerinde rastlanılmakta, batıya doğru ilerledikçe yağışın azalmasından dolayı “dam”, “çöten”, “merek”, “bagen” gibi daha basit ambar yapılarına dönüşmektedir (Eruzun 1977: 125;

Sözen ve Eruzun 1992: 130). “Dam”, üstü örtülü yan tarafları açık olarak tasarlanmış samanlık deposu (Eruzun 1977: 125); “çöten”, Trabzon’dan Samsun’a kadar olan kesimde mısır ve fındık gibi ürünlerin depolanması amacıyla kullanılan ambar türü (Özgüner 1970: 87; Eruzun 1977: 125); “merek”, evin çevresinde samanlık amacıyla kullanılan ayrı bir yapı türü (Öztürk, 2005: 843); “bagen”, mısır kurutmak için dört direk üzerine kurulan yapı (Batur ve Öymen Gür 2005: 227) olarak adlandırılır. Bu tanımlamalar, bölgede samanlık ya da gıda ürünlerinin saklanması amacıyla inşa edilen ambar türlerinin, çeşitli şekilde adlandırıldıklarını göstermektedir. Özgüner (1970: 26), depo görevi gören ve serendere göre ebat olarak daha küçük olan bu yapı örneklerini, “çit” olarak ifade edilen bir yapı örgüsü üzerinden açıklamaktadır. Özgüner (1970: 26), merak ya da çöten gibi yapı örneklerinde; orman gülünden (halk arasındaki tabiriyle ahu ağacından) yararlanarak örgü yöntemi ile yerde pano haline getirilip, taşıyıcı aksama çivilenen hafif bir konstrüksiyondan bahsetmekte ve bu yapı örneklerinin, Ordu ve Giresun’un Dedeli, Ören, Güce gibi kırsal yerleşimlerinde görüldüğüne dikkat çekmektedir (Şekil 14). Her ne kadar tekil bir işleve ve yalın bir tasarım anlayışına sahip olsa da, konstrüksiyon düzeni bakımından üçüncü boyutta çeşitli varyasyonlarla anlam kazanabilmektedir. Ordu Dedeli’de bulunan bir merak örneği²⁶, çatma kısmında mısırın saklandığı ve çit kısmında yiyeceklerin kurutulduğu iki bölme şeklinde kurgulanmış, böylece farklı iki ürünün ihtiyacı olan kendine özgü koruma/saklama ortamları değişik iki örgü sistemi olarak cepheye yansıtılmıştır (Özgüner 1970: 26).

Şekil 14: İki farklı örgü tekniği ile yapılan merak örneği ve günümüzdeki durumu
Ordu-Altınordu-Dedeli (Yazarın Arşivi)
(Özgüner 1970: 28)

²⁶ Gerçekleştirilen saha çalışmasında söz konusu yapı örneği tespit edilmiştir ve ürünlerin kurutulduğu bölümde “örme” tekniği sayesinde doğal havalandırmanın sağlandığı, çatma olarak tasarlanan bölümde ise depolama olarak kullanıldığı görülmüştür.

Köprüler, bir diğer erişim/ulaşım aracı olan yollara bağlanarak, yerleşim dokusu üzerinde dolaşım ağı oluşturmaktadır. Vadi sırtlarına dağılan yollar, adeta çevreyi canlandıran birer kılcal damarlar gibi algılanmakta (Batur ve Öymen Gür 2005: 35) ve bu yollar üzerine inşa edilen taş ya da ahşap köprülerle (Sözen ve Eruzun, 1992: 114) yerleşim dokusu ve peyzaja hareket/süreklilik kazandırılmaktadır (Şekil 15 ve Şekil 16).

Şekil 15: Yapılı bir kırsal çevre bileşeni olarak taş köprü örneği
Köprü 1, Giresun-Görece-Güneyköy (Yazarın Arşivi)

Şekil 16: Yapılı bir kırsal çevre bileşeni olarak ahşap köprü örneği
Buzlupınar Köprüsü, Rize-Çayeli-Buzlupınar köyü (Yazarın Arşivi)

Cami, hem ibadet mekânı hem de insan gruplarının bir araya geldikleri belli başlı noktalardan²⁷ biri olarak yerleşim dokusuna dahil olan bir diğer yapı kırsal çevre bileşenidir (Şekil 17). Cami sadece ibadet etmek için değil, aynı zamanda toplanma alanı olarak da kullanılmaktadır (Özgüner 1970: 20; Sözen ve Eruzun 1992: 103).

²⁷ İnsan gruplarının bir araya geldikleri belli başlı noktalar vardır. Meydan, cami, kahvehane gibi toplanma mahalleri topluluğun erkek üyelerini kapsamakta; ancak düğün, bayram gibi sosyal etkinlikler dışında geriye kalan pazar alanları kadınlar tarafından kullanılmaktadır (Özgüner, 1970: 20).

Ahşap malzemeden inşa edilen bu bileşen, çoğunlukla kare planlı ve kırma çatılı olup; parmaklık, mahfil sütunları ve mihrap bölümünde bezeme unsurları uygulanmaktadır (Batur ve Öymen Gür 2005: 29).

Şekil 17: Yapılı bir kırsal çevre bileşeni olarak cami
Trabzon-Dernekpazarı-Tırhandoz Köyü (Yazarın Arşivi)

Kilise de, yine ibadet mekânı olarak inşa edilen başka bir yapılı kırsal çevre bileşenidir (Şekil 18). Bölgedeki kiliseler, genellikle düzgün kesme taşlarla bazilika planlı ve üç nefli olarak inşa edilmektedir (Batur ve Öymen Gür 2005: 31). Yüksek olarak oluşturulan kasanak (kubbeyi destekleyen öge), konik örtü, uzun ve dar olarak biçimlenen cephe düzenlemesindeki kemerler, bölgedeki kiliseler için ortak bir mimari dili oluşturmaktadır (Batur ve Öymen Gür 2005: 31).

Şekil 18: Yapılı bir kırsal çevre bileşeni olarak kilise
Ordu-Perşembe-Çaytepe (Yazarın Arşivi)

3.3.3 Yapılı Kırsal Çevrenin Müllefi Olan Yerel Yapı Ustaları ve Sahip Oldukları Bilgiler, Yöntemler, Beceriler

Yapılı kırsal çevrenin üretimi; yerel yapı ustası, işveren ve kullanıcının birlikte hareket etmesiyle gerçekleşmektedir. Rapoport (1969: 4) kırsal yerleşimde yaşayanların, kullanıcıdan öte tasarım ve yapım sürecinin bir parçası olduğunu ve bu durumun sanayi öncesinde kentlerde ikamet edenler için de geçerli olduğunu söylemekte; ancak kentleşme ve uzmanlaşmayla birlikte, kullanıcıların inşa eylemine katılımdaki azalma eğilimine dikkat çekmektedir. Vernaküler mimari özelinde Rudofsky (1964: 4) ise bireysel mimarın (*individual architect*) karşıtı olarak, toplumsal girişim (*communal enterprise*) ifadesini kabul etmekte; yani kırsal yerleşimde mimara karşılık yerel yapı ustalarının tek başına var olmadıklarını vurgulamaktadır.

Sosyo-kültürel yapının içinden gelen yerel yapı ustaları, yapım faaliyetinde her ne kadar işveren ve/veya kullanıcı ile birlikte hareket etse de, sahip oldukları bilgi birikimi, donanım ve el işçiliği sayesinde yerel malzemeleri değerlendirerek, topografyaya ve iklime uygun yapılı kırsal çevre bileşenlerini inşa etmeleri sebebiyle diğer aktörlere kıyasla üretim sürecinde öne çıkmaktadır. Yerel yapı ustaları; malzemenin temin edilmesinden, “yer”in belirlenmesine ve inşaat sürecinin tamamlanmasına kadar her aşamada aktif oldukları ve saklı kalmış bilgi problemini açıklığa kavuşturabilmek açısından çözüm sundukları için, tezde bilgi üretiminde birincil kaynak kişi olarak kabul edilmektedir.

Kuşkusuz ki, “yer”e ait maddi varlıkların üretimi, yerel yapı ustalarıyla birlikte dahil olan bilgi, yöntem ve becerileri de somutlaştırarak açığa çıkarmaktadır. Bu ilişkiler hem yerel yapı ustalarının bilgeliğine, hem de toprakla uygun biçimde kurulan birebir bağlantıya dayanmaktadır. Malzemeleri nasıl işleyeceğini bilen ve bulunduğu topografya ile hassas bağ kuran bu özneler; deneyimi, bilgi dağarcığı ve nesilden nesile bilgi aktarımı sayesinde “yer”le iletişim kurmaktadır. Yerel yapı ustalarının bilgeliği; malzemenin doğasını iyi tanıyabilmesinden, kaliteli olup olmadığını anlayabilmesinden ve yapının en uygun yerinde değerlendirebilmesinden gelmektedir. Özetle bilgelik, herhangi bir yazılı kaynak ya da mimari çizime bağlı kalmadan, zihinde tutulan teknik yöntemlerin, deneyimin ve bilgi birikiminin zemine yansımış halidir.

“Yer” ile kurulan birebir bağlantı, yapım tekniğinin “yer”in tanımlanmasına olan etkisidir. Strüktür ve konstrüksiyon, toprakla olan etkileşimi önemli ölçüde

etkilediğinden dolayı, yapı ve “yer” arasındaki bağlantı düzeyini tayin etmektedir. Strüktürel çeşitlilik ve buna bağlı olarak ayrılan tasarım kimlikleri ise yapıların teknik ve görsel niteliğini bir arada ele alan tektonik kavramına işaret etmektedir.

Yerel yapı ustaları işlev ve geleneksel bilgiye bağlı kalarak, çeşitli malzemelerden maddi bileşenler üretmekte ve bu sebeple, meydana getirdikleri mimari form, yaşadıkları topografyanın bir parçası olarak algılanmaktadır. Bu ise, söz konusu aktörlerin sahip olduğu teknik bilgi ve el becerisine dayanan malzeme kullanım biçimine dayanmaktadır. Örneğin, yerel yapı ustalarının, ahşap malzemeden yapıları kırsal çevre bileşenlerini ürettiklerinde, alet olarak sadece baltadan yararlanmaları (Sözen 2001: 144-147), bir kez daha, Antik dönemde aletleri kullanarak malzemeye biçim verebilen “tektonlar”ı çağrıştırmaktadır. Tıpkı “tektonlar” gibi, yaşadığı ortamı şekillendiren yerel yapı ustaları, ritüel haline gelmiş yöntemlere ulaşmak ve “yer” ile tektonik arasında bütüncül bir ilişki olduğunu açıklayabilmek için, günümüzde başvurabileceğimiz kaynak kişilerdir.

Bu bilgilere erişebilmek için ise Trabzon Sürmene’de, ahşap malzemeyi geleneksel yöntemlerle okuyabilen yerel yapı ustaları tespit edilmiş ve bu malzemenin kullanım biçimine dair bilgilere, sözlü görüşmeler aracılığıyla ulaşılmıştır.

Konuya öncelikle, bilginin sözlü olarak bir sonraki nesile aktarıldığı yapıları kırsal çevrede, teknik ve hünelerinin ne şekilde geliştiğinden başlamak gerekmektedir. Yapı ustası olan Bekir Bekiroğlu²⁸ ile gerçekleştirilen sözlü görüşmede, bu soruyu şu şekilde yanıtlamıştır:

“Çocukluktan. Çırac-kalfa-usta. 1958’de başladım bu işe. 1958’de okuldayken başladım. Ondan sonra çırac kalfa usta. İki sene bir fiil zımpara yapmak mecburiyetindesin. Mecbursun. Niye? Zımpara işi zordur. Zımparayı yapabilen bu mesleği yürütür.”

Yerel yapı ustalarının, el becerisine ve bilgi birikimini kapsayan uzmanlık alanlarına göre farklı kollara ayrılması, yapıları kırsal çevreyi ve mekânı tasarlayan bu aktörlerin, ahşap ustası ve taş ustası şeklinde sınıflandırılmasına neden olmaktadır.

Gerçekleştirilen görüşmelerde; ahşap ustası ve taş ustasının inşa eylemini beraber yürüttüklerine ve bu ustalar arasındaki iş bölümüne yönelik birtakım bilgiler alınmıştır. Örneğin, Hasan Sancak²⁹ tarafından bu birliktelik şu şekilde açıklanmaktadır: *“Taş ustasından sonra ahşap ustası. Birbirini tamamlar. Tek olmaz.*

²⁸ Görüşme 17 Haziran 2020 ve 19 Temmuz 2021 tarihinde Trabzon Sürmene’de gerçekleştirilmiştir.

²⁹ Görüşme 3 Şubat 2021 tarihinde Trabzon Sürmene’de gerçekleştirilmiştir.

Ama ilk taş ustasından başlar iş.” Osman Şahin³⁰ ise konuyla ilgili şu açıklamada bulunmuştur:

“Taş ustaları, diyelim ki evlerin yapım şekline göre, yerine göre, diyelim ki heyelanlı bölgeler olur veya yukarısı, biz “kaban” deriz meyilli bir yer olur, buradan su gelir, bu evin baş tarafını duvar yapar. Sel gelir, bir şey dayandığı zaman onu basmasını diye, bir odanın boyu kadar... 3-4 m kadar duvar yaparlardı. Taş ustası onu yaparken, ahşap ustası da malzemesini hazırlardı. Yerinde ebatlanır...İmalat yerinde ebatlanarak hazırlanır.”

Anlaşıyor ki öncelikle taş ustası, su basma tehlikesine karşı önlem alabilmek amacıyla, yamaç üzerinde en uygun noktayı belirlemekte; başka bir ifadeyle inşa eylemine başlamadan önce, arazi sahibiyle en elverişli “yer”i seçmektedir. Aynı zamanda bu birliktelik, mimari elemanları belirli bir sıralamaya tabi tutarak bir bütün oluşturmakta; yani, belirli bir tasarım prensibine göre bir araya getirilen elemanlardan, bir tür örüntü meydana getirmektedir. Taş ustası, meyilli olan yapı yerini selden korumak ve yapının toprak ile temas eden kısmını sudan korumak için, moloz taşları dizmektedir. Sonraki aşamada ahşap ustası, bu taşların üzerine ahşap konstrüksiyonu oluşturmakta, ardından nakış ustası veya ahşap ustası cephe üzerine motifleri özenle işlemektedir.

Diğer yandan, vernaküler mimari ve “yer” ilişkisinin temelinde, malzemenin varoluş hikayesine dayalı usta-çırak ilişkisi ve bunun üzerinden ilerleyen bilgi akışı vardır. Sözselle olarak, usta-çırak ilişkisi içinde bir kuşaktan diğerine aktarılan bilgi kalıpları, malzemenin duyum verilerine göre algılanmasından ortaya çıkmaktadır (Aran 2000: 120). Yetişen yerel yapı ustaları; ahşap, taş gibi doğal malzemeleri duyu yoluyla hissederek, bir yapıda kullanılacak potansiyele sahip olup olmadığına yönelik bir kaniya varabilmektedirler. Bir diğer ifadeyle, bu özneler bir malzemenin kalitesini; dokunarak, dinleyerek, görerek okuyabilmektedir. Elif Kendir Beraha (2017: 127) geleneksel taş ustasının malzemenin dayanıklılığını anlamak için çekiç ya da tokmak gibi aletlerle vurarak gelen sesi dinlediğinden ve taşın yüzeyindeki gözenekleri incelediğinden bahsetmektedir. Pallasmaa (2011: 70) ise dokunmanın maddi bir varlığın dokusunu, ağırlığını, yoğunluğunu ya da sıcaklığını algılattığını ve bizi geçmiş zamana götürerek, sayısız kuşakla temas kurmamızı sağladığını vurgulamaktadır. Sözlü tarih; yerel yapı ustalarının, malzemenin doğasını keşfederken ses, dokunma, görme duyularını nasıl kullandıklarına dair yöntemleri anlatmaları için

³⁰ Görüşme 3 Şubat 2021 tarihinde Trabzon Sürmene’de gerçekleştirilmiştir.

önemli bir araçtır. Örneğin bir ahşap ustası; bir ağacın yüzeyindeki çizgilerin sayısına bakarak, yaşını tahmin edebilmekte ya da bu çizgiler arasındaki boşluğa göre, dayanıklılığını anlayabilmektedir. Ya da bu tanıklar; bir ağaç üzerindeki halka şeklindeki çizgileri görmeleri durumunda ise, bunun sağlam olmadığını ve bir yapıda kullanılmasından kaçınılması gerektiğini fark edebilmektedirler. Buna benzer bir yaklaşıma, günümüzde kemeçe yapımı üzerine faaliyetini sürdüren Hasan Sancak³¹ da değinmekte ve ses duyusuna bağlı olarak şu söylemlerde bulunmaktadır:

“İlk başlarken kemeçeye, ağaçtan bir parça koparırım. Bunu kırar, hangi sesi vereceğini öğrenmeye çalışırım. En iyi karadut ağacıdır. Bir de beyaz dut ağacı var. Karadut iyi olmasına iyidir de, diyelim ki karadut sulak bir yerde büyürse, beyaz dut kıraç yerde büyürse beyaz dut daha iyi olur. Büyüme yeri çok önemli.”

Sadece yapı malzemesi olarak değil, kemeçe yapımında dahi ağaç cinsi oldukça önemlidir ve bunların üretiminde, kurak alanlarda yetişen karadut ve beyazdut ağaçları tercih edilmektedir. Görülmektedir ki, ağaç türleri etkin rol oynasa dahi, sulak olmayan yerde yetişen ağacın takdir edildiği, yani büyüme yerinin ne denli önemli olduğu sonucuna varılabilir.

Yine Hasan Sancak ile gerçekleştirilen görüşmede, yerin belli bir noktasına göre seçilen ağacın, elde edilecek kerestenin kalitesinde, belirleyici olduğu bilgisine ulaşılmıştır. Sancak, ağacın üzerindeki damarlı yapıya bakarak; büyüme hızını, dayanıklılığını, hatta o sene kışın kısa, yazın ise uzun sürdüğünü nasıl anladığından bahsetmektedir:

“Kaliteli, yavaş büyümüş anlamındadır. Sulak bir yerde olsaydı çabuk büyüyecekti. Başka bir şey daha diyeyim. Dışarıdaki kütükten anlatayım size. Bu ağaç buradan başlamış büyüme...şu noktadan [Şekil 19]. Yalnız hiçbir ağacın, bu nokta tam ortasında olmaz. Niye biliyor musun? Bizim memleket yağmurludur. Burada güneye bakan ağacın tarafı daha çok gelişir. Güneşe ihtiyacı var. Diyelim kurak memlekette kuzeye bakan tarafı daha çok gelişir. Hiçbir zaman bu ortada olmaz. Burası 22 cm, burası 16 cm Yağmurlu memlekette geniş olan güneye bakar, yani güneş alan tarafa bakar. Bu ağaç çabuk büyümüş. Çizgiler daha geniş. Çocuklar ergenlik çağında birden büyüdüğünü fark edersin. Bu ağaçta da aynı olay vardır. Meyve vermeye başladığında büyümesi düşer. Meyveye veriyor kuvvetini.”

---

³¹ Görüşme 4 Şubat 2021 tarihinde Trabzon Sürmene’de gerçekleştirilmiştir.

Şekil 19: Yaş çizigi
(Yazarın Arşivi)

Bekir Bekiroğlu ise, bir ağacın yapı malzemesi olarak kullanılabilen nitelikte olup olmadığını, görme duyusuna başvurarak şu şekilde anlamaktadır:

“Ablak vardır. Ablak kestane demek desenlidir, kolay kolay çürümez, kurt tutmaz. Cevizin de ablağı, kestanenin de ablağı. Kuzeye bakan taraftan ağacın biçilmesi bile çok önemli. Mesela kuzey tarafı sert olur, güney tarafı yumuşak olur. İşlenmesi çok kolay olur. Kabuk altı yani 2 ila 5 cm biçtikten sonra kullanacaksın. Kalastan bir kapak alıyorsun. 5-6 cm aldıktan sonra biçeceksin. Biçme şekli de çok önemlidir.”

Burada dikkat edilmesi gereken nokta, kuzey tarafın dayanıklı olması nedeniyle taşıyıcı olarak değerlendirilmesi, güney kısmın ise daha yumuşak olması sebebiyle doğrama ve detay çalışmalarında kullanılmasıdır (Şekil 20). Aynı zamanda Bekir Bekiroğlu, ağacın işlemeye en elverişsiz kısımlarının, soğanlı tip olarak tabir edilen halka şeklindeki desenlerden anlaşıldığını söylemektedir: *“Kestane soğan vardır. Çok önemlidir. Soğan gibi patlar, içi dağılır gider. Onlara dikkat etmek lazım. Kesitte dağılan tip.”*

Şekil 20: Solda ahşap “ablak”, sağda “soğanlı tip”ten bir görünüm
(Yazarın Arşivi)

Yerel yapı ustaları toprağa düzen getirirken, aynı zamanda ağaç türüne göre farklı teknikler de geliştirmişlerdir. Örneğin Osman Şahin, ağaç türüne göre geliştirilmiş eski bir örme tekniği hakkında şu bilgileri vermektedir:

“Ekseriyetle dayanıklı olduğu için yabani fındık, bir de kızılıcak ağacından olur. Çünkü öbürleri kurur, güvelenir. Esnemesi kolay. Bunu tek kişi yapmaz. Eskiden ateşlikler vardı, mesela ateş yakarsın, onun üzerinde biraz haşlarsın. Haşlanınca kıvrılması çok güzel olur. O zaman uyum sağlar. Kurutulmayacak. Kurursa öremezsın onu kolay. Yaşken öreceksin. Biraz kurursa suyun içine atacaksın. Oradan alıp öreceksin. Hasır örme.”

Yazar: *“Buna örme deniliyor değil mi?”*

Osman Şahin: *“Evet. Hasır örme. Biz buna “carcel” deriz. Eskilerimiz öyle derdi.”*

Bu bilgiler, Antik Yunan döneminde el becerileri ile ön planda olan “tektonlar”ı akla getirmektedir. “Tektonlar”; balta kullanabilen ve ormandaki büyük ağaçları kesebilen güçlü erkekler olarak anılmakta ve gemi inşaatında kereste üretmek için kullanılan balta, bu öznelere için sembolik bir araç haline gelmektedir (Holst 2017: 2). “Tektonlar”a, vernaküler gelenekten ve Karadeniz özelinden baktığımızda, sadece ağaç kesebilecek güce sahip olmaları değil, aynı zamanda ağacın özelliğine göre, yapıyı oluşturan malzemeleri bir araya getirebilecek bilgi ve donanımına sahip oldukları söylenebilir.

Yine “tektonlar”a Karadeniz üzerinden baktığımızda, malzeme kullanım bilgisi ve becerisi sadece duyuları kapsamamakta, ayrıca ağacın kesim zamanına ve biçme yöntemine göre, belli teknik bilgileri de içerdiği anlaşılmaktadır. Belli zamanlarda ağaçları kesmek ve belirli yöntemlere göre ağaçları biçmek, inşa edilecek yapıların ömrünü doğrudan etkilemektedir. Ağacın kesim zamanındaki önemini sorguladığımızda, Bekir Bekiroğlu şu bilgileri iletmektedir: *“Onuncu ay kesim zamanı, ya da on birinci ay. Neden? Su çekiliyor. Su varken ağaç işe yaramaz. Mart’ta budama olur. Ağacın kesimi de onuncu ay ile on birinci ay arası.”* Hasan Sancak tarafından da, onuncu ve on birinci ay arasında ağaçların kesildiği doğrulanmaktadır: *“Su yürüme zamanında kesilmez. Şimdi belki herhâlde bir ay daha kesilebilir. Ondan sonra ağaçta su yürürken kesilmez.”*

Benzer şekilde Osman Şahin tarafından da dile getirilmektedir:

“Su yürümesi durduğunda ağaç kesilir. On birinci ayın sonundan bahar başına kadar...Ağaçların en iyi kesilme zamanıdır. Kesildikten sonra bazıları bir müddet

suyunu vermesi için bekletilir. Onun içerisinde suyu vardır. Hatta yağmur vurduğunda biz zannederiz ki kereste ıslanıyor. Aslında ıslanmıyor. Yağmur kerestenin aynı zamanda suyunu çıkartıyor. Epey bir zaman öyle bekletilir.”

Ağaç kesildikten sonra, ahşabın hazırlık sürecine ilişkin belli bir bekleme süresine ihtiyaç duyulmaktadır. Bu süre, ağacın kuruması için istiflendiği işlemdir. Bununla ilgili olarak, kayık yapımı üzerine çalışan Soner Karabacak ise farklı uygulama tekniği açısından, ahşabın işlenmesine yönelik şu açıklamalarda bulunur:

“Mesela tomruk vaziyetinde oluyor, yuvarlak şeklinde. Bizim atölyemiz var. Biz kendi yapmış olduğumuz teknenin malzemesi küçük teknede ince oluyor, büyük teknede daha kalın malzeme kullanıyoruz. Ona göre orada biçiyoruz ve bunun belli bir süresi var, mesela dört ay, beş ay gibi. Orada ağaçlar istiflenir. Yağmur suyu bunu kurutuyor. Yani hem yağıyor hem de kuruyor, suyunu bırakıyor. Suyunu bırakmadan kullandığın kestane ağacı ömrü de uzun olmaz.”

Yazar: *“Suyunu bırakana kadar bekletiliyor. Burada önemli olan, dediğiniz gibi eğimli olanların bulunması zor.”*

Soner Karabacak: *“Kuruyana kullanıyoruz. Düz ağacı buluyoruz. Her yerde var. Ama eğimli ağaçları bulmak biraz zor.”*

Yazar: *“Ağacın suyu bırakma süresi ne kadar?”*

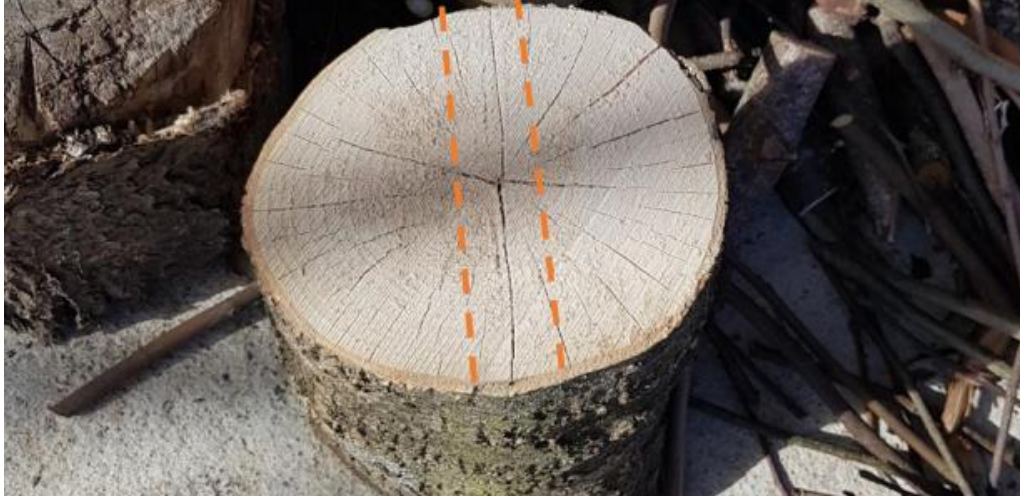
Soner Karabacak: *“5-6 ay geçtiğinde kullanabilirsin. Orada 5 senelik de var. 6 senelik de var.”*

Yazar: *“Ne kadar beklerse o kadar dayanıklı oluyor mu?”*

Soner Karabacak: *“Olur. İçinden siyah su çıkar. O su çıkacak. O su çıktıktan sonra kullanabilirsin.”*

Ağacın kesim işleminden sonra, biçilmesi dahi malzemenin dayanıklılığında belirleyicidir. Konuya dair Osman Şahin şu bilgilerden bahsetmektedir:

“Bu çizgiye göre biçilmesi lazım [Şekil 21]. Eğer farklı biçersen...ya sağa ya sola çekilir. Su yolu budur. Böyle biçilmesi lazım, bu yönde. Eğer çapraz biçilirse çatlar. Ağacın biçme yolu. Bazı ağaçlarda çok fark etmez, ama bu ceviz ağacı. İnce işçilikte kullanılacağı için bu gibi şeyler önemli. Bunlara dış budak deriz. Ama böyle biçersen bu hiçbir şeye yaramaz. Büyük çatlağın olduğu yol.”

Şekil 21: Ağacın hangi yönde biçilmesini gösteren su yolu / ağaç yolu
(Yazarın Arşivi)

Benzer şekilde, Bekir Bekiroğlu ağacın biçilmesiyle ilgili olarak şu bilgileri aktarmaktadır:

“Ağacı biçtin. Biçtikten sonra en az iki sene. İşleyeceğin malzemeyi dışarda en az bir sene bırakacaksın. İşleyeceğin malzemeyi bu şekilde yağmur altında bırakacaksın. Acı suyu çıkacak. Çıktıktan sonra serine alıyorsun. Güneşte değil serine. Serinde iki, iki buçuk sene kuruyacak ve olduğun yerde onu yapacaksın, kullanacaksın. Biçilme şekilde bekleteceksin yoksa kararma yapar. Bir buçuk sene de serinde bekleteceksin. Burada biçtin... Bir buçuk, iki sene bekle...İstanbul’da gideyim yapayım dersin orada açar, oynama yapar. Niye? Oranın sirkülasyonu, havanın sirkülasyonu bir değil.”

Görülmektedir ki, yaşayan tanıklarla görüşülmediğinde, yazılı bir arşive bağlı kalmaksızın sözlü yolla aktarılan yerel bilgilerin günümüzde dahi saklı kalmasına ve unutulmaya yüz tutmasına neden olmaktadır. Üstelik, günümüzde geleneksel yönetime dayalı ustaların yetişmemesi ve yaşayanların ise ileri yaşlara gelmesi, değerli bilgilerin yitirilmesine yol açacaktır. Tanık sayılarının zaman içerisinde azalması ise, nesilden nesile aktarılan bilgilerin unutulmasına neden olacaktır. Sözlü tarih yöntemi, farklı ustalardan, yürüttükleri inşa faaliyetine ilişkin gizli kalmış verileri görünür kılabılır. Üreten kişiler olan yerel yapı ustalarının dinlenmesi sonucunda elde edilen bu veriler; sözlü tarihin, yapıyı kırsal çevre bileşenlerine yönelik tekrarlanan söylemleri aşmaya imkân tanıyan bir yöntem olabileceğini göstermektedir.

BÖLÜM IV

DOĞU KARADENİZ BÖLGESİ VERNAKÜLER MİMARİSİNDE “TEKTONİK BÜTÜNLÜĞÜN” TARTIŞILMASI

Tez kapsamında yapılı kırsal çevre bileşenleri olarak seçilen teras, köprü ve serender, “tektonik bütünlük” olarak belirlenen kavramsal çerçeve önerisi üzerinden değerlendirilmektedir. Bu bileşenlerin yer seçimi bağlamında inşa edileceği alana nasıl karar verildiği, “yer”e müdahale biçimi çerçevesinde zeminle hangi seviyede bağ kurdukları ve örüntü dili kapsamında ne şekilde strüktürel, işlevsel ve estetik gerekliliklere göre kurgulandığı tartışılmaktadır.

4.1 TERAS

İnsan, topografyaya temas ettiği noktada inşa faaliyetinde bulunarak “yer”i canlı kılmakta ve yaşanabilir bir ortam oluşturmaktadır. Teraslama, engebeli topografyaya sahip bölgelerde yerleşilebilir bir çevre oluşturmak amacıyla başvurulan bir yöntemdir. Bu yöntemle oluşturulan teras, sarp yamaçlar üzerinde birbirlerine paralel şekilde dizilerek, doğal çevre kontrol altına alınmaktadır. Hatta Frampton (1983: 26) evrensel uygarlık ve yerel kültür arasındaki diyalektiğe değindiği Eleştirel Bölgeselcilik modelinde dahi, teraslama yönteminin öneminden bahsetmektedir:

“Düzensiz bir topografinin buldozerle düz bir araziye dönüştürülmesi kesinlikle mutlak bir yersizlik durumunu arzulayan teknokratik bir hareket iken, aynı topografinin basamaklı bir inşa biçimini alacak şekilde teraslanması³² toprağı işleme eyleminin girişimidir.”

Bu alıntı, çoğu yerde dar vadilerle sınırlanan ve eğimli yamaçları içerisinde barındıran Karadeniz coğrafyasını hatırlatmaktadır. Sayıları oldukça fazla tepelerin

---

³² İfadeden teraslamanın (*Ing. terracing*) toprağı işlemek için kullanılan bir yöntem, terasın (*Ing. terrace*) kademe şeklinde oluşturulan bir form olduğu anlaşılmaktadır. Frampton (1983: 26) tarafından kaleme alınan metnin orijinal versiyonu için bkz: “[...] *The bulldozing of an irregular topography into a flat site is clearly a technocratic gesture which aspires to a condition of absolute placelessness, whereas the terracing of the same site to receive the stepped form of a building is an engagement in the act of “cultivating” the site.*”

denize dik şekilde uzanması (Batur ve Öymen Gür 2005: 13) ve yağışlı iklim (Eruzun 1977: 127; Sözen 2001: 140) bölgede yerleşmeyi zorlaştırmakta ve topografyaya düzen getirilmesi ihtiyacını ortaya çıkarmaktadır. Teraslama yöntemiyle organize edilen topografya yapısı, Heidegger'in (1975: 147) ileri sürdüğü iskân etmek için toprağı işleyerek yaşanabilir bir "yer" kazanmaya çalışmak yaklaşımına örnek gösterilebilir.³³

Gerçekten de eğimden kaynaklı erozyon ve yoğun yağışın beraberinde getirdiği heyelan, bölgenin ekilebilir toprak örtüsüne oldukça zarar verdiği için (Sümerkan 1990: 100), terastan önceki "yer" ikamet etmeyi güçleştirmektedir. Bu olumsuz duruma karşı, arazi düzlemine taş setler inşa edilerek teras düzeni oluşturulmakta (Sümerkan 1990: 100) ve bu sayede, bölgenin kısıtlayıcı topografya yapısını oturulabilir kılan bir "yer" tanımlanmaktadır.

4.1.1 Yer Seçimi

"Yer"e müdahalenin başlangıç noktasını temsil eden yer seçiminde, topografya ve iklim belirleyici bir unsurdur. Şu bilinen bir gerçek ki, bölgenin maruz kaldığı yoğun yağışa karşı gerekli tedbirler alınmadığı takdirde, bölge önüne geçilemez doğa olaylarına ve yıkımlara açık bir halde olacaktır. İşte burada "tektonik bütünlüğün" oluşumunda rol alan ve üç kriterden biri olan yer seçimi, tez kapsamında, insanın "yer"i bütünüyle ne kadar hissettiğini ve bağ kurduğunu anlamaya imkân tanınması yönüyle ön plana çıkmaktadır.

Moholy-Nagy (1957: 52-53) yerel bağlamda üretim bazında ilk önce, yapının duracağı asıl nokta saptanarak arazinin belirlendiğini, sonra rüzgâr yönü, ışık-gölge döngüsü, sıcak-soğuk değeri göz önünde bulundurularak kütleye biçim verildiğini belirtmektedir.

Teras özelinde yer seçimi, yamacın su taşkını ve toprak kayması gibi faktörlerden etkilenebilecek kısımlarını korumak amacıyla yapılmaktadır. Bu nedenle, doğa olaylarını kontrol altına alma çabaları bölgenin arazi düzenine tümüyle etki etmektedir. Teras için yer seçimi yapılırken, beraberinde insanların barınabildiği ve ekip-biçme faaliyetlerini sürdürebildiği alanlardan oluşan en uygun yapı yeri de belirlenmektedir. Bu türden bir bileşen, yer seçimi özelinde; rüzgâr yönü, doğal ışık, yol güzergahına yakınlık ve malzemeye erişilebilirlik gibi koşulların dikkate

---

³³ Tezin ikinci bölümünde Heidegger'in açıklamasına değinilen ifade için bkz: "2.2.1. "Yer" Kavramının Tanımı ve Kapsamı" başlığı altında.

alınmasıyla inşa edilirken, sadece araziyi düzeltmek için yamaçlara paralel şekilde dizili bir tür somut düzen oluşturmaz. Bir yandan da bu maddi varlık, doğanın yapı ustası tarafından gözlemlenip, akıl yoluyla biçimlendirildiği felsefi bir düşünce biçimini de içerisinde barındırmaktadır. Taş setlerin toprağa etki etmesinden önceki aşama olan yer seçimi, yapıyı kırsal çevre üzerinden oluşturulmuş düzenin başlangıç noktasını temsil etmektedir; bu bakımdan, yer seçimi vernaküler mimari bağlamında temel dayanak (ya da “arkhe” olarak adlandırılan) olarak düşünülebilir.

Yer seçimine göre düzen oluşturulurken, teras ve buna paralel olarak yapı yeri, şu ilkelere göre görünür kılınmaktadır:

Rüzgârın yer seçimine olan etkisine baktığımızda, avantaj ve dezavantajları içinde barındırdığı bir tür kutupsal ilişkiye tanıklık ederiz. Örneğin; yapı yerinin doğal hava akımından yararlanabilecek şekilde seçilmesi, rüzgâr yönünü olumlu bir etken kılar. Diğer uçta ise, rüzgâr dezavantaj olarak karşımıza çıkmaktadır. Yani rüzgâr yönüne bağlı olarak, vadi yamaçlarında olumsuz hava şartlarından etkilenen alanlar vardır. Daha önceki bölümde (3.2.) değinildiği üzere, bölgenin coğrafi ve fiziki yapısının getirdiği bir özellik olarak; vadiler denize doğru dönüktür ve vadi yamacın bu tarafı kuzey-batı aksından gelen rüzgârdan ötürü daha fazla soğuğa, neme ve yağışa maruz kalmaktadır. Doğanın gözlemlenmesi sonucunda, nemin yoğun şekilde hissedilmesinin önüne geçilmesi ve bunun yanında olumsuz hava şartlarının yapıya zarar verecek boyuta ulaşmadığı alanların belirlenmesi sağlanmıştır. Yer seçimi için ayrılan bu alanlar ise, deniz seviyesinden giderek uzaklaşmasına karşın, yükseltilerin 2000 m’yi aşmadığı kısımlarıdır.

Yine, vadi yamaçları kuzeye dönük olduğu için doğal ışıktan olabildiğince faydalanmak, yer seçiminde etkili olan bir diğer nedendir. Yer seçimi, yapı yerinin doğal ışıktan yararlanabilmesine izin verecek şekilde yapılmaktadır. Tepeden zemine dik şekilde inen vadiler, yapı yerinin güneş ışığından en verimli şekilde yararlanabilmesine imkân vermektedir. Meyilli arazi üzerinde istinat duvarlarıyla birlikte inşa edilen yapılar birbirlerine set çekmemekte, aksine, yükseklik farkının etkisiyle doğal ışıktan istifade edebilmektedir.

Bölgenin coğrafi engelini aşabilmek için yamaçlar üzerinde açılan yollar, aynı zamanda konutların “yer”ini de belirler. Yine bölgenin fiziki yapısından kaynaklı olarak yapı yeri için en uygun alanın kısıtlı oluşu, konutların inşa edileceği “yer”in yol güzergahına yakın olacak şekilde tercih edilmesine neden olmaktadır. Aslında yollar, konutların yamacın hangi kısmında inşa edileceğine karar verici bir eleman hizmeti de

görmektedir. Vadi eğimine göre düzenlenen ulaşım ağı, ana yollar ve bu ana yollara bağlı patikalarla sağlanmaktadır. Patikalar, konutların ön ya da arka cepheleriyle bağlantı kurmaktadır (Özgüner 1970: 45); bu nedenle, konutların bu yol güzergahına mümkün olduğunca yakın olacak şekilde konumlandırıldığı göze çarpmaktadır.

Yapılı kırsal çevrede, ekonomik şartların beraberinde getirdiği bir durum olarak, malzeme doğadan temin edilmektedir. Coğrafi ve iklimsel özelliklerin de göz önünde bulundurulmasıyla birlikte üretilen vernaküler yapılar, yerel malzemeleri yeniden çevreye kazandırmaktadır. İnsanların, özellikle doğal yapı malzemesinin yoğun olduğu “yer”lere yöneldiği bölgede, malzemeye erişilebilirlik mühim bir temadır (Şekil 22).

Şekil 22: Teras özelinde yer seçimi
Trabzon-Çaykara-Uzuntarla Köyü (Yazarın Arşivi)

Aran (2000: 130) yerel bir yapı ustasının ağzından aktardığı “[k]uru taş duvarları, yamacında ve taş bulunan veya yamaca yakın taş bulunan yerlerde yap” ifadesinde, doğal malzemeyi tedarik etmenin önemini teraslar üzerinden anlatmaktadır. Organize bir toplumu oluşturan “tektonlar” (Holst 2017: 2) gibi yerel yapı ustaları da topografyayı nasıl biçimlendirecekleri konusunda bilgi ve donanıma sahiptir ve bunu inşa eyleminin en başında, yani yer seçiminde göstermeye başlamaktadır. Bu yapılı kırsal çevre bileşeninin zemin üzerinde nasıl kök saldığı Aran (2000: 129) tarafından şu şekilde açıklanmaktadır:

“[y]amaçların önemli bölümlerinde “yer”e bağımlı farklı doğal ilişkilerin varlığını farkederek insanların yaptığı teras dokuları, ziraat eylemlerini sürdürecekleri alanlara, dağınık yerleşimlere zemin hazırlar.”

Tüm bu tartışmaların bizi getirdiği noktada denilebilir ki, yaşadığı coğrafyaya uyum sağlamak zorunda olan insan, yer seçimi kriteri ekseninde çevreyi biçimlendirirken, aslında “yer”e özgü gizli kalmış bir düzeni keşfetmektedir ve bu düzen yer seçiminde belli olmaya başlamaktadır.

4.1.2 “Yer”e Müdahale Biçimi

“Yer”in seçiminden sonra toprağa dokunma aşamasında, “tektonik bütünlüğün” “yer”e müdahale biçimi ile ilgili kriteri devreye girmektedir. Karadeniz Bölgesi’nde uygulandığı biçimi ile teras, “yer” ile şu şekilde diyaloga geçmektedir:

- Teras, doğal çevrenin insan eliyle yapıli çevreye dönüştüğü kalıcı bir yapılaşma düzenini temsil etmektedir.
- Taş setlerle topografyayı düzenli kılan teras, zemin üzerinde köklü değişimler yapmaktadır.
- İnsandan ya da doğa şartlarından kaynaklı olarak hasar gören veya yıkılan teras, topografyanın yapısını değiştirip başka bir düzene taşıdığı için, arkasında bıraktığı değişim ve dönüşümü açık bir şekilde hissettirmektedir.

Alışılmışın dışında bölgenin topografya yapısı dik vadilerden oluştuğu için, bu eğimi düzleyecek şekilde setler inşa edilerek arazinin uygun hale getirilmesi istenmekte ve buna bağlı olarak zemini kökten etkileyen müdahalelerde bulunmaktadır. Kalıcı unsur, tam olarak terasın topografyayı ıslah ederek, bulunduğu “yer”i oturulabilir hale getirmesiyle bağıntılıdır. Topografyayı disipline eden bir niteliğe sahip olması, terası “yer”e olan müdahalede, coğrafi ve iklimsel özelliklere bütünüyle yanıt verebilen bir yapıli kırsal çevre bileşeni yapmaktadır.

Olası bir sel ve heyelan tehlikesinin önüne geçilmesi için, malzmeden, tam anlamıyla toprakla bütünleşmiş bir düzen yaratılmaktadır. Yani, ilk sıra taş duvar yamacın en aşağısına yerleştirilip, yamaçtan gelen toprak duvar üzerine doğru akıtılarak eğimli bir alan oluşturulması; ardından, ikinci sıra taş duvar eklenerek yine üzerine üst yamaçtan gelen toprak akıtılarak doldurulması (Aran 2000: 130), moloz taş malzeme kullanımının topografyayla bütünleşen düzenini açıkça göstermektedir.

Doğal olarak insanlar, ikamet edebilmek ya da olumsuz doğa koşullarına karşı önlem alabilmek için toprağın temelli değiştirilmesinde görev alırlar. Bu bakımdan teras, doğal çevrenin insan eliyle yapıli kırsal çevreye dönüştürülmesinde, kelimenin gerçek anlamıyla zeminini oluşturur (Şekil 23).

Şekil 23: Teras özelinde “yer”e müdahale biçimi
Trabzon-Çaykara-Uzuntarla Köyü (Yazarın Arşivi)

Bu yapılı kırsal çevre bileşeni, toprağın bir bölümünü tarım yapabilmek için ziraat alanlarına dönüştürmekte, zemini hizaya getirmek için bağlantı hatları oluşturmakta ve konutların inşa edilebilmesi için yapı yerleri meydana getirmektedir. İnsanların kullanım amaçlarına göre toprağın bütünüyle dönüştürüldüğü teraslama yönteminde, peyzaj düzeninde ilişkiler ağı belirlenerek zemin radikal şekilde değiştirilmektedir. Bu nedendir ki, bu müdahale biçimiyle “yer” geri döndürülemez seviyede dönüşüme uğramaktadır. Terasın kullanımından vazgeçilmesi ya da yıkılmasından kaynaklı tahribatta ise zeminde telafisi olmayan etkiler ortaya çıkmakta; yani, “yer”de yok olamayan izler bırakmaktadır.

4.1.3 Örüntü Dili

Yer seçimi ve “yer”e müdahale biçimi ile birlikte toprağa temas edilmesinin ardından “tektonik bütünlüğün” oluşumuna, her bir elemanın kompozisyon içindeki dağılımlarını inceleyen örüntü dili kriteri eşlik etmektedir. Teras özelinde, bir bütünü oluşturan mimari elemanları ve bunların bir araya geliş biçimleri ile oluşturulan yapıya özgü tasarım yöntemini ele alabilmek için, konuya her bir ögenin sahip olduğu işlevleri irdeleyerek başlamak gerekir; böylece, yapı inşa edilirken “yer” ve işlev arasındaki uyumun ne boyutta sağlanabildiği anlatılabilir:

- Yerel dilde “kaban” olarak tabir edilen meyilli yerin, sel ve heyelan tehlikesinden korunmasına olanak tanıyan “istinat duvarları”,
- Kırsal kesimde tarımsal faaliyetin sürdürülmesi için “ekin alanları / tarlalar”,

- Mülk sahiplerine ait yapı yerinde bulunan “bahçeler”,
- Vadiler içerisinde hareketin sağlanması ve yerleşim birimleri arasında ulaşım örgüsünün düzenlenmesi için “yollar”,
- Konutlar ve tarlalar arasında erişimin sağlanması için, ikincil yol olarak “yer”e katılan “patikalar”,
- Yamacın daha dik kısımlarında yayalara kısa geçiş yolları sağlamak için, taşlarla biçimlendirilen “basamaklar”, zemin düzleminde birlikte örgütlenmektedir.

Organize olma biçimi, taş duvarlarla oluşturulan setlerle başlar ve bu sıralama, her bir elemanın kontrol altına alınan arazi düzlemi üzerinde, farklı genişlikte taban alanlarına ayrılmasıyla devam eder. Böyle bir akış içerisinde oluşturulan bu yerleşim noktaları aslında; yeşil dokunun arasında kümelenen istinat duvarı, yol, ekin alanları, bahçe, patika ve basamağın, belli bir kurguya göre bir araya getirilmesinin bir sonucudur. Çevrenin mevcut hali göz önünde bulundurularak inşa edilen bu elemanları bir arada tutan kurgu ise şu şekilde var olmaktadır:

Düşey ekseninde; istinat duvarları, sarp yamaçlar üzerinde kotları eşitlemek için, eğime paralel olacak şekilde yol hattı boyunca tekrar ederek uzanmaktadır. Yolun yamaç tarafındaki kısımlarına doğru konumlandırılan bu duvarlar, sadece araziyi düzleştirmekle kalmaz; bunun yanında, topografya içerisinde gizli kalmış ulaşım ve peyzaj düzenini açığa kavuşturur.

Bu duvarlar inşa edildiğinde, ulaşım örgüsüne yön verici işlev kazandırmış olurlar. Burada önemli olan nokta, söz konusu düşey elemanların “ayırıcı” nitelik kazanmasından ziyade, yolu biçimlendirerek erişimi hizaya getiren bir eleman haline dönüşmesidir. “Yer”i çizgisel düzleminde kaplayan bu eleman, yamaçları dolanarak bir anlamda koridor oluşturmaktadır. Yolu düzenleyen bir özelliğe sahip olması, bu elemanın “yer” ile olan bağlantısını ortaya koymaktadır (Şekil 24).

Şekil 24: Teras-yol ilişkisi özelinde örüntü dili
Trabzon-Dernekpazarı-Kondu Köyü (Yazarın Arşivi)

Bu yapılı kırsal çevre bileşeni, belli bir gruba özgü değerlerin, peyzaja ne şekilde sirayet ettiğini de açıkça göstermektedir. Örneğin istinat duvarları, gizlilik sağlamak ya da güvenlik açısından tedbir almak maksadıyla konutları birbirinden ayıracak şekilde inşa edilmemiştir. Bunun yerine, ya yol hattı üzerindeki ya da tarım alanlarının oluşturulması için yamacın daha üst kısımlarındaki, meyilli yerleri düzleştirmek ve böylece peyzajı organize etmek üzere üretilmiştir (Şekil 25). Yerleşim açısından olumsuz özelliğe sahip arazi yapısını disipline eden istinat duvarları, getirdiği çözüm önerisiyle toprak üzerinde ortak bir mimari dil oluşturmakta ve buna bağlı olarak bölgenin yerleşim dokusunun karakteristik özelliğini kazandırmaktadır.

Şekil 25: Teras-peyzaj ilişkisi özelinde örüntü dili
Rize-Çayeli-Yeşiltepe Köyü (Yazarın Arşivi)

Keza burada, Aran (2000: 130) yerel bir yapı ustasının ağzından aktarak bilgi birikiminin terası ortaya çıkarmasındaki kritik rolünü şu sözlerle anlatmaktadır:

“[...] Teras alanlarını yamaca tırmanabildiğin yüksekliğe kadar çıkar. İnsan boyunu geçen kuru taş duvarlarda çıkma taş koyarak basamak oluşturmayı boşlama. Kuru taş duvarların teras kenarı kalınlığı ile zeminde oturan kalınlığı arasında ikiye üç oranının korunmasına dikkat et [...].”

Bu alıntı, terası meydana getiren yerel yapı ustalarının sahip olduğu bilgi birikimi aracılığıyla, içinde bulunduğu üretim faaliyetine yani “tekhne”ye işaret etmektedir. Bu maddi varlığın üretilmesine yön veren bilgiye yönelik talimatlar ise, yerel yapı ustalarının eğimli vadinin en alt kısmından başlayıp, üst kotlara doğru devam eden hat boyunca, moloz taşları yerleştirmelerine kılavuzluk eden yığma taş duvar örme biçimidir. Bu sistemde, doğal bir malzeme olan taş, denge ilkesi sayesinde üst üste sıralanarak, parçalı bileşenlerden bütüne dönüşen bir sonuç ortaya koymaktadır (Çorapçioğlu vd. 2011: 104). Tıpkı bunun gibi istinat duvarları da, moloz taşların bir araya getirilme prensibinden kaynaklı olarak, aynı hizada dikey doğrultuda kademeli şekilde dizilip, harç ile birleştirilmeleri neticesinde yekpare bir görünüme kavuşur.

Yatay eksende ise; setlerin oluşturulmasından sonra sırasıyla ekin alanları, bahçeler, yollar, patikalar ve basamaklar “yer”e dahil olmaktadır. İstinat duvarlarının inşa edilmesiyle birlikte, mülk sahiplerine ait konut-bahçe-depo alanlarını kapsayan yapı yeri kendini göstermektedir (Şekil 26). Yapı yerinin içerisinde bulunan bahçeler ile bu alanın sınırları dışında bulunan ekin alanları ve tarlalar, arazi düzlemi üzerinde bir açık alan düzenlemesi olarak dörtgen şeklinde biçimlenmektedir. Hatta istinat duvarının zamanla yeşil bitki örtüsüyle kaplanarak, “yer”e tamamen entegre olduğu açık şekilde görülmektedir (Şekil 27).

Şekil 26: Teras-yapı yeri ilişkisi özelinde örüntü dili
Rize-Hemşin-Ortaköy Mahallesi (Yazarın Arşivi)

Şekil 27: Teras-tarım alanları ilişkisi özelinde örüntü dili
Rize-Hemşin-Çamlıtepe Köyü (Yazarın Arşivi)

Bu alanlara doğru dağılan patikalar ise, bir noktadan başka bir noktaya daha hızlı bir şekilde erişimi sağlarken; aynı zamanda, doğrusal şekilde sıralanmış yolların tersine, toprak üzerinde oldukça düzensiz bir görüntü oluşturmaktadır. Peyzaj düzenlemesinde vadilerin içlerine doğru yayılarak “yer”e katılan bu ikincil yollar, ana yol-bahçe-ekin alanı arasında bağlantı kurarak zemin üzerinde bir ağ oluşturmaktadır (Şekil 28). Bu eleman, yollara göre zemin üzerinde daha dar alan kapladığı ve ulaşım açısından kolaylaştırıcı olduğu için, yerleşim noktalarına düzensiz şekilde dağılmaktadır.

Şekil 28: Teras-patika ilişkisi özelinde örüntü dili Ordu-Ulubey-Akoluk Mahallesi (Yazarın Arşivi)

Yollar, her bir yapı yeriyle bağlantı kurabilmek için, yamaç üzerinde paralel şekilde uzunlamasına biçimlenerek kompozisyona katılmaktadır. Vadi eteklerindeyken dere yatakları, üst noktalardayken ise istinat duvarları referans alınarak düzenlenen yollar, bölgenin peyzaj düzenlemesinin bir anlamda sembolü olmuştur. Bölgenin ulaşımını organize eden söz konusu bağlantı elemanı, topografyadan kaynaklı düz alan yetersizliğinden ötürü, toprak üzerinde doğrusal şekilde yayılmaktadır. Her ne kadar yollar yerleşim noktaları üzerinde düzenli bir şekilde algılsalar da, sirkülasyonu devamlı olarak sürdürdükleri için, durağan haldeki bölgeyi adeta canlı kılar. Sıkıştırılmış topraktan meydana getirilen bu bağlantı elemanları, yapıklı kırsal çevrenin bir ürünü olmasına rağmen, doğal malzemeden türetildiği için doğanın mevcut düzenine aykırı bir görüntü oluşturmamakta, bu durum da, “yer” ile olan güçlü bağına işaret etmektedir. Hatta sahillerden ya da dere yataklarından toplanan küçük boyuttaki taşların, yer kaplamasında kullanıldığı (Özgüner 1970: 23) uygulamalar da mevcuttur. Bu durum, taş malzemesinin sadece mimariyi değil, yerleşim dokusunu da etkilediğini göstermektedir.

Ulaşım engelini aşmak için yamacın belirli noktalarında nadiren kendini gösteren basamaklar ise patikalara, yollara ya da ekin alanlarına bağlanarak, bu ağ örgüsüne yatay eksende eşlik etmektedir. Bu alternatif bağlantı yolları da, tıpkı patikalarda olduğu gibi, yokuş çıkma eylemini kolaylaştırmak için kavisli bir şekilde biçimlenmektedir (Aran 2000: 70). Yerel bir malzeme olan moloz taşlar yardımıyla, arazi meyili bir tür rampa veya basamak haline dönüştürülmektedir.

Anlaşıyor ki setler aracılığıyla sırayla; yapı yeri, ekin alanları ve bağlantı elemanları bir araya getirilmektedir. Bu elemanların bir araya getirilme prensibi ise, toprak üzerinde yatay ve düşey ekseninde ilerleyerek, arazi yapısını disipline etmek için sunulmuş bir modeldir. Bunun sonucunda, ortaya çıkan örüntü dili hem farklı ihtiyaçlara yanıt verebilen, hem de “yer”in kimliğini yansıtabilen bir kompozisyon oluşturmaktadır. Dolayısıyla, bu örüntü dili aracılığıyla “yer” ve işlev arasında güçlü bir bağ kuran teras “tektonik bütünlük” kriterini karşılayabilmektedir.

4.2 TAŞ KÖPRÜ / AHŞAP KÖPRÜ

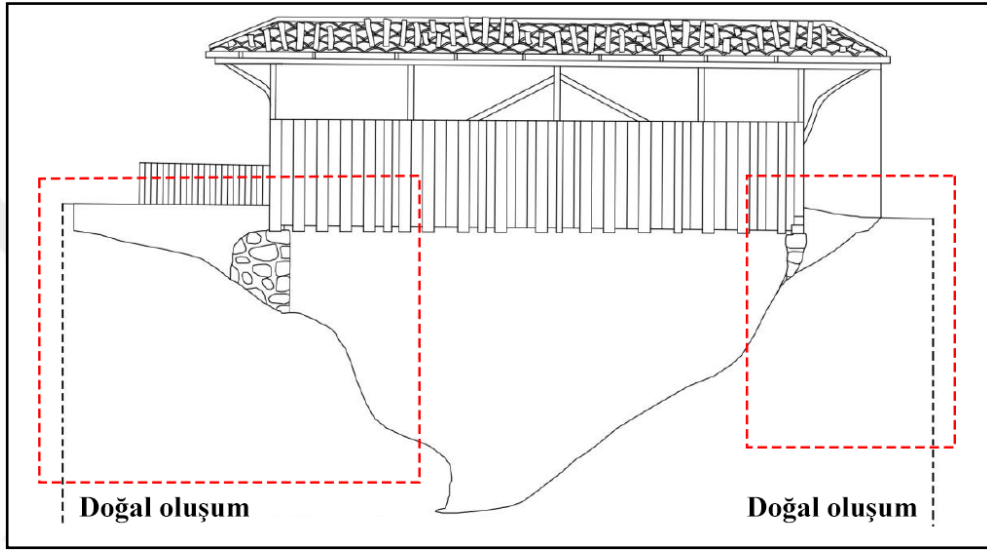
Köprü, bölgenin ulaşım örgüsünü düzenleyen ve “yer”i tanımlayan önemli bir yapıdır. Her bir yerleşim birimi arasındaki bağlantı güçlükle sağlanmaktadır ve bu bileşen olmadan, sıralı vadilerle sınırlanan bölgede ulaşımın dinamik şekilde gerçekleştirilmesi olası değildir. Bununla birlikte, bol yağış akarsu sayısını artırdığı için, engebeli topografya yapısından dolayı ulaşım olumsuz yönde etkilenmektedir (Sözen 2001: 140). Bu olumsuz etki, köprü yapımı gereksinimini ortaya çıkarmış ve sayısız deneyim sonucunda en özgün köprü örnekleri bölgeye kazandırılmıştır. Köprü yapımında, bölgenin iki önemli malzemesi olarak ahşap ve taş kullanılması sonucunda, taş köprüler ve ahşap köprüler olmak üzere, iki farklı yapıdır kırsal çevre bileşeni ortaya çıkmaktadır.

Saha çalışması sonucunda; bölgedeki tarihi köprülerin çoğunlukla iki ayaklı (mesnetli), tek boşluklu, taş kemer köprülerden oluştuğu, çok az miktarda iki, üç, dört boşluklu köprülerin bulunduğu görülmüştür. Doğa şartlarından olumsuz yönde etkilenen çoğu ahşap köprüler yıkıldığı için, tezin tespit ve inceleme evresinde sınırlı sayıda kalmıştır. Taş köprülerin iklim şartlarına dayanıklılığı ahşap köprülere göre daha fazla olduğundan, bölgede çok fazla miktarda bulunduğu görülmüştür.

4.2.1 Yer Seçimi

Köprü, yerleşmelerin birbirinden koparıldığı vadiler arasında bağlantı oluşturabilmek amacıyla ortaya çıkmıştır. Bu vadileri birbirlerine bağlamak için yapı yerine müdahale edilmeden önce, köprüünün inşa edileceği “yer”in fiziksel uygunluğu ve bunun yanında yerleşim noktalarına yön vermesi gibi koşulları karşılayabildiğine dikkat edilmektedir. Bu durum, köprü için yer seçiminde rol oynayan etkenleri daha yakından inceleme gereksinimi uyandırmaktadır:

Yer seçiminde fiziksel uygunluğa dair üzerinde durulması gereken en önemli etmen, belki de zeminin doğal kayalıktan oluşan kısmıdır. Köprü için mümkün mertebe sağlam kayaların olduğu alanlar seçilir (İlter 1978: 260). Bayraktar (2018: 210), Trabzon'un Dernekpazarı ilçesinde bulunan ve ahşap malzemeden yapılan Eğridere Köprüsü'nün sert kayalık yüzeye oturtulmasından dolayı, suyun yapının "yer"le bağlantılı olan kısmını aşındıramadığını ve başarılı bir yer seçiminin yapının ömrünü uzattığını söylemektedir (Şekil 29).

Şekil 29: Köprü özelinde yer seçimi
Yenice Köprüsü, Trabzon-Dernekpazarı-Kondu Köyü
Bayraktar (2018: 207)'den uyarlanmıştır

Bu durum, bir yapıyı kırsal çevre bileşeni olan köprülerin, işlevselliğin ötesinde, literatürde sıklıkla metafor olarak ele alındığı felsefe ile kuramın da konusu olduğuna işaret etmektedir. Daha önceki bölümde tartışıldığı üzere (2.2.1), Heidegger'in (1975: 153) köprü yapımı üzerinden iskân etmek amacıyla inşa faaliyetine başlayan insanın, yerküreye nizam getirdiği yani bir "yer" tanımladığı anlayışını hatırlatmaktadır. Karşılıklı şekilde duran kayalıklardan başlayıp, köprünün orta noktasına doğru kavis biçiminde devam ederek bir yol hattı oluşturmak, tanımsız boşluğu bir "yer" haline dönüştürmektedir. Akarsu üzerinde bağlantı sağlanan bu yol, her iki toprak parçası arasındaki boşluğu birleştirirken, hem işlevsel hem de strüktürel olarak doğal çevreye cevap verir. Tespit edilen taş ya da ahşap köprüler doğa sayesinde hayat bulduğu için, kaya parçaları ve taşlık zemin gibi doğal oluşumlar, bu bileşenlerin "arkhe"si yani yapıtaşdır.

Fiziksel uygunluk üzerinde durulabilecek başka bir etmen, belirlenen “yer”in yerel malzemeye erişilebilirlik durumudur. Çünkü, yapılı kırsal çevreye ait mimari bileşenlerin inşa faaliyetlerinde, mümkün olan en yakın noktadan malzemeye erişim alışkanlığı, köprü için de geçerlidir. Bakıldığında, Doğu Karadeniz’in engebeli topografya yapısından dolayı yoğun olarak tercih edilen taş köprüler ile doğal koşullara karşı direnemediği için nadiren günümüze ulaşan ahşap köprülerin, bölgeye karakteristik özellik kazandırma konusunda dikkate değer etkisi vardır. Esasında bölgede, köprülerin hangi duruma göre taş ya da ahşap olacaklarına karar verildiği merak konusudur. Bu sorunun yanıtı tam olarak, köprü ustalarının malzemeye erişebilme olanağıyla yakından ilişkilidir. Keresteyi elde etmenin daha kolay olduğu vadinin ormanlık kesimlerinde ahşap köprüler görülürken (Bayraktar 2018: 215), gerek vadi gerek dere yataklarında, sıklıkla kemer ile karşılıklı yakaları ulaşılabilir kılan, tek ya da birden çok açıklıklı taş köprüler karşımıza çıkmaktadır. Bununla birlikte, aşılacak mesafenin uzunluğu da taş ya da ahşap malzeme seçimini ve strüktür kararlarını etkilemektedir.

Yer seçiminde fiziksel uygunluğa bir diğer örnek olarak, doğal afetlerden kaynaklı olası bir tehlikenin önüne geçmek için, köprüye tahsis edilecek arazinin uygunluğu gösterilebilir. Yani bir ön koşul olarak, köprünün inşa edileceği “yer” için belirlenen alanın, mümkün olduğunca toprak kayması, göçük ya da su debisinden kaynaklı ani taşkına açık olmama koşulu aranmaktadır.

Buraya kadar köprüler özelinde yer seçimi, fiziksel uygunluğu tanımlayan etmenler üzerinden ele alınmıştır. Bunun ötesinde yapının inşa edileceği “yer”in yakınında yerleşim birimleri olması da yer seçimini etkileyen etmenler arasındadır. Yamaçlarda, en yoğun olan bağlantı yollarına göre seçim yapma koşulu, köprülerin yerleşim alanlarını birbirine bağlayan noktada olmasına teşvik etmektedir.

4.2.2 “Yer”e Müdahale Biçimi

Köprü, terasın aksine “yer”e tamamen tesir etmemekte ve toprağı tümüyle dönüştürmemektedir. Bunun yerine, “yer”le olan ilintisi üç durum üzerinden ilerlemektedir:

- Taş ya da ahşap köprü olmasından bağımsız olarak, her zaman akarsu boyunca devam eden taşlık zemin veya kaya kütleleri üzerine oturan taşıyıcı ayaklar/köprü ayakları, zemini bütünüyle kaplamadığı/dönüştürmediği için “yer”e sınırlı müdahalede bulunmaktadır.

- Bu ayaklara yerleştirilen taş ya da ahşap köprü gövdesi, meydana getirdiği strüktürel açıklık bakımından toprak ile denge kurmaktadır.
- Köprü, insan etkeni ve / veya doğal etkenler nedeniyle, değişmeden veya yıkılmadan önce peyzajın bir parçasıdır.

Birinci durum, her şeyden önce köprünün “yer”in oluşumuna etkisi olduğuna işaret etmektedir. Köprünün toprağa bağlı bir elemanı olan temel (Tunç 1978), taşlık alan üzerine oturtulduğu için, doğal zeminin özgün halini dönüştürecek biçimde “yer”e bir müdahalede bulunmamaktadır. Çünkü bölgenin zemin yapısı akarsu hattı boyunca devam eden doğal kayalardan oluşmaktadır. Bu nedenle köprünün karayla temas ettiği bu taban alanı için, nem ve sudan dolayı oluşabilecek olası problemlerin, yapı malzemesine zarar vermesini önlemek amaçlı tedbirler alınmasına gerek duyulmamaktadır. Taş veya ahşap gövdeyi taşıyan ayaklar doğal kayalıklara oturtulması sonucunda, araziye kısmen etki edilerek köprü için bir “yer” tanımlanmaktadır. Doğu Karadeniz Bölgesi özelinde baktığımızda, dere yataklarında köprü ayaklarının karşılıklı şekilde kayalık zemin üzerine oturtulmasıyla, vadiler arasında bağlantılar oluşturan “yer”ler tanımlandığını görürüz.

İkinci durum, malzeme, strüktürel ve işlevsel özelliklerin “yer”in oluşumundaki etkisini göstermektedir. Taş ayaklar üzerine bindirilen gövde, taş ve ahşap olmak üzere iki farklı malzeme kullanımına ayrılmakta, bu ise tektonik bağlamda farklı görünüşe sahip iki köprü örneğini bölgeye kazandırmaktadır. Ancak ister taş ister ahşap köprü olsun strüktürel boşluk, bölgenin topografyasına dolaşım yönünden getirilen düzenin somut bir ifadesini temsil etmektedir. Söz konusu açıklığın, gerek karşılıklı oturulabilir alanları birleştirmesi gerek bu alanlar arasında sürekli bir hareket akışı sağlaması, “yer” ile kurulan etkileşimin işlevsel boyutuyla ilgilidir. Oluşturulan açıklığın doğal afetlere ve gelen yüke karşı koyabilme eşiği ise strüktürel boyut ile ilişkilidir.

Üçüncü durumda ise, doğal koşullar ve insan müdahalesi nedeniyle köprü zarar gördüğünde, yıkıldığında veya özgün niteliğini kaybettiğinde, “yer” ile olan bağının kopmasından bahsedilmektedir. İster taş ister ahşap olsun doğanın bir parçasından türetilen köprü, toprağa sınırlı müdahalede bulunmaktadır. Akarsu hattı boyunca kayalık zeminin olduğu ve suyun yoğun olarak toplanmadığı “yer”i seçme etmeni ihmal edildiğinde, doğal afetlere maruz kalması kaçınılmaz olan ve yıkılmaya yüz tutan taş köprü ayaklarının “yer”le olan bağı kesilmektedir. Bu elemanın zeminde bıraktığı iz, zaman içerisinde kaybolduğu ve topografyayı temelli değiştirmedeği için,

“yer”e köprü aracılığıyla uygulanmış olan müdahalenin izleri zamanla kısmen silinir. Diğer yandan, geleneksel malzeme ve yöntemin terk edildiği insan kaynaklı ciddi müdahalelerde de köprü, “yer”e bağlı bir kurgu olmaktan çıkmaktadır. Bu ifadelere dayanarak denilebilir ki, köprü özgün mimarisini koruduğu müddetçe “yer”e aittir.

Zemine yapılan sınırlı müdahaleyi anlayabilmek için, taş köprü ve ahşap köprü ayrı şekilde ele alınarak, her iki toprak parçası arasında kurulan bağlantıya bakmak gerekmektedir:

Taş köprülerin “yer”e müdahale biçiminde, moloz taştan inşa edilmiş köprü ayakları, doğal oluşumların (kaya parçaları, taşlık zemin) temel yerine geçtiği zemin üzerine oturtulduğu için, “yer”e temas noktasında sınırlı ve geri döndürülebilir bir müdahale söz konusudur. Bu ayaklar aracılığıyla kemer formunu belirleyen açıklık ya da açıklıklar üretilerek, “yer”i oluşturma eylemi somut bir ifade kazanmaktadır. Kemer bölge taş köprü mimarisinde belirgin biçimde ön plana çıkmaktadır ve bunun altında belli başlı nedenler vardır.

Bunlardan birisi, tek açıklıktan oluşan bu strüktürel boşluk, köprünün ağırlıklara karşı koymasına olanak veren bir eğim sağlamaktadır (Özgüner 1970: 84). Herhangi bir taşıt kullanımına kapalı olsa da oluşturulan eğim, mümkün olduğunca insanlar, binek hayvanları ya da motorsuz araçlardan kaynaklı ağırlığı veya yapıya entegre edilen mimari elemanların beraberinde getirdiği yükleri karşılayabilmektedir. Öyle ki, Bakış (2019) “*Çağdaş Ahşap Yapılarda Tektonik Okuma ve Poetik Karakter Analizi*” başlıklı tezinde, Italo Calvino’nun “*Görünmez Kentler*” (*Invisible Cities*) adlı eserinden kemerin önemi ile ilgili şu alıntıya yer vermektedir:

“Marco Polo, tek tek her taşıyla bir köprüyü anlatıyor. Peki köprüyü taşıyan taş hangisi? diye sorar Kubilay Han... Köprüyü taşıyan şu taş ya da bu taş değil, taşların oluşturduğu kemerin kavsi, der Marco. Kubilay Han sessiz kalır bir süre, düşünür. Sonra ekler: Neden taşları anlatıp duruyorsun bana? Beni ilgilendiren tek şey var, o da kemer. Marco cevap verir: Taşlar yoksa kemer de yoktur” (Calvino 1990: 127).

Kemer ortaya çıkartan bir diğer neden de, bol yağış miktarına maruz kalan bölgede, yeterli strüktürel boşluklar bırakılarak su tasviyesinin sağlanması ihtiyacıdır (Şekil 30). Yapının su taşkınlarından ve selden zarar görmesini önlemek ve suyun akışına izin vermek için, açıklık mümkün olduğunca yüksek tutulmaktadır (Özgüner 1970: 84; Başkan 2019: 504). Bu durum, köprü yapım faaliyetini sürdüren taş ustalarının, iki yaka arasındaki uzaklık mesafesine göre, en uygun kemer formunu üretebilecek teknik bilgi ve beceriye sahip olduklarını göstermektedir. Geniş akarsu

yatağında tek bir kemerin aşabileceği mesafenin sınırlı olmasından ve yağış oranına bağlı olarak suyun yükselmesinden dolayı, yüksek ve büyük boyutta açıklıklara gerek duyulmaktadır. Bu sebeple, göz adedi (açıklık ya da kemer de denilen) fazlalaştırılarak suyun rahatlıkla geçirilmesi sağlanmaktadır (İlter 1978: 27); dolayısıyla, köprü ustaları iki yaka arasındaki boşlukta en doğru kemer formunu, farklı strüktürel kurgularla ortaya çıkarabilmektedir. Yani, dar dere ve/veya akarsu geçitlerinde iki ayak (mesnet olarak da tabir edilen) üzerine oturtulan tek açıklıklı köprüler, buna karşın geniş boyuttaki akarsu yataklarında mesnet sayılarının artmasıyla, birden fazla kemerden oluşan taş köprüler inşa edilmiştir (Başkan 2019: 513).

Şekil 30: Taş köprülerde strüktürel boşluk, Kavak Köprüsü
Rize-Çamlıhemşin-Aşağı Şimşirli Köyü (Yazarın Arşivi)

Ulaşım yönünden topografyaya düzen getirmeyi amaçlayan köprü ustaları, birbirlerinden uzak iki yakayla karşılaştıklarında “yer”e müdahalede bulunurken, yine halihazırdaki düzeni devam ettirerek yapıya dahil olan ayakları suyun içerisine yerleştirirler (Şekil 31). Orta ayak şeklinde tabir edilen bu sütunlar (İlter 1978: 260), taşıyıcı ayaklar da olduğu gibi “yer” ile hassas ilişki kurmaktadır. Bu ifadelerden anlıyoruz ki, taş köprülerde yer seçimi, en az “yer”e müdahale biçimi kadar, “tektonik bütünlüğün” belirlenmesinde önemlidir.

Şekil 31: Taş köprülerde “yer”e kısmen yapılan müdahale
Köprü 1, Trabzon-Maçka-Bahçekaya ve Esiroğlu Mahalleleri arası (Yazarın Arşivi)

Ahşap köprülerin “yer”e müdahale biçimi, taş köprülerin zemine nüfuz etme yöntemiyle benzer özellik göstermektedir. Bu tipteki köprülerde de olası sel felaketlerine karşı önlem alınması için, strüktürel boşluk olabildiğince yüksek tutulmaktadır.

Taş köprü ayaklarında olduğu gibi, ahşap köprülerde de moloz taşlar kullanılarak, doğal kaya parçasının üzerine taşıyıcı ayaklar inşa edilmektedir. Böylece doğal çevrenin biçimlendirilme faaliyeti, her iki yakanın aynı yükseklikte hizalanmasıyla görünür kılınmaktadır. Bu düşey elamanlar arasında, kalaslardan oluşan ana kirişlerin serilmesiyle de yolun sürdürüldüğü bir şerit tanımlanmaktadır (Şekil 32). Tomruk halde iki ayak arasına yerleştirilen ana kirişler, yapıya entegre edilmektedir. Kestane ağacının gövdelerinde bulunan kabuk ve dalların arındırılıp balta ile yontulmasıyla elde edilen bu elemanlar, tek parça halinde yatay olarak yan yana dizilerek bir düzlem oluşturur (Bayraktar 2018: 210).

Şekil 32: Ahşap köprülerde “yer”e kısmen yapılan müdahale
Yenice Köprüsü, Trabzon-Dernekpazarı-Kondu Köyü (Yazarın Arşivi)

Bazen de strüktürel boşluk, yatay doğrultuda düz bir hat yerine yay şeklinde de oluşturulabilir (Şekil 33). Ana kirişler yerine konsol kirişlerin taş ayaklara eklemlendiği yöntemler de mevcuttur. Her iki köşedeki taş ayaklar üzerinde karaboğaz tekniğiyle (yatay doğrultuda tomruk halindeki ağaçların üst üste boşluklar yardımıyla birbirlerini kenetleyecek şekilde yerleştirilmesi) dizilen kalaslar, merkeze doğru yükselerek kemeri oluştururken, yan yana dört adet konsol kirişle desteklenmektedir (Özgüner 1970: 84-85).

Şekil 33: Ahşap köprülerde strüktürel boşluk
Hapsiyaş Köprüsü, Trabzon-Of (Yazarın Arşivi)

Tıpkı taş köprülerde olduğu gibi, ahşap köprülerin taşıyıcı ayakları da taşlık zemine ve/veya kaya kütleleri üzerine oturtularak, “yer”le kısmen ilişki kurmaktadır. Nitekim, taş malzemeye göre ahşap doğada daha erken hasar görmekte ve yıkıma uğramakta ya da ciddi müdahaleye bağlı olarak, özgün niteliğe sahip örnekler yitirilmektedir. Kaybolan özellikleri; topografya yapısı, yerel malzeme ve tekniğe sadık kalınması şartıyla telafi etmek mümkündür.

4.2.3 Örüntü Dili

Taş köprüler; iki kara parçası arasındaki boşluk üzerinde bağlantı sağlayarak, adeta bölgenin doğal halini devam ettiren bir yol tanımlarlar. Zemine müdahalesi kısıtlı olmasına karşın, bir “yer” tanımladığı için her zaman bölgede var olmuş gibi algılanmakta, topografyanın doğal bir uzantısıymış hissini vermektedir. Bu yalın konstrüksiyon düzeni; doğal kayalığın üzerine yine yerel bir malzeme olan moloz taştan yapılmış taşıyıcı ayakların yerleştirilmesiyle başlar ve bu düşey uzantılara bindirilen taş gövdeyle, yatay doğrultuda bir geçiş ögesi yaratılmasıyla ilerler. Taşıyıcı sistemin ayrı bir strüktür gerektirmeden kurgulandığı yığma sistem (Sözen ve Tanyeli 2003: 255) tam olarak bu köprülere yönelik tasarım stratejisinin karşılığıdır. Genel olarak yapıda kullanılan her bir elemanın, belirli bir probleme yanıt verebilmesi amacıyla yatayda ve düşeyde kütleyle eklenmesi şu şekildedir:

- Düşeyde; köprüyü ayakta tutan ve gelen yükü karşılayan “taşıyıcı ayaklar” (mesnet, dayanak ya da köprü ayakları olarak da tabir edilen) (Tunç 1978: 6) yer almaktadır; aynı zamanda, köprü gövdesinin yüzeyini suyun kaynak yönü (membra) ve suyun aktığı yön (mansap) olarak sınırlandıran (tempan olarak adlandırılan) “tempan duvar” (İlter 1978: 280) vardır.
- Yatayda; köprü ayakları arasındaki döşemenin köprü yolu olarak kullanıldığı “tabliye” (Tunç 1978: 6) ve yontulmuş taşların köprü kenarlarına dikey olacak şekilde yan yana getirilmesiyle üretilen ve güzergâh üzerinde güvenliği sağlayan “korkuluk” vardır (Çulpan 2002: 8). Bazı örneklerde ise köprü başlarında veya korkuluğun başlangıcında bulunan “baba taşı” (Tunç 1978: 6) ve taşıyıcı ayakların su ile temas eden kısmına eklenerek suyun açıklıklar içinden geçmesini sağlayan “selyaran” bulunmaktadır (Tunç 1978: 6).

Taş köprülerde “örüntü dili” taşın cinsine, açıklık sayısına, kemer ve korkulukların biçimine göre kendi içerisinde farklılık göstermekte ve tektonik açıdan gruplara ayrılmaktadır:

Çeşitliliği sağlayan bu unsurlara sırasıyla baktığımızda, Karadeniz özelinde taşların cins, büyüklük ve işleniş bakımından ayrışıklarını ve yapının bütününde bir araya geliş biçimi yönünden “örüntü dili” oluşturduklarını görürüz. Örneğin moloz taş, ocaktan çıkarılarak doğrudan kullanılabilen işlenmemiş bir tür taştır (Sözen ve Tanyeli 2003: 165). Moloz taşın çekiç yardımıyla kabaca düzeltilmiş hali kaba yonu taş (Hasol 1979: 544), kalem ve tarak aracılığıyla itinalı şekilde işlenmiş biçimi ince yonu taştır (Sözen ve Tanyeli 2003: 113). Taşın tüm yüzeyleri düzgün şekilde yontularak küp geometrisini andıran tür ise kesme taştır (Hasol 1979: 490). Farklı türdeki bu taşların birlikte kullanımını, taş köprüyü oluşturan elemanların, birleştirilme prensibi üzerinden gözlemlemek mümkündür. Yani köprünün farklı kısımlarında kullanılan moloz taş, yonu taş ve kesme taş üç farklı düzende bir araya getirilerek örüntü dili oluşturmaktadır.

İlk etapta moloz taşların üst üste dizilmesiyle oluşturulan taşıyıcı ayaklar, doğal oluşumları düşey doğrultuda sürdürmekte; daha sonra dizilime, bu dayanaklar üzerine kesme taş ya da yonu taş (işleniş yönünden ince yonu ve kaba yonu olarak ayrılan) gibi işlenmiş taşlarla inşa edilen kemer katılarak, suyun üzerini yatay şekilde kaplamaktadır. Kemer; köprü ustalarının el becerisi ve hassas hesaplama yeteneği sayesinde sağlam bir kavis oluşturabilmeleri için, aşağıdan yukarıya doğru pahlanmış taşların birbirlerini sıkıştırarak şekilde, dikey olarak yan yana dizilmesiyle oluşmaktadır. Kesme taşlar ya da ince yonu taşlar, bir yakadan diğer yakaya doğru dairesel bir çizgide tekrar prensibine göre yerleştirilerek, yüzeyde bir tür desen oluşturmakta ve bu dizilim yapıya dinamik bir görüntü kazandırmaktadır. Bu kemerin tam orta noktasında ise, ardarda sıralanmış taşlara göre form ve ebat bakımından farklı biçimlendirilmiş “kilit taşı” göze çarpmaktadır. Kompozisyon içindeki bir elemana önem ya da öncelik verilmesi anlamına gelen vurgu (Ching 2007: 384), kemeri oluşturan diğer taşlar arasında en dikkat çekici olan ve görsel açıdan odak noktası haline gelen “kilit taşı”nın, tasarım prensibindeki karşılığıdır. “Kilit taşı” olarak adlandırılan bu taş, tepesi kesik üçgen şeklindedir ve kemerin merkezine yerleştirilerek (Sözen ve Tanyeli 2003: 131), gelen yükleri her iki yanında bulunan taşlara transfer edebilme özelliğine sahiptir (Hasol 1979: 289). Ağırlığı taş ayaklara, ardından temele doğru ileterek yapıyı hafifleten kemer sayesinde, bu taş köprüler günümüzde dahi sağlam kalabilmekte ve geçmişi bugüne taşıyabilmektedir (Şekil 34).

Şekil 34: Taş köprü özelinde örüntü dili
Timisvat Köprüsü (Köprükoy Köprüsü) Rize-Ardeşen-Köprükoy Köyü (Yazarın Arşivi)

Kemerin eğimini en doğru şekilde tasarlama çabaları, beraberinde farklı strüktürel kurguları, doğal olarak da farklı tektonik örnekleri ortaya çıkarmaktadır. Örneğin, köprüler iki yaka arasındaki uzaklık mesafesine göre, iki ya da birçok ayaklar üzerine kurulabilir (Tunç 1978: 6). Bu durum, dar yatağa sahip derelerde tek açıklıktan (bir diğer ifadeyle kemerden), geniş yatağa sahip olanlarda ise birden fazla açıklıktan oluşan köprüleri meydana getirmektedir (Başkan 2019: 513). Hatta İlder (1978: 27), nehir yatağının derinliğine ve genişliğine bağlı olarak, kemer formunu iki şekilde sınıflandırmaktadır:

- Merkeze doğru her iki yandan keskin bir eğimle yükselerek oluşan tek açıklık köprüler
- Ayak sayısına bağlı olarak birden fazla kemerden oluşup tabliyenin (yani köprü yolunun) düz ya da hemen hemen düze yakın olduğu köprüler.

Bu ifadeden anlıyoruz ki, her iki yaka birbirinden uzaklaştıkça yeni taşıyıcı ayaklar ve kemerler yapıya dahil olmakta, köprü kavisi ise giderek düzleşmektedir. Tektonik açıdan farklı gruplara ayrılan taş köprülerin oluşması, bu elemanların hangi esasa göre kompozisyon içerisine yerleştirildiği ile ilgilidir ve bu durum tam olarak tasarım prensibinin konusudur.

Kemer aracılığıyla oluşturulan geçiş ögesi, iki yaka arasında tanımlanan boşluğun “açık alan” biçiminde inşa edilmesi şeklinde kendini göstermektedir. Böylece, köprüünün tasarım faaliyetinde, yatay ekseninde yapıya yeni bir eleman katılmaktadır. Yatay düzlem anlamına karşılık gelen tabliye (Hasol 1979: 482), köprü yolu olarak kullanılan “açık alan”ı tanımlayan mimari bir elemandır. Bu eleman araç

trafiğine kapalı olduğu için olabildiğince dar yapılmaktadır. Tablilyede de yerel malzeme kullanma geleneği devam ettirilmiş olup, farklı boyuttaki moloz taşların düzenli ya da düzensiz şekilde döşenmesiyle, peyzaj yatay aksta devam ettirilmiştir.

Tek açıklıktan oluşan yapılarda, her iki uçta bulunan ayaklar ve bu elemanların arasında kalan kemer, yapı içerisinde dengeli şekilde dağılmaktadır. Anlam olarak denge, tasarımı oluşturan hiçbir ögenin bir diğerinden baskın olmaması koşulunu sağlaması ve her bir ögenin kompozisyon içerisinde pozisyonlarının düzenli şekilde belirlenmesi demektir (Güngör 2005: 97). Bu prensip tek kemerden oluşan taş köprülere uyarlandığında, karşılıklı kıyılara dağılan ayaklar ve bunların arasındaki boşluğu örten belirgin bir kavisle dengelenmekte; dolayısıyla, başka ek bir önlem alınmadan dar mesafede suyun geçişine izin verilmektedir (Şekil 35 ve Şekil 36).

Şekil 35: Tek açıklıklı ve kavisli taş köprü örneği
Kaşıkçı Köprüsü, Trabzon-Arsin-Atayurt ve Başdurak Mahalleleri arası (Yazarın Arşivi)

Şekil 36: Taş köprülerde iki yaka arasında oluşturulan açık alan
Mikron Köprüsü, Rize-Çamlıhemşin-Aşağı Şimşirli Köyü (Yazarın Arşivi)

Doğal kayalıklar arasındaki mesafenin artması durumunda, birden fazla sayıdan oluşan kemerli köprüler öne çıkmaktadır (Şekil 37). Yapıda kullanılan elemanlar aynı olsa dahi sayılarının çoğaltılması, bir yakadan diğerine doğru belirli bir ritimde ilerlemelerine, su üzerinde hareket hissi uyandırmalarına ve takip edilebilen bir hat oluşturmalarına etki etmektedir. Ritim, elemanların ya aynı biçimde ya da ufak değişikliklerle yinelenerek, bir tür hareketli kurgu oluşturması anlamına gelmektedir (Ching 2007: 383). Buradaki ritim, düşey boyuttaki ayakların ve yatay boyuttaki kemerlerin ardışık şekilde yan yana sıralanmasıyla, birden fazla açıklıktan oluşan taş kemerleri meydana getirmekte ve bu durum tek açıklıktan oluşan köprülerin, daha kavisli görünmesine neden olmaktadır. Hatta, taş köprülerin örüntü dilini çeşitlendiren bir diğer detay da farklı büyüklükteki açıklıklardır.

Şekil 37: Farklı büyüklükteki açıklıklardan oluşan taş köprü örneği
Koca Köprü, Rize-Pazar-Kocaköprü Köyü (Yazarın Arşivi)

Tempan duvar, bölgede bulunan çoğu taş köprü örneklerinde moloz taşların (Şekil 38), bazılarında ise kesme taşların ya da kaba yonu taşların (Şekil 39), yığma tekniği yöntemiyle örülmesiyle elde edilmektedir. Tempan duvarı farklı kılan ise, bazı örneklerde taşın cinsine ve büyüklüğüne göre, tektonik bakımdan birbirinden ayrılan ifadeleri ortaya çıkarmasıdır. Bu eleman, işlem görmemiş bir taş cinsi olan moloz taşlarla inşa edildiğinde, kimi örneklerde kesme taş ya da yonu taşlara göre, köprü'nün tepesine doğru daha dairesel şekilde ilerler ve köprü'nün tepe noktası kavisli şekilde biçimlenir. Geniş ebatlı kesme taşların, sıra halinde dizilmesiyle üretilen tempan duvar örneklerinde ise, köprü'nün orta kısmında daha sivri görüntü oluşmaktadır.

Şekil 38: Tempan duvarın moloz taştan inşa edildiği köprü örneği
Ortaköy Köprüsü, Rize-Hemşin-Çaneva Köyü (Yazarın Arşivi)

Şekil 39: Tempan duvarın kesme taştan inşa edildiği köprü örneği
Köprü 1, Ordu-Altınordu-Selimiye Mahallesi (Yazarın Arşivi)

Daha sonra tabliyenin her iki kenarında, kemer hizasını referans alacak şekilde yerleştirilen taşlarla korkuluk ortaya çıkartılır. Köprü üstüne istenilen eğimin verilmesi ve kemerin ağırlıklara karşı koyabilmesi için olabildiğince alçak tutulan korkuluk (Özgüner 1970: 84), taş köprüler için bölgenin sembolü haline gelen ortak bir mimari dildir. Yine, tempan duvarda kullanılan taşın cinsine göre korkuluk, dairesel ya da sivri olarak iki farklı şekilde biçimlenmektedir. Tempan duvarın moloz taşla inşa edildiği örneklerde, köprülerin merkezi dairesel biçimlendiği için (Şekil 40), korkuluk da aynı yay şeklini korumaktadır. Kesme taşla inşa edilmesi durumunda ise, köprünün merkezi

daha keskin olarak biçimlenir ve aynı taş cinsi korkulukta da devam ettirildiği için üçgen şeklinde tasarlanmaktadır (Şekil 41).

Şekil 40: Korkuluğun dairesel olarak biçimlendiği taş köprü örneği Başoba Köyü Köprüsü, Artvin-Hopa-Başoba Köyü (Yazarın Arşivi)

Şekil 41: Korkuluğun üçgensel olarak biçimlendiği taş köprü örneği Sincan Köprüsü, Trabzon-Arsin-Başdurak Mahallesi (Yazarın Arşivi)

Ardından kesme taş veya moloz taş kullanılarak, dikey ya da oval formda biçimlendirilen baba taşı, bir anlamda giriş tanımlamaktadır. Kullanıcıları ilk karşılayan eleman olarak bütünün bir parçasını oluşturmaktadır (Şekil 42).

Şekil 42: Taş köprüye ait bir eleman olan baba taşı örneği
Yavşan Köprüsü, Giresun-Homurlu Mahallesi Yağmurca Köyü arası (Yazarın Arşivi)

Yürütülen saha çalışmasında, bir mimari eleman olan selyaranın kullanıldığı bazı örnekler de tespit edilmiştir (Şekil 43). Suyun akış yönüne ters olacak şekilde taşıyıcı ayaklara yerleştirilen selyaran, suyun açıklara yönelmesini ve köprü ayaklarına çarparak aşındırmasını önlemek amacıyla, yapının üçgen planlı masif taş bölümünü oluşturmaktadır (İlter 1978: 280; Sözen ve Tanyeli 2003: 212). Sivri olarak biçimlenen selyaran, tektonik anlamda doğa koşuluna karşı direnebilecek güce sahip olan ve yapıyı koruma altına alan bir elemandır.

Şekil 43: Selyaran bulunan taş köprü örneği
Kalamina (Söğütlü) Köprüsü, Trabzon-Akçaabat-Osmanbaba Mahallesi (Yazarın Arşivi)

Ahşap köprülerde; taş köprülere nazaran mimari elemanların sayısı belirgin şekilde değişmektedir. Bu yapıyı kırsal çevre bileşenlerinin, doğada varlığını sürdürmesi taşın göre daha kısa olduğu için, yapıyı koruma altına alacak başka

elemanlara ve kurallara, kısacası yeni bir örüntü diline ihtiyaç vardır. Ahşap köprülerin taş köprülere kıyasla konstrüksiyon düzeninin daha komplike olması (Özgüner 1970: 84), kullanılan mimari elemanların sayısı ve çeşitliliğine bağlıdır.

Her bir mimari elemanın, ahşap köprünün kapsamı içerisine girme ilkesi ana hatlarıyla,

- düşeyde, taşıyıcı ayak, L konsol kiriş ve payanda
- yatayda; ana kiriş, konsol kiriş, tabliye, korkuluk, semer çatı şeklinde gelişmektedir.

Bununla birlikte, taş ve ahşap iki farklı malzemenin bir araya geliş biçimi, bölgedeki ahşap köprülerde örüntü dilinin oluşmasına etki etmektedir. Taşın yontulması dışında, balta ve el hızarı gibi aletleri kullanarak ağacı işleyebilen yerel yapı ustaları, Antik Yunan döneminde el becerileri ile ön planda olan “tektonlar”ı akla getirmektedir. Ağaçları kesebilecek güce ve kereste üretmek için balta kullanabilecek yeteneğe sahip “tektonlar”, yaşadığı ortamı şekillendirip daha elverişli bir duruma getirirken görünür ve görünür olmayan düzeni de açıklığa kavuşturmaktadır (Holst 2017: 2-4). Görülüyor ki adlandırmada, Karadeniz’in olumsuz koşulları insan için engel olamayan bir etkiye evrilmektedir; bu duruma vesile olan örneklerden biri, ulaşımı mümkün kılan sağlam ve çevreye uygun bu yapıyı kırsal çevre bileşenlerin üretim faaliyetidir.

Tıpkı taş köprülerde olduğu gibi, ahşap köprülerde de kayalık zemin üzerine, yığma tekniğiyle moloz taşlardan taşıyıcı ayaklar örülerek, yapının en küçük bileşenlerinden bir bütün oluşturma süreci başlatılmaktadır. Taş köprülerden farklı olarak, doğanın mevcut halini taş malzemeyle dikey doğrultuda sürdüren bu elemana, yatay doğrultuda ahşap malzemedan üretilen ana kiriş ve konsol kirişler eşlik etmektedir. Yani köprünün bu kısmında, iki farklı malzemedan elde edilmiş iki eleman, iki yönde uyum içerisinde çalışabilmektedir. Burada dikkat çeken bir nokta ise, “yer”e müdahale biçimi bölümünde tartışıldığı üzere, ana kiriş ve konsol kirişlerin taş ayaklara entegre edilme biçiminin, farklı yöntemler üzerinden ilerlemesidir. Bu durum ise, aynı “yer”de farklı tektonik kurguları içinde barındıran köprüleri var etmektedir. Ana kirişlerin tomruk halinde iki ayak arasına yatay olarak yerleştirilmesi, strüktürel boşluğun dairesel değil aksine eğimin neredeyse olmadığı bir form haline dönüşmesine etki etmektedir. Ancak, taşıyıcı ayağa bindirilen ana kirişlere konsol kirişler eşlik ettiğinde, elde edilen strüktürel boşluk yay biçimini almaktadır.

Şekil 44'deki örnekte, köprü başının doğal kayalıktan oluşan kısmında, beş derecelik açılarla yan yana olmak üzere bir sırada yedi ve üç sırada dört adet, üst üste ise dört sıra konsol kiriş bulunmaktadır (Çabuk, Şahin Güçhan ve Türer 2015: 229-230). Köprü başının yığma taş duvardan oluşan kısmında ise, yirmi derecelik açılarla yan yana olmak üzere dört, üst üste beş sıradan oluşan konsol kiriş yerleştirilmektedir (Çabuk, Şahin Güçhan ve Türer 2015: 230). Bu kare kesitli elemanlar hiyerarşik kurguya bağlı kalarak, her iki yakada suya paralel şekilde üst üste dizili bir görsel düzen oluştururlar. Bir uçta yedi, diğer uçta dört sıralı bir tür katman oluşturulurken, her bir eleman bir alt sıraya göre köprü'nün orta noktasına doğru bir miktar daha taşırılmaktadır. Katmanlar arasına yatayda doksan derecelik açılarla yerleştirilen yeni kirişler, hiyerarşik kurguda sıra sayısı ile orantılı olarak eklenirler. Başka bir ifadeyle, buradaki kural, üst üste yerleştirilen kiriş sayısı diğer aksta eklenecek olan kirişlerin miktarını belirlemektedir. Bu organize olma biçimi, yatayda iki yönlü olacak şekilde birbirlerinin üzerine bindirilen elemanların yukarıya doğru genişlemesini, iki yaka arasındaki mesafenin daralmasını ve köprü'nün merkezine doğru yön algısı oluşturmasını sağlamaktadır.

Şekil 44: Taşıyıcı ayağa bindirilen ana ve konsol kirişler
Buzlupınar Köprüsü, Rize-Çayeli-Buzlupınar köyü (Yazarın Arşivi)

Geçme yöntemiyle konsol kirişler taş ayaklara oturtulmasına karşın, yük dağılımının karşılanmasında konstrüksiyon mantığının değiştiği örnekler de vardır. Konsol ve asma tekniğinin bir arada kullanıldığı Şekil 45'deki örnekte, ana taşıyıcı kirişler, üst üste yerleştirilen ve yatay boyutta taşırılan konsol kirişlerin üzerine bindirilerek tek açıklık oluşturulmakta; bununla birlikte, askı elemanları aracılığıyla köprü'nün ağırlığı hafifletilmektedir (Yılmaz, Fidan ve Apaydın 2017: 440-441).

Şekil 45: Ahşap köprülerde strüktürel boşluk
Başkotanı Köprüsü, Ordu-Mesudiye-Kabadüz (Yazarın Arşivi)

Öte yandan, konsol kiriş ve payanda kullanılarak köprü gövdesi üzerine semer çatı yerleştirildiği görülmektedir. Alaturka kiremitle örtülü semer çatıda kullanılan dikme ve payandalar evlere özgü elemanlardır (Özgüner 1970: 84). Ancak ahşap malzemenin doğa şartlarına karşı savunmasız olması, bu elemanların tektonik açıdan kompozisyonun bir parçası olmasına vesile olmaktadır. Bu sebeple, ahşap yapıyı yağmurdan korumak için eklenen semer çatı (iki yöne eğimli çatı), köprü'nün eğimine göre şekillenerek entegre edilmektedir. Bu durum bölgedeki ahşap köprülerde, iki yaka arasındaki boşlukta “yarı-açık alan” tanımlayan ortak bir mimari dil oluşturmaktadır (Şekil 46).

Şekil 46: Ahşap köprüye entegre esilen semer çatı
Eğridere Kiremitli Köprüsü, Trabzon-Çaykara-Buzlupınar köyü (Yazarın Arşivi)

4.3 SERENDER

Serender, Doğu Karadeniz Bölgesi yapılı kırsal çevresinde yaşayan insanların hasat sonrası mısırları kurutabilmesi, muhafaza edebilmesi ve diğer gıda maddelerini depolayabilmesi için kullandıkları bir ambar türüdür. Bölgedeki konutların yapı karakterinden ayrı nitelikler taşıyan bu bileşene, tarım alanı olmayan kıyı hattında rastlanmamaktadır. Lakin sahilden uzaklaşıp vadinin içine doğru yöneldikçe ekili alanlar çoğalmakta ve konutun bir uzantısı gibi algılanan bu yapılı kırsal çevre bileşeni kendini göstermektedir.

Serenderin ortaya çıkmasındaki en önemli etken, bölgenin kapalı ekonomik özelliğidir; ancak topografya yapısı da, son derece basit konstrüksiyon düzeninin oluşmasına etki etmektedir (Eruzun 1977: 125, Sözen ve Eruzun 1992: 130). Bu yapılı kırsal çevre bileşenine, özellikle Trabzon, Rize ve Artvin illerinde rastlanılmakta, batıya doğru ilerledikçe yağışın azalmasından dolayı, dam³⁴, “çöten”³⁵, “merek”³⁶, “bagen”³⁷ gibi daha basit ambar yapılarına dönüşmektedir (Eruzun 1977: 125; Sözen ve Eruzun 1992: 130).

Dünyada benzer veya farklı malzeme ile yapılmış, serender prensibine dayalı ambar yapılarına rastlamak mümkündür. Örneğin Norveç’te bulunan ve “loft” olarak adlandırılan ambar yapıları, “*yerden yüksek yapı, yer*” anlamına gelmektedir (Karpuz 1999: 77). Bu yapıların zemin katı, ahşap direklerle toprak üstünde yükseltilip “yer” ile ilişkisi kesilmektedir (Şekil 47).

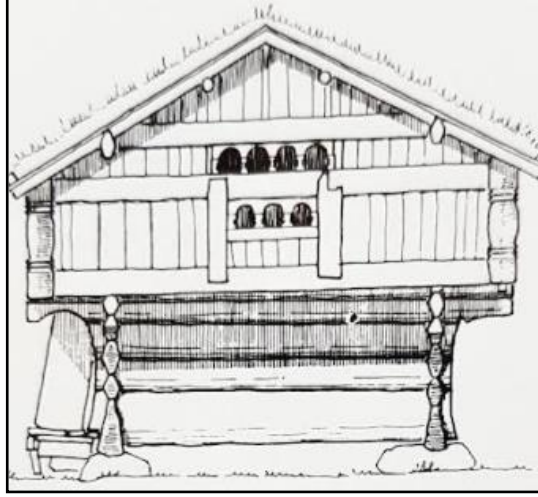
³⁴ Dam, üstü örtülü yan tarafları ise açık olarak tasarlanmış samanlık deposudur (Eruzun 1977: 125).

³⁵ Çöten, Trabzon’dan Samsun’a kadar olan kesimde mısır ve fındık gibi ürünlerin depolanması amacıyla kullanılan ambar türüdür (Özgüner 1970: 87; Eruzun 1977: 125).

³⁶ Merek, evin çevresinde samanlık amacıyla kullanılan ayrı bir yapı türüdür (Öztürk 2005: 843).

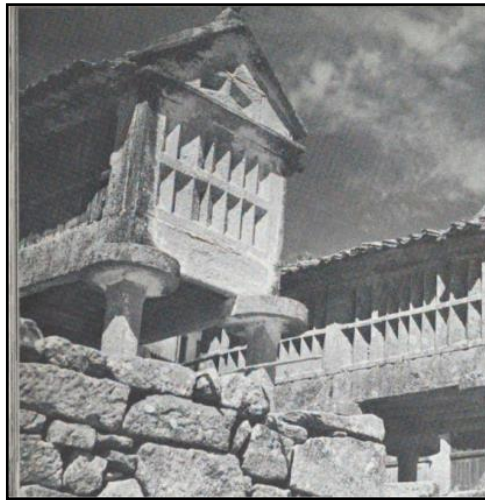
³⁷ Bagen, “*baraka*” (Özgüner 1970: 87) ya da “*tek mekânlı ilkel yapı*” (Eruzun 1977: 125) şeklinde nitelenmektedir.

Şekil 47: Norveç’te bulunan tahıl ambarı (*loft*)
(Bugge ve Norberg-Schulz 1990: 28)

Bir diğer örnek ise, “horreos” olarak ifade edilen İspanya’daki ambar yapılarıdır (Şekil 48). Kelimenin anlamı İspanyolcada “*tahıl ambarı*”na karşılık gelmektedir (Rudofsky 1964: 72). Rudofsky (1964: 72) “*Architecture without Architects*” adlı kitabında, İspanya’nın kırsal bölgesinde yaşayan halkın, ekmeğe ve ekmek yapımında kullanılan malzemelere olan dini saygısından ötürü, bu yapı türünün sahip olduğu kutsal önemine değinmektedir. Bununla birlikte yazar (1964: 72), mahsullerin saklandığı alanın zararlı hayvanlardan korunabilmesi için, dikmelerin (yapının “yer”den yükseltilmesini sağlayan eleman) üzerine dairesel taş ayakların entegre edildiğinden bahsetmektedir.

Şekil 48: İspanya’da bulunan tahıl ambarı (*horreos*)
(Rudofsky 1964: 72)

Meksika’da bulunan tahıl ambarı örneğinde ise, yapı yukarı doğru genişleyerek kemirgen hayvanların tırmanması önlenmektedir (Moholy-Nagy 1957: 144) ve bu strüktür anlayışı doğal ortamın olumsuz koşullarına karşı kurgulanmış yapısal bir çözümlerdir (Şekil 49). Bu farklı örnekler göstermektedir ki, tahıl ambarlarının inşasında sadece iklim ve çevresel koşullar belirleyici değildir. Bu bileşenin işlevi gıdayı zararlılardan korumaktır. Bu durum, ambarların “yer” ile temasının olabildiğince en az seviyede olmasına etki etmektedir.

Şekil 49: Meksika’da bulunan tahıl ambarı (*the small Mexican granary*) (Moholy-Nagy 1957: 145)

4.3.1 Yer Seçimi

İnsanın, serender üzerinden “yer”i bütünüyle ne kadar hissettiğini ve bağ kurduğunu anlayabilmek için, yapım sürecinin en başına yani yer seçimine odaklanmak gerekir. Bölgenin bol yağışın etkisinde olması, hem havadaki hem de topraktaki nem oranını artırmaktadır. (Eruzun 1977: 127); bu sebeple, mahsullerin nemden korunmasını ve sürekli olarak hava akımından yararlanmasını sağlayan bir yapı türüne ihtiyaç duyulmaktadır. İklimin ve tarımsal faaliyetin beraberinde getirdiği bir prensip olarak, nemin yapıya nüfuz etmemesini mümkün kılan bir çözüm arayışı gereklidir. Bu hususları göz önünde bulunduran insan, “yer”e müdahale ederken, eyleme öncelikle serenderin “yer”ini belirlemekle başlar. Bu “yer”, mümkün olduğunca konut çevresinde seçilen en yakın konumdur. Yani serenderin konumu, ekseriyetle konutun girişiyle bağlantılı olacak şekilde belirlenmektedir (Şekil 50).

Şekil 50: Serender özelinde yer seçimi örneği
Trabzon-Sürmene-Aksu Köyü (Yazarın Arşivi)

Bununla birlikte, serenderin ayaklarının düz bir zemine oturtulması (Özgüner 1970: 43), yer seçiminde kritik rol oynayan bir başka etkidir. Arazinin en düz alanı tespit edilir; ardından, zemine temas edecek kısmın nemden ve sudan korunması için köşeler taşlarla çevrelenir. Böylece, serenderin inşası için en ideal “yer” hazırlanmış olur. Bazı örneklerde ise, birbirinden bağımsız ayaklar, her birinin zeminle noktasal bağ kurduğu taşların üzerine oturtularak, yer seçimi açısından daha esnek davranılmaktadır (Şekil 51).

Şekil 51: Yer seçiminde düz zemin üzerine kurulan serender örneği
Ordu-Altınordu-Gerce Mahallesi (Yazarın Arşivi)

4.3.2 “Yer”e Müdahale Biçimi

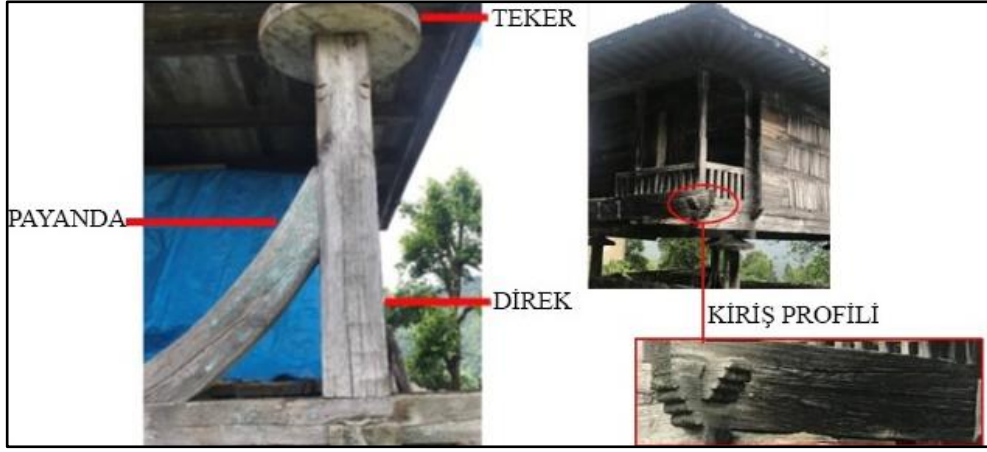
Bölgenin ekonomik şartlarına bağlı olarak kullanımına ihtiyaç duyulan serenderde, “yer”le kurulan ilişkinin ön koşulları şu şekilde gerçekleşmektedir:

- Mahsullerin saklandığı kapalı alan, iklim ve çevresel koşulların olumsuz etkilerine karşı, olabildiğince korunma altına alınmaktadır.
- Bu bakımdan serender, dikmelerle “yer”den yükseltilmesi sonucu, zeminle en az seviyede bağ kurmaktadır.

Doğu Karadeniz Bölgesi’nin yağışlı iklimi, ekili alanlardan temin edilen ürünlerin korunmasını zorlaştırmakta (Sözen ve Erüzün 1992: 130), bu durum “yer”in; konut, mısır tarlası, fındık bahçesi, çay bahçesi, serender düzenine göre kurulmasına etki etmektedir. “Yer”e müdahale biçiminin odak noktası, gıda ürünlerinin her zaman sağlıklı bir şekilde saklanmasıdır. Dolayısıyla, yapılı kırsal çevrede değerli olan mahsullerin depolanması, bir tasarım problemi olarak tanımlanmaktadır. Bu probleme karşılık getirilen çözüm önerisi, yiyeceklerin muhafaza edildiği bölümün, “yer”den ötelenecek şekilde hava akımının sağlanmasıdır. Bu durum, serenderin “yer”e müdahale biçiminde, “yer”e mümkün olan en az düzeyde etki eden ve işleve en yüksek seviyede yanıt veren niteliğe sahip olduğunu göstermektedir (Şekil 52).

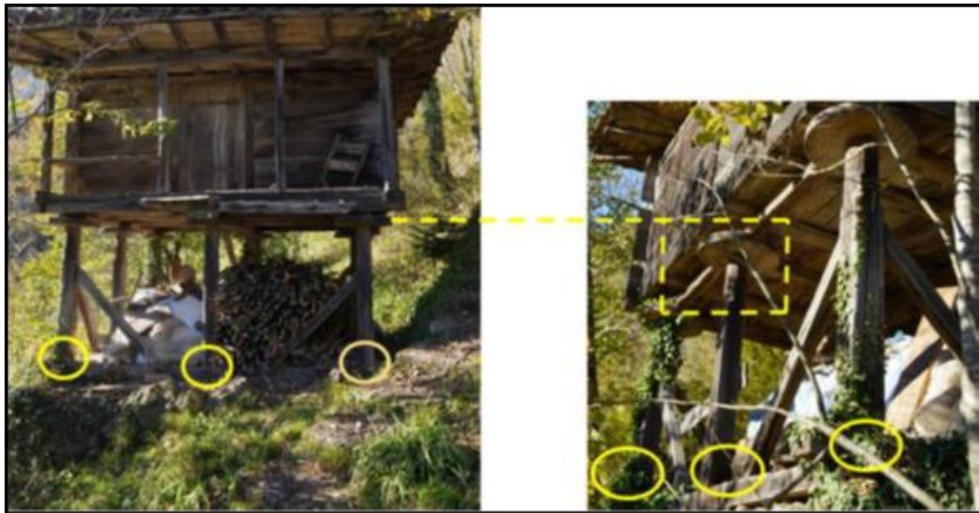
Bu yapılı kırsal çevre bileşeninin “yer”le olan ilişki biçimi, “altı yarı-açık mekanlar” veya “altı kapalı mekanlar” olarak farklılık göstermektedir. Taş zemin üzerine ayaklar oturtularak, havalandırma amacıyla altı boş tutulan ve hafif olması bakımından uçar gibi algılanan bu tür serenderler (Batur ve Öymen Gür 2005: 25-27), “altı yarı-açık mekânı” temsil etmektedir. Düzleştirilmiş bir zeminde moloz taş duvar üzerine, “taban ağaçları” köşelerde yarım bindirilmiş olarak yatay eksende dizilmektedir (Özgüner 1970: 52). Bir sonraki aşama olarak, direkler (dikme) taban ağacına düşey olarak yerleştirilerek yapı yükseltilmektedir. Bu elemanların, üç probleme karşı çözüm önerisi getirebildiği görülmektedir: a) Yapının tüm yükünü taşıyabilmekte, b) yapının su ile temasını kestiği için, çevreden kaynaklı olumsuz etkilere karşı koruyabilmekte, c) “dört”, “altı”, “sekiz” ve “on” ayaklı olacak şekilde çeşitlilik gösteren direk sayısı yapının büyüklüğünü belirleyebilmekte.

Şekil 52: Serender özelinde örüntü dili
Trabzon-Dernekpazarı-Kondu Köyü (Yazarın Arşivi)

Diğer yandan moloz taş duvar üzerine serenderin inşası, bölgede sık karşılaşılan bir durumdur. Örneğin, moloz taş duvarlarla oluşturulan temel (Eruzun 1977: 129), dik arazi yapısını düzleştirmeye imkân sunmaktadır. Böylece, serenderin bir “yer” tanımlayabilmesi için uygun koşullar oluşturulmaktadır. Eğimin daha çok olduğu yamaçlarda ise temel duvarı kot farklarını eşitleyecek şekilde, alçak olan kısımda yüksek tutularak sorun aşılmaktadır (Eruzun 1977: 129) (Şekil 53). Ayakların yerleştirilmesi yerine, duvarların örülmesi durumunda ise “altı kapalı mekânlar” a dönüştürülen serender örnekleri meydana getirilmektedir. Kapalı bir mekâna dönüşen bu yapıyı kırsal çevre bileşeni, ağırlıklı olarak odun, fındık kabuğu gibi ihtiyaca yönelik malzemelerin depolanması amacıyla kullanılmaktadır.

Şekil 53: Serenderin zeminle olan bağlantısı
Trabzon-Dernekpazarı-Kondu Köyü (Yazarın Arşivi)

4.3.3 Örüntü Dili

Gerek yük taşıma kapasitesi gerek işlev bakımından, yapının en uygun kısmına yerleştirilen serendere özgü mimari elemanlar, belirli bir kurala göre bir araya gelerek anlamlı bir bütün oluşturabilmektedir.

İkamet edilmeyen söz konusu depo yapıları, ahşap yığma ve çatma sistemin birleşiminden oluşmakta (Eruzun 1977: 129) ve tasarım problemi ile çözüm önerisini beraberinde getiren bir özelliğe göre inşa edilmektedir. Özgüner (1970: 35), serenderin yapım tekniğinden ötürü sahip olduğu özelliği, şu şekilde açıklamaktadır:

“[t]amamen çivisiz veya az çivi kullanarak yapılan tahta yığma ve dolma binalar sökülerekten bir başka yerde tekrar kurulabilmektedir. Hemen bütün seranderler tahta yığma olarak yapılmaktadır.”

Yapı öğelerinin bir araya getirilip ayrılabilmesi, serendere sökülebilirlik özelliği kazandırmış olsa da, bu strüktürel özellik örüntü dili kriterinde bir tür öncelik değildir.

Altı açık mekânın oluşturulması: Direk sayısının farklılık göstermesi statik bir durum olmakla birlikte, direk üzerine kurulan yapıda hassas bir dengenin var olduğuna işaret etmektedir. Yerel dilde “dirsek” olarak adlandırılan payandalar, kırk beş derecelik açıyla bu direklere sabitlenerek eğilmesini engellemektedir. Fare ve diğer zararlı türlerin serendere (yapının iç mekânı olan ambar kısmına) ulaşmasını önlemek amacıyla, her bir direk başına yerleştirilen “teker”, strüktürel kurgunun önemli bir parçasıdır. Ardından, “direk başı” olarak adlandırılan kirişler yatay olarak yerleştirilerek, bir tür konsol meydana getirilir (Eruzun 1977: 129). Bu adımlar izlenerek, serenderin “altı açık mekân” bölümü oluşturulmaktadır.

Bazı örneklerde ise bu katın, ağırlıklı olarak odun, fındık kabuğu gibi ihtiyaca yönelik malzemeleri depolamak amacıyla sonradan kapatıldığı görülmektedir. Hatta bu dönüşüm, moloz taş yerine göz dolması ya da muskalı dolma duvar örgüsünün tercih edilmesiyle gerçekleştirilmektedir (Şekil 54).

Şekil 54: Zemin katta göz dolma veya muskalı göz dolma tekniği uygulanan serender örneği Trabzon-Dernekpazarı-Tırhandoz Köyü ve Kondu Köyü (Yazarın Arşivi)

Kapalı mekânın oluşturulması: Ambar olarak kullanılan kapalı alanın biçimlendirilmesi için, “direk başı” aracılığıyla oluşturulan konsol ambar hacmini genişletilmekte (Eruzun 1977: 129), böylece, yapı yukarı doğru genişleyen bir görüntü oluşturmaktadır. Bununla birlikte aynı katta, ana direklere kıyasla daha ince kesitli “çardak direkleri” düşey olarak oturtulmaktadır (Özgüner 1970: 52). Dikmelerin yukarıya doğru incelerek devam etmesi, yük transferinin pratik bir şekilde çözümlendiğini gösterirken, mimari elemanların hiyerarşik bir sıralama ile kurgulandığını da temsil etmektedir (Şekil 55). Hiyerarşik düzenin mimari elemanlarını organize etme yöntemi, yapı yükseldikçe eklenen dikey elemanların giderek hafifleyen bir form halini alması üzerinedir.

Şekil 55: Serenderde depo alanının oluşturulması Artvin-Arhavi-Arılı Köyü (Yazarın Arşivi)

Bunun dışında, ahşap oyma ve ajur (delgi) tekniğine bağlı kalarak, duvar üzerinde doğal havalandırmayı sağlamak amacıyla boşluklar oluşturulmaktadır (Karpuz 1999: 79). İçeride hava akımını sağlamak için işlevsel yönden bir amaca hizmet veren bu boşluklar, aynı zamanda, cephe üzerinde oluşturduğu bu iki boyutlu desenler sayesinde, estetik açıdan bir değer taşımaktadır (Şekil 56).

Serenderin dış cephesinde; havalandırma yoluyla kurutma işlemi için ahşap oyma tekniği, bunun yanında kuru ve serin alanlarda depolama işlemi için yığma ve çatma sisteminin bir arada olduğu teknik uygulanmaktadır. Dış cephe tasarımı, hacimsel boşluklarla hava akımını sağlamak ve dolu yüzeyle mahsulleri saklamak anlayışı üzerine kuruludur. Dış cephede değişen örüntü dili, kurutma ve saklama olmak üzere iki farklı işlevle aynı zamanda oyma ve geçme olmak üzere iki ayrı teknikle ilişkilidir.

Şekil 56: Serenderde hava akımının sağlanması
Rize-Hemşin-Ortaköy Mahallesi (Yazarın Arşivi)

Çatı mekânının oluşturulması: Bundan sonraki sıralamada, çatının oluşturulması ve yapım sürecinin tamamlanması için eklenen “makas direkleri”, “omuz başı”, “makas ağaçları” ve “mertekler” (Özgüner 1970: 52) yine giderek

incelmekte ve dışarı doğru uzatılmaktadır. Her katın, bir alttaki kata göre dışı doğru taşırılarak kurgulanma (Batur ve Öymen Gür 2005: 25) ilkesi, mimari elemanlarının konstrüksiyon düzenindeki dağılımını açıkça ortaya koymaktadır. Yukarı doğru genişleyen yapı ve aynı yönde giderek incelen mimari elemanlar için denilebilir ki, serenderi oluşturan her bir öge, denge içinde çalışan bir form oluşturmaktadır (Şekil 57

Şekil 57: Yukarıya doğru genişleyen serender örneği
Trabzon-Sürmene-Dirlik Mahallesi (Yazarın Arşivi)

4.4 YAPILI KIRSAL ÇEVREDE “TEKTONİK BÜTÜNLÜK” BOZULDUĞUNDA OLASI SONUÇLARIN TESPİTİ VE DEĞERLENDİRİLMESİ

“Yer” ve tektonik kavramlarının dikkate alınmadığı durumlara değinmek, vernaküler mimaride “tektonik bütünlük”ten vazgeçildiğinde baş gösterecek olası problemlerin farkında olmamızı sağlamaktadır.

“Tektonik bütünlük”ten yoksun olarak üretilen bir yapı yerel bağlamından uzaklaştığı için, yapılı kırsal çevre bileşeni olma özelliğinden çıkarak topografya ve kültürel peyzajda tahribata neden olmaktadır. Yitirilen yerel bağlam doğal dokunun kaybedilmesine yol açarken, bölge sakinlerini geçmişiyle bağlayan tüm bilgi ve anılarını da silmektedir. Kuşkusuz ki zaman içerisinde teknolojik, kültürel, sosyal ve ekonomik koşulların değişmesi, vernaküler yapı stoğunun yok olma süreciyle karşı karşıya olmasına zemin hazırlamaktadır. Moholy-Nagy (1957: 171) tarafından da

teknolojinin itici güçleri olan maliyet ve hızın, kırsal yapılaşmayı yıkıcı boyutta etkileyen ve uzun ömürlü olmayan melez yapıları (yarı yerli-yarı teknolojik) oluşturduğu ifade edilmektedir. Bilinen bu gerçeğin ötesinde asıl önemli olan nokta, Upton'un (1993: 14) dediği gibi yıkılanlarla, hasar görenlerle yani günümüzde artık mevcut olmayanlarla ilgilenmemiz gerektiğidir.

Tezin üzerinde durmak istediği konu da, vernaküler yapıları “yer”le birlik içinde tutan “tektonik bütünlüğün” göz ardı edildiği durumda, yerleşim dokusunu aşındıracak nitelikteki unsurlardır. Bu türden olası bir olumsuz durumu saptayabilmek için “yer seçimi” (yapı yerinin karar süreci), “yer”e müdahale biçimi” (yapının “yer”le olan temas biçimi) ve/veya “örüntü dili” (yapıyı oluşturan tüm unsurların bir araya getirilme yöntemi) önemsenmeyerek inşa edilen ve yerleşim dokusundan bağımsız şekilde algılanan teras, köprü ve serender örneklerine yoğunlaşmaktadır.

Teras bağlamında “tektonik bütünlüğün” bozulması; yerleşim dokusuyla uyumlu setler yapılmaması, topografyanın aykırı biçimde düzenlenmesi anlamına gelmektedir. Doğal koşullara karşı, teraslama yöntemi aracılığıyla eğime yönelik herhangi bir önlem alınmaması, olumsuz sonuçları meydana getirmektedir.

Bu önlemlerin başında ise yer seçimi gelmektedir. Bu kriterden vazgeçilmesi halinde, yamacın doğa olaylarından etkilenebilecek bölümleri, heyelan ve sel tehlikesine açık olmakta ve şüphesiz ki doğal afetlerin beraberinde getireceği tahribata karşı savunmasız kalmaktadır. Yamaçlara sağlıklı teraslar yapılmadan inşa edilen ve heyelan sonucu çöken yapıları kırsal çevre bileşenleri, “yer”le etkileşimini yitirmekte ve zemin üzerinde geri dönüşümsüz yıkımlara neden olmaktadır (Şekil 58).

Şekil 58: Sel ve heyelana bağlı olarak ortaya çıkan olumsuz durumlar (NTV 2020)

Bununla birlikte “yer”le kurulan ilişkiye gereken önemin verilmediği noktada, “tektonik bütünlük” bozulmakta, dolayısıyla yapıları çevre sağlıklı şekilde

düzenlenememektedir. İstinat duvarında moloz taşlar yerine uygulama biçimi daha hızlı ve pratik olan beton, demir gibi malzemelerin tercih edilmesi, doğal eğime göre biçimlenmeyen ve bu nedenle yeryüzü şekline ait durmayan örnekleri çoğaltmaktadır. Bilinen bu gerçeğin ötesinde esas üzerinde durulması gereken husus, topografyaya değer biçilmeyerek gerçekleştirilen böyle bir yapı yapma eyleminin, insan ve doğa arasında zayıflayan bağı görünür kılmamasıdır.

İstinat duvarlarına bağlı olarak topografya üzerinde organize olan konut, yol, patika, bahçe, tarla gibi yataydaki ya da düşeydeki bileşenlerden en az birinin değişikliğe uğraması, yapı, “yer” ve işlev arasındaki birlikteliği birbirlerinden uzaklaştırmaktadır. Örüntü dilini bozan bu sıralama için örnek olarak, geleneksel yöntemlere göre inşa edilen konutların yerini alan, özgün mimarisini yitirmiş çok katlı binalar gösterilebilir. Kurgu içindeki bu değişiklik, vernaküler yapıların topografyaya bağlı nizam anlayışından uzaktır (Şekil 59).

Şekil 59: “Yer” ile tektonik ilişki bozulduğunda ortaya çıkan olumsuz durumlar Trabzon-Of-Bölümlü Mahallesi (Yazarın Arşivi)

Taş köprü / ahşap köprü bağlamında “tektonik bütünlüğün” bozulması; restorasyon sonucu ciddi müdahaleye uğrayan ve buna bağlı olarak özgün niteliğini kaybeden veya yıkıldığı için aslının yerine yenisi inşa edilen köprülerde, “yer” ile olan ilişkinin dikkate alınmadığı olumsuz durumları ifade etmektedir.

Yerleşim dokusuna tamamen aykırı şekilde müdahale, “örüntü dili”nin bozulmasına neden olan hatalı restorasyondan ya da bu kriterin tamamen dışına çıkılarak, yeni bir köprünün yapıldığı yenileme çalışmalarından kaynaklanmaktadır. Köprü yapımında doğal koşullara karşı en elverişli “yer” belirlense (yer seçimi) dahi, mimari elemanların bir araya getirilme aşamaları (örüntü dili) doğru şekilde uygulanmadığında, “yer”e müdahale biçimi de etkilenmekte ve bu durum köprüleri

yerleşim düzeninin bir parçası olmaktan alıkoymaktadır. Özgün malzeme ve tekniğin dışına çıkılması ya da esas kurgusundan farklı bir strüktür-konstrüksiyon düzeni tercih edilmesi, “yer”in niteliğinden uzak örnekleri var etmektedir. Geleneksel yöntemin dışına çıkılan yenileme çalışmaları, köprüleri “örüntü dili” kapsamında etkilediği için, bu türden örnekler doğrudan çevreyle bağımsız uygulama biçimini temsil etmektedir. Örneğin, Şekil 60’da tabliyede (köprü yolu ya da yaya yolu olarak da tabir edilen) moloz taşların döşenmesi yerine, asfalt dökülerek tasarım kuralının dışına çıkmaktadır. Korkulukta da demirin tercih edilmesi, hem doğal malzeme kullanımı hem de ortak bir mimari dil olarak, alçak biçimlenme ilkesini ihlal etmektedir. Bu durum, kompozisyonu oluşturan farklı elemanların uyum içerisinde çalışabilme özelliğini kaybetmesine neden olmaktadır.

Şekil 60: Yerel malzemenin dışına çıkılarak “yenilenen” köprü örneği
Üç Gözlü Kesmetaş Köprüsü, Artvin-Borçka-Aksu Mahallesi (Yazarın Arşivi)

Yaya ve araç trafiğine açık olan Şekil 61 ve Şekil 62’deki örnekte, benzer şekilde yeni müdahaleler sonucu, dolaşımı sağlayan yatay düzlemdeki elemanda (tabliye) asfalt kullanılarak, yerel malzeme kullanma koşuluna uyulmamaktadır. Korkuluk bölümü de demir gibi yerleşim dokusunun karakteriyle herhangi bir bakımdan uyuşmayan bir malzemeye yenilenerek, yapının örüntüsü bozulmaktadır. Yapıyı bir bütün haline getirmek için kullanılan tasarım ilkelerinden birinin dahi olmaması, bu türden bir örneğin yapıyı kırsal çevre bileşeni olma özelliğini sonlandırmaktadır.

Şekil 61: Özgün malzemeyle ilişkisi olmayan restorasyon örneği
Değirmendere Köprüsü, Trabzon-Ortahisar-Sanayi Mahallesi (Yazarın Arşivi)

Şekil 62: Eskisi yerine “yer”in fiziksel niteliğine aykırı inşa edilen yeni köprü
Değirmenyanı Köprüsü, Ordu-Gülyalı-Kestane Mahallesi (Yazarın Arşivi)

“Örüntü dili” kriteri inşaat faaliyeti kapsamı dışında kaldığında ise, eski köprü yerine “yer”in fiziksel niteliğine aykırı olarak inşa edilmiş “yeni” köprüler varlık kazanmaktadır (Şekil 63). Yıpranan ya da yıkılanın yerine “yer”den bağımsız olarak “yeniden” inşa edilen bu örnekler, “tektonik bütünlüğün” bozulduğuna dair somut ifade biçimleridir. “Yer” ve tektonik ilişkisinin önemsenmemesi halinde ortaya çıkan uyumsuzluğa işaret eden bu türden bir somut ifade biçimi, “örüntü dili”nin yok sayılamayacağını bu kez aslının yerine yapılmış köprü üzerinden göstermektedir.

Şekil 63: Farklı bir strüktürel sistemle “yeniden” inşa edilen taş köprü
Ambarlık Köyü Köprüsü, Rize-Merkez-Ambarlık Köyü (Yazarın Arşivi)

Teknolojik gelişmelere bağlı olarak daha hızlı ve ekonomik üretim olanağı sebebiyle, eski köprünün yerine “yeni” olarak inşa edilen örnekler de vardır. Oluşturulan strüktürel sistemin yerel malzemeden ziyade, “yer”in niteliğiyle tamamen ilgisiz kalan malzemelerden oluştuğu uygulamaların sayısı hızla artmaktadır. Diğer yandan, taş köprülere göre ahşap köprüler doğa şartlarından daha fazla etkilendiği için günümüzde geriye kalanların sayısı oldukça nadirdir. Bunların içinde kimi örnekler var ki, yenileme çalışmalarıyla yerleşim dokusuna kazandırılmaktan öte, doğal olmayan bir malzemeyle yeniden üretilmektedir. Şekil 64’deki örnek, eskiden ahşap malzemeyle inşa edilmiş köprünün günümüzdeki halidir. Görüldüğü üzere, bölgenin yerel kimliğine tam anlamıyla zarar veren müdahale biçimi, vernaküler mimariye ait bir özellik olmaktan uzaktır.

Şekil 64: Yıkılan tarihi ahşap köprü yerine “yer”in fiziksel niteliğine aykırı olarak “yeniden”
inşa edilen köprü
Kayaaltı Köprüsü, Ordu-Altınordu-Ambarlık Köyü (Yazarın Arşivi)

Geleneksel yöntemlerle inşa edilen ve birçoğu araç trafiğine kapalı olan köprüler, değişen ulaşım ağını karşılayamadığı için günümüzde aktif olarak kullanılmamaktadır. Öyle ki, Şekil 65’de görüldüğü üzere taşıt kullanımı için inşa edilmiş yeni köprünün yakınında kendi haline bırakılan örnekler de mevcuttur. Her ne kadar vernaküler mimariyi temsil etse de, bugünün ulaşım koşullarına yanıt veremediği için kimi köprüler atıl kalmaktadır.

Şekil 65: Taş köprünün yanına inşa edilmiş ‘yeni’ köprü örneği
Sevinç Köprüsü, Giresun-Yağlıdere-Akdarı Köyü (Yazarın Arşivi)

Serender bağlamında ‘teknik bütünlüğün’ bozulması; yapıların özgün niteliğine uygun olmayan malzeme uygulamasını, âtil kalması sonucu zaman içerisinde yıpranmasını ve bağlamından koparılarak başka ‘yer’e taşınmasını nitelemektedir.

Yapı sahipleri tarafından bağışlanarak başka bir konuma taşınan Şekil 66 ve Şekil 67’deki serenderler, ‘yer’ bağlamından uzaklaştırılması ve amacından farklı kullanılması açısından dikkat çekicidir. Sergilemek amacıyla başka bir ‘yer’e taşınan bu örnekler, ait oldukları konutlardan ayrılmakta ve buna bağlı olarak ‘yer seçimi’ kriteri ihmal edilmektedir. Hatta mevcut durumda bölgede tespit edilen serenderlerin ait olduğu konutlar, yıkılarak yeniden yapılmakta ya da aslına uygun olmayan biçimde tadilat edilmektedir. Şekil 66’daki serender, parçalarına ayrılıp Rize’nin Fındıklı ilçesi Çağlayan Köyü’nden Trabzon’un Ortahisar ilçesi Gülbaharhatun mahallesindeki belediyeye ait bir parka taşınarak yeni yerinde yeniden bir araya getirilmiştir.

Şekil 66: “Yer” bağlamından kopartılan serender örneği
Trabzon-Ortahisar-Gülbaharhatun Mahallesi (Yazarın Arşivi)

Benzer şekilde Rize’nin Hemşin ilçesinin Ortaköy mahallesinde bulunan Şekil 67’deki serender, yapı sahibi tarafından bağışlanarak Hemşin ilçesinin belediye parkına nakledilmiştir. “Yer seçimi” kriterinden ve işlevinden vazgeçilerek turizm amaçlı olarak sergilenmektedir.

Şekil 67: “Yer seçimi” kriteri dışında kalan serender örneği
Rize-Hemşin-Ortaköy Mahallesi (Yazarın Arşivi)

Şekil 68’de bulunan örnekler, serenderin özgün bir işlevi olarak dikmeler aracılığıyla “yer”den koparılma ilkesinin dışına çıkmaktadır. Serenderin özgün halinde, merdiven sabit olmayıp ayrı bir eleman olarak tercih edilmekte ve kapalı mekâna erişmek istenildiğinde kullanılmaktadır. Oysaki bu görselde yapıyla ilişkisi olmayan malzeme seçimi, gerek merdivenin “yer”le olan temas biçimini, gerek tasarım kurgusundaki hareketlilik özelliğini “örüntü dili”yle bağdaşmayacak şekilde değiştirmiştir. Merdivende olduğu gibi üst örtüde de doğal olmayan malzeme kullanımı, yapıyı özgün tasarım stratejisinden belirgin şekilde uzaklaştırmaktadır.

Şekil 68: “Yer”le temasın asgari düzeye indirilmesi prensibine aykırı merdiven örneği Trabzon-Tonya-İskenderli Mahallesi (Yazarın Arşivi)

Şekil 69’deki serender örneğinde ön cephede ve çatıda, doğal bir malzeme olan ahşap yerine yerel mimariye uygun olmayan kaplama malzemesi uygulanarak örüntü dili bozulmaktadır. Yapının özgün halinde olduğu gibi, cephe üzerinde havalandırma boşlukları oluşturularak içeride doğal bir akımın sağlanması, bu türden nefes almayan bir dış kaplama için mümkün değildir. Yerel olmayan malzeme seçimi, yapının köşelerinde geçmeler (geçme tekniği) oluşturmaya izin vermediği için yapı özgün niteliğini kaybetmektedir. Yine ilgili örnekte, tekerler ve dikmeler boyama işlemine maruz kaldığından dolayı, malzeme dokusu gizlenmektedir. Ahşap malzemeyle üretilen ve geçici olarak kullanılan (sabit bir eleman olmayan) bir merdivenin aksine, bu örnekte betondan yapılarak ve “yer”e sabitlenerek esas formundan uzaklaştırılmaktadır.

Şekil 69: Malzeme tercihidenden dolayı özgün niteliğini kaybeden serender örneği Trabzon-Tonya-İskenderli Mahallesi (Yazarın Arşivi)

Merdivenin özgün kullanımı dışında, serenderle strüktürel ya da yapısal olarak herhangi bir ilişkisi bulunmayan maddi varlıkların, yapıya “örüntü dili” kriteri dışı

eklendiği örnekler de vardır. Şekil 70’deki serender örneğinde konstrüksiyon bakımından herhangi niteliği olmayan bir tür eklenti mevcuttur. Mimari bir eleman olarak tanımlanmadığı gibi, aydınlatma amacıyla yapıya dahil olan bu ekleme, serenderin asıl işleviyle hiçbir bakımdan örtüşmemektedir. Aynı şekilde Şekil 71’deki serenderde de “örüntü dili”nden bağımsız eklemelerin olduğu ve altı açık olarak kullanılan bölümün, yerel olmayan bir malzemeyle örtüldüğu görülmektedir.

Şekil 70: Serenderin tasarım kurgusuna ait olmayan ekleme örneği
Trabzon-Tonya-İskenderli Mahallesi (Yazarın Arşivi)

Şekil 71: Ekleme ve özgün olmayan malzeme sonucu “örüntü dili” kriteri dışında kalan
serender örneği
Artvin-Arhavi-Kireçlik Köyü (Yazarın Arşivi)

Teknolojik gelişmelerin etkisiyle gıda ürünlerinin depolanmasına yönelik alternatif çözümler, serendere olan talebi etkilemektedir. Eskisi kadar kullanımına gereksinim duyulmayan bu yapılı kırsal çevre bileşeni, bakımsızlık nedeniyle çürüme ve yıkılma tehlikesiyle yüz yüzedir. Şekil 72 ve Şekil 73’deki örnekler, günümüzde bu tehlikeyle karşı karşıya kalan serenderlerin genel bir görüntüsüdür.

Şekil 72: Bakımsızlık nedeniyle işlevselliğini yitiren serender örneği
Rize-Merkez-Kömürcüler Köyü (Yazarın Arşivi)

Şekil 73: İhtiyaç duyulmadığından ortadan kaybolma durumunda olan serender
Rize-Merkez-Yeşildere Mahallesi (Yazarın Arşivi)

Görülüyor ki, yer seçimi, “yer”e müdahale biçimi ve örüntü dili kriterleri birbirlerini tamamlayarak, yapılı bir kırsal çevre bileşeninin “yer” ve tektonik kavramlarıyla ilişkili olduğu “tekttonik bütünlüğü” ortaya çıkarmaktadır. Bu kriterlerden herhangi birinin dikkate alınmaması halinde, “tekttonik bütünlük” ortadan kalkmakta ve buna bağlı olarak vernaküler mimariye özgü bir yapı stoğundan bahsetmek mümkün olmamaktadır.

BÖLÜM V

SONUÇ

Kuramsal ve kavramsal tartışmalar göstermektedir ki, insan yeryüzünün biçimlenmesinde her çağda aktif rol oynayan bir özne olmuştur. İnsan faktörü bu eylemi, ya “yer”in önemini dikkate alarak ya da göz ardı ederek, bir anlamda birbirinden tamamen farklı durumlarla gerçekleştirmekte ve kurulan yeni düzen “kozmos” üzerinde yapıcı ya da yıkıcı etkileri beraberinde getirmektedir.

Şayet insanın doğaya saygı duyduğu bir durumdan söz edilecekse, bölgenin topografyasına (yamaç, akarsu, taş cinsi gibi doğal bileşenler), florasına (ağaç cinsi, bitki türleri gibi doğal malzemeler), iklimine (yağış oranı, rüzgâr şiddeti, nem yoğunluğu, güneş ışığı) göre yaşadığı “yer”i nasıl şekillendirip tertip ettiğine odaklanılmalıdır. Bunun nedeni ise, insanın ikamet etmeye başladığından itibaren doğanın sunduğu tüm olanakları takdir ederek, dünya üzerinde en uygun yapıyı çevreyi inşa etmesinden kaynaklanmaktadır. Doğa, insan ve mimarlık ilişkisinin bu birlikteliği neticesinde “kozmos”un, başka bir ifadeyle düzen içinde düzenin kurgulanması doğa felsefesini tarif etmektedir. Yani doğa üzerinden yorumlanan bu felsefi düşünce, insan tarafından akıl yoluyla üretilen maddi bileşen ve bu bileşenin beraberinde getirdiği düzen temellidir (Collingwood 1999: 12). Antik çağda bunu keşfeden “tektonlar”, gemiler ya da köprüler üreterek denizi, binalar inşa ederek kara parçasını “yer”e dönüştürmüşlerdir. Vernaküler mimariyi inşa ederek yapıyı kırsal çevreyi üreten ve bunun sonucunda bir “yer” var eden yerel yapı ustaları ise, “tektonlar”ın günümüze kadar ulaşan belki de son temsilcileridir.

Eğer insan ve doğa arasındaki bağın koptuğu bir durumdan bahsedilecekse, doğal çevreyi imha eden inşaat eylemlerine ve bunun neden olduğu tahribata bakılmalıdır. Zayıflayan bu bağ, günümüzde gelinen noktanın nedenlerini anlayabilmek bakımından önemli bir belirtidir. Çünkü doğa felsefesinden uzaklaşıldığı noktada; “kozmos”a ait düzenin bozulmaya başlaması, yeryüzünün insan tarafından

oluşturulan yeni bir boyuta evrilmesi ve bu durumun içinde bulunduğumuz dönemi, insanın belirleyici olduğu bir antroposen çağına dönüştürmesi söz konusudur. Yapılı kırsal çevrenin standart bir surete evrilmesindeki neden de, teknolojinin sürekli olarak geliştiği bir dönemde, doğal malzeme ve yerel yapım yöntemlerinden uzaklaşıp, yapay malzeme ve “yer”e özgü olmayan bir yöntemle üretilmesinden kaynaklanmaktadır.

“Tektonik bütünlük”ten vazgeçildiğinde çevrenin karşı karşıya kaldığı yıkım, içinde bulunduğumuz antroposen dönemini somut şekilde açıklamaktadır. “Yer” ve tektonik kavramlarının bir araya gelerek oluşturduğu “tektonik bütünlük”, insanın yaşam ortamı için yeryüzünde ortaya çıkardığı en elverişli düzeni vernaküler mimariyle özdeşleştirmektedir. Antroposen çağının beraberinde getirdiği sorunlar ele alınırken, tezde bu terimin tam karşısına “tektonik bütünlük” kavramının oturtulması, her ikisi arasındaki karşıt durumların tartışılmasına imkân tanımaktadır. Bu nedenle ki, tezde vernaküler mimariye yönelik bir kavramsal çerçeve önerisi olarak sunulan “tektonik bütünlük”; ciddi müdahalenin yol açtığı hasarı durdurmayı, doğal çevrenin yıkımını engellemeyi, kısacası doğayı ve yapılı kırsal çevreyi tahribattan kurtarmak için geri dönüş yolları aramayı sağlamaktadır. Tezin önerdiği yeni okuma denemesi, doğanın kendi bünyesinde var ettiği düzeni imha eden etkenlerin, “tektonik bütünlük” aracılığıyla durdurulabileceği üzerinedir.

Yapı stoğu için en uygun alanların saptandığı “yer seçimi”, inşaat eyleminin “yere olan müdahale biçimi” ve bu eylemde belli başlı kurallara bağlı kalındığı “örüntü dili” kriterlerine uyularak üretilen herhangi bir ürün, yapay özellik taşımamaktadır; aksine, var olduğu coğrafyanın bütün özelliklerini üç boyutlu olarak ifade edebilen bir mimari anlatım biçimine dönüşmektedir. Birbirlerini tamamlayarak “tektonik bütünlük” kavramını var eden bu kriterlerden biri göz ardı edildiğinde, “yer” ya da tektonik devre dışı kalacağı için, yapılı kırsal çevre bileşenlerinin üretimi mümkün olmamaktadır. Diğer taraftan, “tektonik bütünlük” özelinde belirlenen kriterler dikkate alındığında, bugünün koşullarında inşa edilecek yapılı kırsal çevre bileşenleri de, vernaküler mimariyle bağlantılı kılınabilecektir. Tezde ölçüt olarak belirlenen bu üç kriterle birlikte uyulduğu takdirde, bugünün koşullarında yerel bağlama uygun malzeme üretimi ve/veya konstrüksiyon-strüktür düzeni bakımından yeni bir öneri getirmek de mümkündür. Yine, bu kriterleri farklı bölgelerin yapı stoğuna uyarlayarak “yer” ve tektonik açıdan çeşitlilik gösteren ilişkiler açığa çıkartılabilir ve bu güncel yaklaşımlar literatüre adapte edilerek vernaküler mimarinin kapsamı büyütülebilir.

Birbirini takip eden söylemler ve sınırlı sayıdaki yazılı kaynaklar da, vernaküler mimari çalışmalarının bilimsel araştırmalardaki yerini daraltan diğer etkenlerdir. Bu sınırlandırmayı aşmak için; yeni bir yaklaşım olarak öne sürülen “tektonik bütünlük” dışında, bilgi erişimi için başvurulabilecek sözlü tarih yöntemi de dikkat çekicidir. Sözlü tarih; yerel bilgi, yakın tarih ya da uzak tarih için bilgi üretimini sağlamak açısından önem kazanmaktadır. Günümüzde az sayıda yerel yapı ustasının kalması, geleneksel bilgi aktarımına kısıtlama getirdiği için, geriye kalan öznelere ulaşabilmek bakımından sözlü tarih kritik bir rol oynamaktadır. Italo Calvino'nun (1990: 127) “Görünmez Kentler” (*Invisible Cities*) adlı kitabında Marco Polo ve Kubilay Han arasındaki diyalogda geçen “[t]aşlar yoksa kemer de yoktur” ifadesi, taşların bir araya getirilme yöntemine göre sağlam bir strüktürel kurguyu geręekleřtirebilen yerel yapı ustalarının önemine işaret etmektedir.

Bu aktörler, “tektonik bütünlüğün” bünyesinde barındırdığı kriterleri takip ederek, yapılı kırsal çevreyi kurgulamaktadırlar. İşlenmemiş doğayı işleyerek yaşanır kılan yerel yapı ustaları, inşaat faaliyetinde “yer”i gözetirken aynı zamanda teknik bilgi ve el becerisini dahil ederek, yaşadığı coğrafyayla bütünlüşen maddesel varlıkları üretmektedirler. Yerel bilgilerin ortak bir mimari dilin oluşmasında etkili olduğu düşünülürse, bu yöntem unutulma tehlikesiyle karşı karşıya kalan yerel bilgileri ağıklığa kavuşturarak, somut olmayan kültürel değerleri de koruma altına almaktadır. Sözlü tarih yöntemi, bu aktörler tarafından malzemenin sağlamlığını anlayabilmek için başvurdukları geleneksel yöntemleri de literatüre aktarmaktadır. Dolayısıyla bu yöntem aracılığıyla ulaşılan bilgiler, yerel yapı ustalarının sahip olduğu donanımı ve vernaküler mimarideki kilit rolünü de onaylamaktadır.

Doğal dokunun zarar gördüğü noktada ise; vernaküler mimaride “yer” ve tektonik arasındaki iletişimin arka plana atılması, yerel yapı ustalarının giderek azalması ve buna bağlı olarak “tektonik bütünlüğün” önemini yitirmesi söz konusudur. Holst (2017: 9) maddeyle temas halinde olmayan mimarın ortaya çıkmasıyla, son derece yetenekli olan “tektonlar”ın önemini yitirdiğini söyleyerek, bir bakıma günümüzde vernaküler mimarinin geğirdiği dönüşümü ve yeni yapıların yerleşim düzeniyle bağımsız ilişkisini izah etmektedir. Yani bu ifadeden anlıyoruz ki “tekton”da olup da mimarda olmayan özellik, “yer” ile kurulan doğal bağdır. Vernaküler mimaride bu bağa sahip yerel yapı ustaları, doğa üzerinde yıkıcı etki bırakmadan yapılı kırsal çevreyi inşa etmekte; ancak, bugünün koşullarında bu

aktörlerden bağımsız olarak ortaya çıkartılan mimari ise geçmişinden ve çevresinden kopmaktadır.

Anlaşıyor ki vernaküler mimari, sanıldığıının ötesinde geniş kapsamlı bir okumayı gerekli kılmaktadır. Sözlü tarih yöntemiyle, gizli kalmış bilgilere ulaşarak değinilmeyen konulara yönelinebilir. Felsefi düşünceyle, doğal olandan yapılı kırsal çevreye dönüştürülerek oluşturulan düzen sorgulanabilir. Asıl önemli olan ise, vernaküler mimari “tektonik bütünlüğün” içerdiği kriterlere göre ele alınarak, bilimsel araştırmalardaki yeri ve önemi geliştirilebilir.

KAYNAKÇA

- ALEXANDER Christopher (1979), *The Timeless Way of Building*, Oxford University Press, New York.
- ALOVA Erdal (2017), *Latince Türkçe Sözlük*, Sekizinci Baskı, Sosyal Yayınları, İstanbul.
- ANDERSON Stanford (1980), “Modern Architecture and Industry: Peter Behrens, the AEG, and Industrial Design”, *İçinde, Oppositions*, ss. 79-97, MIT Press, Cambridge.
- ARAN Kemal (2000), *Barınaktan Öte Anadolu Kır Yapıları*, Tepe Mimarlık Kültürü Merkezi, Ankara.
- AREL Ayda (1982), *Osmanlı Konut Geleneğinde Tarihsel Sorunlar*, E. Ü. Güzel Sanatlar Fakültesi Yayınları, İzmir.
- ARISTOTELES (2014), *Poetika*, Çev. TUNALI İsmail, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- ARSEBÜK, Güven (1996), “Biyokültürel Açıdan İnsan (“Sığınağı” ve “Barınağı””, *İçinde, Tarihten Günümüze Anadolu’da Konut ve Yerleşme*, Ed. Yıldız SEY, ss.15-18, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- ASAN Ömer (1996), *Pontos Kültürü*, Bilim Dizisi, İstanbul.
- ATALAY İbrahim (2014), *Toprak, Bitki ve Çölleşme Atlası*, İnkılap Kitabevi, İstanbul.
- AUGE Marc (1997), *Yer-olmayanlar Üstmodernliğin Antropolojisine Giriş*, Çev. ILGAZ Turhan, Kesit Yayıncılık, İstanbul.
- BACHELARD Gaston (2014), *Mekânın Poetikası*, Çev. TÜMERTEKİN Alp, İkinci Basım, İthaki Yayınları, İstanbul.
- BAKIŞ Engin Tayfun (2019), *Çağdaş Yapılarda Tektonik Okuma ve Poetik Karakter Analizi* (Yüksek Lisans Tezi), İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- BAŞKAN Seyfi (2019), “Fetihten 19. Yüzyılın Sonuna Kadar Yol-Köprü Hizmeti Veren Doğu Karadeniz Zaviye ve Derbendleri İle Günümüze Ulaşan Tek Açıklıklı Kemer Köprüler”, *Sanat Tarihi Dergisi*, Cilt 28, Sayı 2, ss. 483-519.

- BATUMAN Bülent (2017), *Mimarlığın ABC'si*, İkinci Baskı, SAY Yayınları, İstanbul.
- BATUR Afife ve ÖYMEN GÜR Şengül (2005), *Doğu Karadeniz'de Kırsal Mimari*, Üçüncü Baskı, Milli Reasürans T.A.Ş., İstanbul.
- BAYRAKTAR Mehmet Sami (2018), “Trabzon Dernekpazarı Yenice Köyü'nde Tarihi Bir Ahşap Köprü”, *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 44, ss. 201-219.
- BEKTAŞ Cengiz (2001), *Halk Yapı Sanatı*, Literatür Yayıncılık, İstanbul.
- BERLEANT Arnold (1992), *The Aesthetics of Environment*, Temple University Press, Philadelphia.
- BİLGİN Mehmet (2000), *Doğu Karadeniz: Tarih-Kültür-İnsan*, Dördüncü Basım, Ötüken Neşriyat A.Ş., İstanbul.
- BÖTTİCHER Karl (1852), *Die Tektonik der Hellenen*, Heidelberger Historische Bestände, Potsdam.
- BUGGE Gunnar ve NORBERG-SCHULZ Christian (1990), *Stav og Laft i Norge*, Beşinci Baskı, Norsk arkitekturforlag, Oslo.
- CALVINO Italo (1990), *Görünmez Kentler*, Çev. SAATÇIOĞLU Işıl, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- CERTEAU Michel De (1984), *The Practice Of Everyday Life*, University Of California Press, Berkeley.
- CEVİZCİ Ahmet (1999), *Felsefe Sözlüğü*, Üçüncü Basım, Paradigma Yayınları, İstanbul.
- CEVİZCİ Ahmet (2015), *Felsefe Tarihi*, Altıncı Baskı, Say Yayınları, İstanbul.
- CHING Francis D.K. (2007), *Mimarlık Biçim Mekân Düzeni*, Çev. LÖKÇE Sevgi, Yem Yayınları, İstanbul.
- COLLINGWOOD Robin George (1999), *Doğa Tasarımı*, Çev. DİNÇER Kurtuluş, İmge Kitabevi, Ankara.
- CRESSWELL Tim (2004), *Place: A Short Introduction*, Blackwell Pub., USA.
- CROW James ve BRYER Anthony (1997), “Survey in Trabzon and Gümüşhane Vilayets, Turkey, 1992-1994”, *Dumbarton Oaks Papers*, Sayı 51, ss. 283-289.
- CRUTZEN Paul Jozef (2002), “Geology of Mankind”, *Nature*, Sayı 415, ss. 23.

- ÇABUK Ezgi, ŞAHİN GÜÇHAN Neriman ve TÜRER Ahmet (2015), “Tarihi Buzlupınar Köprüsü’nün Yeniden Yapımı Üzerine Çalışmalar”, *Ahşap Yapılarda Koruma ve Onarım Sempozyumu 3 Bildiri Kitabı*, ss. 225-245, İstanbul Büyükşehir Belediyesi, İstanbul.
- ÇAKIR Serpil (2006), “Sözlü Tarih Projelerinde Yöntemsel ve Etik Sorunlar ve Bu Sorunları Çözme Yolları”, *İçinde, Kuşaklar Deneyimler Tanıklıklar: Türkiye’de Sözlü Tarih Çalışmaları Konferansı*, Ed. Aynur İLYASOĞLU ve Gülay KAYACAN, ss. 57-70, Tarih Vakfı, İstanbul.
- ÇALIŞKAN AKGÜL Hülya ve DEMİREL Serkan (2018), “En Eski Doğu Karadenizliler”, *İçinde, Doğu Karadeniz’de Toplumsal Yapı Kültür ve Gündelik Hayat*, Ed. Yavuz ALPTEKİN, ss. 7-22, Serander Yayınları, Trabzon.
- ÇAYLI Eray (2020), *İklimin Estetiği Antroposen Sanatı ve Mimarlığı Üzerine Denemeler*, Everest Yayınları, İstanbul.
- ÇİLİNGİROĞLU Altan ve DERİN Zafer (1994), “Doğu Karadeniz Yüzey Araştırması, 1993”, *T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü XII. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, No 1735, ss. 343-352, Ankara.
- ÇORAPÇIOĞLU Kemal, Suat ÇAKIR, Nezhil Recep AYSEL, Halit Can GÖRGÜLÜ, Duygu KOLBAY, Nazire Papatya SEÇKİN ve Emine ÜNSAL (2011), *Yöresel Kırsal Mimari Kimlik*, İkinci Baskı, Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, Ankara.
- ÇULPAN Cevdet (2002), *Türk Taş Köprüleri Ortaçağdan Osmanlı Devri Sonuna Kadar*, İkinci Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- DOĞU KARADENİZ PROJESİ BÖLGE KALKINMA İDARESİ BAŞKANLIĞI (2020), *Kültürel Varlıklar*, <https://karadeniz.gov.tr/dokap/>, ET. 07.06.2020.
- DOLUKHANOV Pavel Markovich (1997), “Prehistoric Rock-Shelters in Northeastern Turkey”, *Anatolian Studies*, Sayı 13, ss. 17.
- DÖNMEZ Şevket (2006), “Orta Karadeniz Bölgesi’nin İlk Tunç Çağı II Öncesi Kültürel Gelişimi Üzerine Yeni Gözlemler”, *Karadeniz Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, Ed. Burcu ERCİYAS ve Elif KOPARAL, ss. 63-88, Ege Yayınları, İstanbul.
- EKİCİ Metin (2016), “Türkiye’de Somut Olmayan Kültürel Miras Çalışmalarına Ege’den Bir Bakış”, *Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Çalıştayı*, ss. 18-25, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür Varlıkları Daire Başkanlığı Kültürel Miras Koruma Müdürlüğü, İstanbul.

- ELDEM Sedad Hakkı (1954), *Türk Evi Plan Tipleri*, İTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- ERDİLEK TUNÇAY Neşe (1993), *Sözlü Tarih Atölyesi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- ERİNÇ Sırrı (1945), “Kuzey Anadolu Kenar Dağlarının Ordu-Giresun Kesiminde Landşaft Şeritleri”, *Türk Coğrafya Dergisi*, Sayı 7-8, ss. 119-140.
- ERUZUN Cengiz (1977), “Doğu Karadeniz’de Seranderler”, *I. Uluslararası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, ss. 125-141, Kültür Bakanlığı Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları, Ankara.
- ERZEN Jale Nejdet (2006), *Çevre Estetiği*, ODTÜ Geliştirme Vakfı Yayıncılık ve İletişim, Ankara.
- ERZEN Jale Nejdet (2019), *Üç Habitus Yeryüzü, Kent, Yapı*, Üçüncü Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- EYÜCE Ahmet (2005), *Geleneksel Yapılar ve Mekanlar*, Birsen Yayınevi, İstanbul.
- FRAMPTON Kenneth (1983), “Towards a Critical Regionalism: Six Points for an Architecture of Resistance”, *İçinde, The Anti-Aesthetic: Essays on Postmodern Culture*, Ed. Hal FOSTER, ss. 16-30, Post Townsend, Bay Press, Washington.
- FRAMPTON Kenneth (1992), “Critical Regionalism: Modern Architecture and Cultural Identity”, *İçinde, Modern Architecture a Critical History*, Üçüncü Baskı, ss. 314-327, Thames and Hudson, London.
- FRAMPTON Kenneth (1995), *Studies in Tectonic Culture: The Poetics of Construction in Nineteenth and Twentieth Century Architecture*, MIT Press, London.
- FRAMPTON Kenneth (1996), “Rappel à l’Ordre: The Case for the Tectonic”, *İçinde, Theorizing a New Agenda for Architecture: An Anthology of Architectural Theory 1965-1995*, Ed. Kate NESBITT, ss. 516-528, Princeton Architectural Press, New York.
- FRASCARI Marco (1996), “The Tell-the-Tale Detail”, *İçinde, Theorizing a New Agenda for Architecture: An Anthology of Architectural Theory 1965-1995*, Ed. Kate NESBITT, ss. 498-514, Princeton Architectural Press, New York.
- GLASSIE Henry (2000), *Vernacular Architecture*, Indiana University Press, Bloomington and Indianapolis.
- GLOTZ Gustave (1965), *Ancient Greece at Work*, Routledge & Kegan Paul, Londra.

- GREGOTTI Vittorio (1996), "Territory and Architecture", *İçinde, Theorizing a New Agenda for Architecture: An Anthology of Architectural Theory 1965-1995*, Ed. Kate NESBITT, ss. 338-344, Princeton Architectural Press, New York.
- GOLOĞLU Mahmut (1973), *Anadolu'nun Milli Devleti Pontos*, Kalite Matbaası, Ankara.
- GÖKALP Nurten (2014), *İnsan Felsefesi*, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara.
- GÜNDÜZALP Nural (1981), "İçdoğu Karadeniz Bölgesinden Prehistorik Buluntular", *IX. Türk Tarih Kongresi*, ss. 49-54, Ankara.
- GÜNGÖR İbrahim Hulusi (2005), *Görsel Sanatlar ve Mimarlık İçin Temel Tasar*, Üçüncü Baskı, Bilgisayar Destekli Baskı ve Reklam Hizmetleri Sanayi ve Ticaret Ltd. Şti, İstanbul.
- HALLIDAY William Reginald (1923), "Mossynos and Mossynoikoi", *The Classical Review*, Cilt 37, Sayı 5/6, ss. 105-107.
- HARTOONIAN Gevork (1994), *Ontology of Construction-On Nihilism of Technology in Theories of Modern Architecture*, Cambridge University Press, Cambridge.
- HASOL Doğan (1979), *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü*, İkinci Baskı, Yapı Endüstri Merkezi Yayınları, İstanbul.
- HAŞLAKOĞLU Oğuz (2016), *Platon Düşüncesinde Tekhne: Sanat ve Felsefenin Ortak Kökeni Üzerine Bir İnceleme*, Sentez Yayıncılık, İstanbul.
- HEIDEGGER Martin (1975), "Building Dwelling Thinking", *İçinde, Poetry, Language, Thought*, Çev. Albert HOFSTADTER, ss. 143-161, Harper & Row, New York.
- HEIDEGGER Martin (2004), *Varlık ve Zaman*, Çev. YARDIMLI Aziz, İdea Yayınevi, İstanbul.
- HERODOTOS (2017), *Tarih*, On Üçüncü Basım, Çev. ÖKMEN Müntekim, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- HOLST Jonas (2017), "The Fall of The Tecton and The Rise of The Architect: On The Greek Origins of Architectural Craftsmanship", *Architectural Histories*, Cilt 5, Sayı 1, ss. 1-12.
- HUBKA Thomas (1979), "Just Folks Designing: Vernacular Designers and the Generation of Form", *Journal of Architectural Education*, Cilt 32, Sayı 3, ss. 27-29.
- İLTER Fügen (1978), *Osmanlılara Kadar Anadolu Türk Köprüleri*, Karayolları Genel Müdürlüğü Matbaası, Ankara.

- JACKSON John Brinckerhoff (1984), *Discovering the Vernacular Landscape*, Yale University Press, New York.
- JANSON Alban ve TIGGES Florian (2014), *Fundamental Concepts of Architecture- The Vocabulary of Spatial Situations*, Birkhauser, Basel.
- KARPUZ Haşim (1999), “Serander ve Loft: Türk ve Norveç Halk Mimarisinde Eşdeğerli İki Yapı”, *ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi*, Cilt 19, Sayı 1-2, ss. 71-82.
- KAVAS Kemal Reha (2009), *Environmental Aesthetics of The Rural Architectural Tradition in the Mediterranean Highlander Settlement: The Case Study of Ürünlü* (Doktora Tezi), Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- KENDİR BERAHA Elif (2014), *Learning from the Construction Site: An Epistemological Investigation of Architects and Stonemasons in Action* (Doktora Tezi), RMIT University Architecture and Urban Design, Melbourne.
- KENDİR BERAHA Elif (2017), “In Situ: Anadolu Taş Ustalarının Günümüzdeki Pratiği Üzerine”, *Yapı*, Sayı 423, ss. 126-131.
- KSENOPHON (2017), *Anabasis On Binlerin Dönüşü*, Dördüncü Basım, Çev. ÇOKONA Ari, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- KUBAN Doğan (1975), *Sanat Tarihimizin Sorunları Anadolu-Türk Sanatı, Mimarisi Kenti Üzerine Denemeler*, Çağdaş Yayınları, İstanbul.
- KUBAN Doğan (1995), *Türk Hayatlı Evleri*, Eren Yayıncılık, İstanbul.
- KUBAN Doğan (2002), *Mimarlık Kavramları*, Yapı Endüstri Merkezi Yayınları, İstanbul.
- KUBAN Nurdan (2016), “Somut Olmayan Miras Bağlamında Geleneksel Yapı Zanaatları ve Yapı Bileşenlerine İlişkin Ustalık Ustalık/Zanaat Eğitimleri”, *Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Çalıştayı*, ss. 84-98, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür Varlıkları Daire Başkanlığı Kültürel Miras Koruma Müdürlüğü, İstanbul.
- KÜÇÜKERMAN Önder (1996), *Kendi Mekânın Arayışı İçinde Türk Evi*, Beşinci Baskı, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, İstanbul.
- LEFEBVRE Henri (1991), *The Production Of Space*, Blackwell, USA.
- MARCONI Clemente (2004), “Kosmos: The Imagery of the Archaic Greek Temple”, *RES: Anthropology and Aesthetics*, Sayı 45, ss. 211-224.

- MAULDEN Robert (1986), *Tectonics in Architecture: From the Physical to the Meta-Physical* (Yüksek Lisans Tezi), Massachusetts Institute of Technology, Cambridge.
- McEWEN Indra Kagis (1993), *Socrates' Ancestor: An Essay on Architectural Beginnings*, MIT Press, Cambridge.
- MOHOLY-NAGY Sibyl (1957), *Native Genius in Anonymous Architecture*, Horizon Press, New York.
- MÜLLER Karl Otfried (1830), *Handbuch der Archäologie der Kunst*, Verlage Im Vom Jofef Max Und Komp, Breslau.
- NORBERG-SCHULZ Christian (1979), *Genius Loci: Towards a Phenomenology of Architecture*, Academy Editions, London.
- NORBERG-SCHULZ Christian (1996), "The Phenomenon of Place", *İçinde, Theorizing a New Agenda for Architecture: An Anthology of Architectural Theory 1965-1995*, Ed. Kate NESBITT, ss. 412-428, Princeton Architectural Press, New York.
- NTV (2020), *Doğu Karadeniz'de sağanak sel ve heyelana yol açtı: Ev çöktü, yollar kapandı*, <https://www.ntv.com.tr/galeri/turkiye/dogu-karadenizde-saganak-sel-ve-heyelana-yol-acti-ev-coktu-yollar-kapandi,rALxSVHFq0uEDdWr2pTaKQ>, ET.10.08.2022.
- OĞUZ Mehmet Öcal (2008), *Çağdaş Kentin Kültürü ve Somut Olmayan Kültürel Miras*, TÜBA Türkiye Bilimler Akademisi, Ankara.
- OLIVER Paul (1987), *Dwellings: The House Across the World*, Phaidon, Oxford.
- OLIVER Paul (1997), *Encyclopedia of Vernacular Architecture of the World*, Cambridge University Press, Cambridge & New York.
- OLIVER Paul (2006), *Built to Meet Needs: Cultural Issues in Vernacular Architecture*, Architectural Press, Oxford.
- ÖZGÜNER Orhan (1970), *Köyde Mimari Doğu Karadeniz*, ODTÜ Mimarlık Fakültesi No. 13, Ankara.
- ÖZTÜRK Özhan (2005), *Karadeniz Ansiklopedik Sözlük*, 1. Cilt, Ed. Mehmet İLHAN, Heyamola Yayınları, İstanbul.
- ÖZTÜRK Özhan (2005), *Karadeniz Ansiklopedik Sözlük*, 2. Cilt, Ed. Mehmet İLHAN, Heyamola Yayınları, İstanbul.
- PALLASMAA Juhani (2011), *Tinin Gözleri*, Çev. KILIÇ Aziz Ufuk, Yapı Endüstri Merkezi Yayınları, İstanbul.

- PORPHYRIOS Demetri (1992), *Classical Architecture The Living Tradition*, McGraw Hill, North America.
- RAPOPORT Amos (1969), *House Form and Culture*, Englewood Cliffs, New Jersey, Prentice-Hall.
- RAPOPORT Amos (2004), *Kültür Mimarlık Tasarım*, Çev. BATUR Selçuk, Yapı Endüstri Merkezi Yayınları, İstanbul.
- REDFIELD Robert (1965), *The Little Community Peasant Society and Culture*, Dördüncü Baskı, The University of Chicago Press, Chicago & London.
- RELPH Edward (1976), *Place and Placeness*, Pion, London.
- RUDOFISKY Bernard (1964), *Architecture Without Architects*, The Museum of Modern Art, New York.
- SCHWARZER Mitchell (1993), "Ontology and Representation in Karl Bötticher's Theory of Tectonics", *The Journal of the Society of Architectural Historians*, Cilt 52, Sayı 3, ss. 267-280.
- SEAMON David (2015), *The Human Experience of Space and Place*, Routledge, New York.
- SEKLER Eduard (1965), "Structure, Construction, Tectonics", https://610f13.files.wordpress.com/2013/10/sekler_structure-construction-tectonics.pdf, ET. 18.03.2020.
- SEMPER Gottfried (1860), *Der Stil In Den Technischen Und Tektonischen Künsten Oder Praktische Aesthetik*, Verlag für Kunst und Wissenschaft, Frankfurt.
- SEVİN Veli (2019), *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası I*, Beşinci Baskı, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- SEZGİN Haluk (1984), "Vernaküler Mimari ve Günümüz Koşullarındaki Durumu", *Mimarlık*, Sayı 201, ss. 44-47.
- SOCCIO Douglas J. (2021), *Felsefeye Giriş Hikmetin Yapıtaşları*, Çev. KARATAŞ Kevser Kıvanç, İkinci Baskı, Kaknüs Yayınları, İstanbul.
- SOJA Edward W. (1996), *Thirdspace: Journeys to Los Angeles and Other Real-and-Imagined Places*, Blackwell Pub Malden, USA.
- SÖZEN Metin (2001), *Türklerde Ev Kültürü*, Doğan Kitapçılık, İstanbul.
- SÖZEN Metin ve ERUZUN Cengiz (1992), *Anadolu'da Ev ve İnsan*, Emlak Bankası, İstanbul.
- SÖZEN Metin ve TANYELİ Uğur (2003), *Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü*, Yedinci Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul.

- SÜMERKAN Mustafa Reşat (1990), *Biçimlendiren Etkenler Açısından Doğu Karadeniz Kırsal Kesiminde Geleneksel Evlerin Yağı Özellikleri* (Doktora Tezi), Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Trabzon.
- SÜMERKAN Mustafa Reşat (1991), “Doğu Karadeniz’de Kırsal Kesim Geleneksel Ev Plan Tiplerinin Yöresel Dağılımı”, *Türk Halk Mimarisi Sempozyumu Bildirileri: 5-7 Mart 1990 Konya*, ss. 173-184, Kültür Bakanlığı Halk Kültürünü Araştırma Dairesi Yayınları, Ankara.
- STEUERWALD Karl (1998), *Almanca-Türkçe Sözlük*, ABC Kitabevi, İstanbul.
- STRABON (2000), *Geographika*, Dördüncü Baskı, Çev. PEKMAN Adnan, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- ŞEN Necati (1968), *Anonim Mimaride Çeşitlilik Deneme I*, İstanbul Teknik Okulu Yayınları, Sayı 63, İstanbul.
- TUAN Yi Fu (1990), *Topophilia: A Study of Environmental Perception, Attitudes, and Values*, Columbia University Press, New York.
- TUNA Celal (2008), *Orta Karadeniz Bölgesi Sahil Kesiminde Geleneksel Mimari*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- TUNÇ Gülgün (1978), *Taş Köprülerimiz*, Karayolları Genel Müdürlüğü Matbaası, Ankara.
- TUNÇDİLEK Necdet (1967), *Türkiye İskân Coğrafyası*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- TURUTHAN ULUSU Türkan (1991), “Geleneksel Konuttan Günümüz Konutuna Orta Mekân”, *Türk Halk Mimarisi Sempozyumu Bildirileri: 5-7 Mart 1990 Konya*, ss. 217-226, Kültür Bakanlığı Halk Kültürünü Araştırma Dairesi Yayınları, Ankara.
- TÜRKÇE SÖZLÜK (2019), *Tektonik*, On birinci Baskı, ss. 2308, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- TZONIS Alexander, LEFAIVRE Liane (1996), “Why Critical Regionalism Today?”, *İçinde, Theorizing a New Agenda for Architecture: An Anthology of Architectural Theory 1965-1995*, Ed. Kate NESBITT, ss. 483-492, Princeton Architectural Press, New York.
- ULUÇ Halit (1946), “Güney Anadolu’da Sivil Mimari Etüdüleri”, *Arkitekt*, Sayı 11-12, ss. 261-267.
- UPTON Dell (1993), “The Tradition of Change”, *Traditional Dwellings and Settlements Review*, Cilt 5, Sayı 1, ss. 9-15.

- UNWIN Simon (2009), *Analysing Architecture*, Üçüncü Baskı, Routledge, London.
- ÜNAL Ahmet (1989), “Orta ve Kuzey Anadolu’nun M.Ö. 2. Binyıl İskân Tarihiyle İlgili Sorunlar”, *İçinde, Akurgal’a Armağan Festschrift Akurgal Anadolu (Anatolia) XXII, 1981/1983*, ss. 17-37, Dil Tarih-Coğrafya Fakültesi Basımevi, Ankara.
- ÜNSAL Veli (2006), “Doğu Karadeniz’in Tarihi Coğrafyası”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 8, Sayı 2, ss. 129-144.
- ÜNÜGÜR Metin ve TURGUT Hülya (1991), “Çağdaş Türk Evinin Kültürel Özü Ne Olmalıdır”, *Türk Halk Mimarisi Sempozyumu Bildirileri: 5-7 Mart 1990 Konya*, ss. 227-240, Kültür Bakanlığı Halk Kültürünü Araştırma Dairesi Yayınları, Ankara.
- VELLINGA Marcel (2006), “The Inventiveness of Tradition: Vernacular Architecture and the Future”, *Perspectives in Vernacular Architecture*, Cilt 13, Sayı 2, ss.115-128.
- VITRUVIUS (2005), *Mimarlık Üzerine On Kitap*, Çev. GÜVEN Suna, Dördüncü Baskı, Şevki Vanlı Yayınları, İstanbul.
- WARK McKenzie (2015), *Moleküler Kızıl Antroposen Çağının Teorisi*, Çev. YARDIMCI Cemal, Metis Yayınları, İstanbul.
- WÖLFFLİN Heinrich (1886), *Prolegomena zu einer Psychologie der Architektur*, Kgl. Hof & Universitäts-Buchdruckerei von Dr. C. Wolf & Sohn, München.
- YAKAR Jak (2007), *Anadolu’nun Etnoarkeolojisi: Tuna ve Demir Çağlarında Kırsal Kesimin Sosyo-Ekonomik Yapısı*, Çev. RIEGEL HIRÇIN Selen, Homer Kitabevi ve Yayıncılık Ltd. Şti., İstanbul.
- YILMAZ Süheyla ve FİDAN Mehmet, APAYDIN Nurdan (2017), “Türkiye’de Bulunan Tarihi Ahşap Köprülerin Yapım Sistemlerine Göre Sınıflandırılması”, *Uluslararası Katılımlı 6. Tarihi Yapıların Korunması ve Güçlendirilmesi Sempozyumu*, ss. 433-442, Trabzon.
- YÜCEL Talip (1987), *Türkiye Coğrafyası*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara.
- ZAMAN Mehmet (2018), “Doğu Karadeniz Bölümü Sahil Yöresindeki Kırsal Yerleşmeler ve Özellikleri”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, Cilt 22, Sayı 1, ss. 323-346.
- ZIZEK Slavoj (2012), *Antroposen’e Hoşgeldiniz*, Çev. BUDAK Mehmet, Encore Yayınları, İstanbul.

EKLER

EK 1 : ETİK KURUL RAPORU

ÇANKAYA ÜNİVERSİTESİ
FEN VE MÜHENDİSLİK BİLİMLERİ
BİLİMSEL ARAŞTIRMA VE YAYIN ETİĞİ KURULU

Sayı : E-80281877-050.99-85917
Konu : Etik Kurul Raporu

17.08.2021

FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

İlgi : 12.07.2021 tarihli ve E-58061159-050.03-83938 sayılı yazı.

Enstitünüz Mimarlık Anabilim Dalı doktora programı çalışması kapsamında, "Vernaküler Mimarının Tektonik İfade ve 'Yer' Kavramı Üzerinden Okunması: Doğu Karadeniz Bölgesi Kırsal Mimarisi Örneği" başlıklı tez için yerel yapı ustalarıyla gerçekleştirilmesi planlanan soru-cevap şeklindeki görüşmelerin yapılabilmesi talebi, Üniversitemiz Fen ve Mühendislik Bilimleri Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu tarafından değerlendirilmiş ve uygun görülmüştür.

Bilgilerinizi ve ilgiliye bilgi verilmesini rica ederim.

Prof. Dr. H. Selçuk GEÇİM
Rektör V.

Ek : 14.07.2021 tarih ve 07 sayılı Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu Proje Onay Formu

Bu belge güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır.

Belge Doğrulama Kodu: 9977373A-0761-4AB3-9D77-01324F37FC53

Belge Doğrulama Adresi: <https://www.turkiye.gov.tr/cankaya-universitesi-oby>

Adres: Çankaya Üniversitesi Eskişehir Yolu 29. Km. Yukarıyurtçu Mahallesi Mimar Sinan

Ayrıntılı bilgi için: İshak YAREN

Caddesi No: 4 06790, Etimesgut/ANKARA

Memur

Telefon No: 0 (312) 233 10 00/1134 / 0 (312) 284 45 00 / 134 **Faks No:** 0 (312) 233 11 49 / 0 (312) 286 96 31

Telefon No: 0 312 233 10 00 /1134

e-Posta: yarsen@cankaya.edu.tr **İnternet Adresi:** <http://www.cankaya.edu.tr>

KEP Adresi: cankayamiversitesi@hs01.kep.tr

EK 3 : YEREL YAPI USTALARI TARAFINDAN KULLANILAN GELENEKSEL TERİMLERİ VE AÇIKLAMALARI İÇEREN SÖZLÜK

Ablak: Kestane ya da ceviz ağacının desenli ve sağlam kısmı.

Ağaç çizgisi: Ağacın biçilme yönüne işaret eden çizgi. Yörede su yolu olarak da tabir edilen ağaç yüzeyindeki izler (Bkz. *Su yolu*).

Budak: Ağacın orijinal hali.

Carcel: Sepet örgü. Ağaç dallarının yatay ve düşey ekseninde iç içe geçirilmesiyle oluşan bir tür örgü biçimi. Serenderlerde havalandırmaya ihtiyaç duyulan bölümlerinde tercih edilen bir teknik.

Ehil taş: İşlenmesi kolay ve yumuşak taş.

Geçme: Ahşap yığma sisteminin bir sonucu olarak yatay şekilde hizalanan kereste ya da tomruk halindeki ağaçlarda boşluklar (boğaz) bırakılarak birleştirilme işlemi.

Kavela: Çivi yerine ahşap malzemeden yapılan bir tür bağlantı aracı. Geçme işleminin gerçekleştirilmesiyle birbirine geçirilen yatay mimari elemanlar arasında belirli aralıklarla ahşap malzemeden yapılmış çıtaların tutturulması sonucu yapının kayma tehlikesini en aza indiren en küçük mimari öge.

Merek: Samanlık olarak kullanılan küçük bir yapı türü.

Nayla: Rize ve Artvin illerinde serender tanımına karşılık gelen isim.

Paska: Serender.

Serendi: Ordu ve Giresun civarlarında serender olarak adlandırılan ambar yapısı.

Soğan: Ahşabın kullanıma uygun olmayan, dayanıksız ve kesitte dağılan kısmı.

Su çekilmesi: Ağacın içindeki suyu bırakmasıyla on birinci aydan bahara kadar olan süreçte kesim için en uygun halde olması. Bu zaman diliminde kesim yapılması durumunda ağaçtan sağlam bir inşaat malzemesi elde edebilmenin mümkün olması.

Su yolu: Bkz. *ağaç çizgisi*.

Tahta fırını: Kaynayan suyun içine bırakılarak geleneksel yöntemlerle ağaca eğim verilmesine olanak tanıyan bir araç.

Yaş çizgisi: Ağaç üzerindeki çizgi sıklığına bağlı olarak ağacın büyüme hızını anlamaya yardımcı olan çizgiler.